

Олександр Мишуга

ВИДАТНИЙ СПІВАК ОЛЕКСАНДР МИШУГА

СПОГАДИ

Львів — 1964

Славетний Руджеро Леонкавалло, даруючи Олександру Мишугі клавир своєї опери «Паяци», написав: «Не уявляю, що партію Каніо можна співати краще, як це робить синьйор Філіппі-Мишуга».

Спогади, вміщені в цій книзі, розповідають про великого українського оперного співака, який наприкінці ХІХ — початку ХХ століття з величезним успіхом виступав на сценах найбільших міст Європи і приніс немеркнучу славу рідному народові.

Спогади зібрав ІВАН ДЕРКАЧ.

Книга, що лежить перед Вами, присвячена пам'яті видатного українського співака, що набув собі світової слави, чудового артиста і громадянина-патріота Олександра Мишуги (1853—1922). В ній розповідається про його нелегку життєву путь, про його сценічну творчість, про вокальну його майстерність і педагогічну вмільсть. Із спогадів сучасників та учнів Мишуги, із статей мистецтвознавців та істориків театру виступає перед нами надзвичайно привабливий образ людини дивовижної чарівливості, величезного артистичного хисту і надзвичайно ясного й сильного розуміння свого громадського обов'язку, людини, що мала щастя і право вважати своїми друзями, однодумцями і соратниками Івана Франка і Миколу Лисенка.

Поруч з іменем Соломії Крушельницької сяло ім'я Мишуги в сузір'ї найбільших співаків світу, таких, як Карузо, Тітта Руффо, Шаляпін. Він співав на всіх головніших оперних сценах Європи, у найвідповідальніших партіях світового оперного репертуару. Не співав він тільки в українському оперному театрі — з тієї простої причини, що такого театру тоді не було ні в царській Росії, ні в Австро-Угорщині, де проходила основна його діяльність і де задихалося під національним та соціальним гнітом українське населення. Але скрізь, де тільки можна було, пропагував він і популяризував українську народну пісню, твори Лисенка, Вахнянина та інших українських композиторів. Це був патріот у найвищому розумінні слова, це був переконаний і послідовний демократ. Не тільки багато самовідданої праці віддав він талановитій молоді, працюючи як викладач співу у Київській музично-драматичній школі Лисенка, але й раз у раз допомагав матеріально здібним майбутнім співакам із селян та робітництва. Не мистецтво для мистецтва і не мистецтво для слави було його девізом, а мистецтво для народу. І саме це дало йому променисту славу і вдячну пошану в людських серцях.

Я за юнацьких своїх років чув Мишугу на традиційному концерті, присвяченому пам'яті Шевченка. Душею цих концертів завжди бував у нас у Києві Микола Віталійович Лисенко. Того вечора довелося йому поділити лаври із своїм другом Мишугою. І обидва вони, срібноголові, в одному пориві клонилися перед найбільшим генієм українського народу — Тарасом Шевченком.

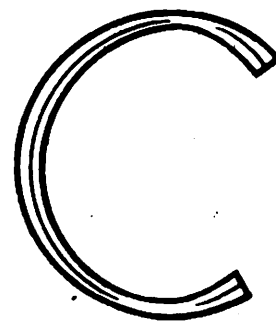
Своїм довершеним володінням вокальними даними і разом з тим глибокою щирістю та проникливістю виконання потряс немолодий уже співак і мене, і всіх присутніх на концерті. Проте й тоді я, зовсім ще молодий хлопець, розумів, що це не тільки чудовий артист-виконавець, а й відданий благородній ідеї громадянин, достойний син свого народу.

Мишуга співав в операх західноєвропейських композиторів, в операх геніального Чайковського, якого дуже шанував і з яким мав особисті зустрічі. Він вважався свого часу найкращим виконавцем ролі Йонтека в опері славетного польського композитора Монюшка «Галька», пройнятий глибоким співчуттям до народу і споріднений за своїм сюжетом з «Катериною» Шевченка. Він цілком чужий був усякій національній обмеженості та виключності. Але він пишався своєю гнаною тоді та переслідуваною українською національністю, він гордий був іменем українця.

І нині, коли вся Україна по обидва боки Збруча, входячи як вільна серед вільних і рівна серед рівних до великої сім'ї народів, пророкованої Шевченком, будує своє, нове прекрасне життя, вона незлим тихим словом згадує вірного свого сина, красу та гордість рідної і світової культури — Олександра Мишугу.

Максим Рильський.

ВЕЛИКИЙ МИТЕЦЬ І ГРОМАДЯНИН

еред найвидатніших оперних співаків світу золотими буквами вписано ім'я лірико-драматичного тенора Олександра Мишуги. Наприкінці XIX і на початку XX століття любителі музики з величезним захопленням зустрічали його виступи в різних містах Європи. Він був неповторним в операх «Фауст», «Ріголетто», «Травіата», «Трубадур», «Бал-маскарад», «Сільська честь», «Фаворитка», «Гугеноти», «Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Галька», «Страшний двір», «Янек». Голос його, незвичайної краси, рівний на всіх регістрах, полонив глибокою задушевністю, барвою звука, експресивністю, романтико-драматичною силою. «Карузо заливав блиском металу, а Мишуга чарував», — пишуть сучасники.

Велика культура і глибока внутрішня краса були в співі Мишуги, і він всевладно захоплював слухачів, які разом з ним переживали те, що великі композитори заклали в свої твори. Це був геній пісні, що вийшов з трудового талановитого народу і піднявся на вершини світового музичного мистецтва, збагативши його своїми прекрасними, неповторними образами.

Із спогадів сучасників, навіть з тих небагатьох, які вміщені в цій збірці, перед нами виринає постать великого митця демократичного спрямування, педагога-новатора, теоретика вокалу, патріота.

Народився Олександр Пилипович Мишуга 7 червня 1853 року у містечку Новому Виткові Радехівського повіту на Львівщині, в родині селянина-шевця. В сім'ї було п'ятеро дітей, Олександр — найменший. Коли хлопчикові не було ще й трьох років, померла його мати. В хату прийшла мачуха. Ріс Олександр кволим, слабосилим. Довелось йому зазнати всієї гіркоти сирітської долі. Не було в нього нянь, ніхто не вчив його музики, у дитинстві він навіть не ба-

чив фортепіано. Тільки, бувало, зимовими вечорами, після важкої цілоденної праці, батько брав свого найменшого сина на руки і тихо співав тужливі пісні, які глибоко западали у вразливе серце дитини. Навесні бігав Олександр на поля — природа манила його своїм дивним гомоном, квітучою красою. Літніми вечорами виходив за ворота, сідав під тин і прислухався до співу парубків та дівчат. Своєю уявою переносився тоді в інший світ — казковий, гарний, щасливий...

Ріс у важких матеріальних умовах, але в здоровому народному середовищі, яке прищепило йому любов до всього світлого — краси, правди, високих ідеалів.

Чи не нагадує дечим дитинство Мишуги дитячі роки Шевченка, Франка?

Ще вдома Олександр звернув на себе увагу за свій приємний голос. Витківські міщани любили слухати, як співали Пилипові хлопці, — гарно, на голоси. «Ім би в церковному хорі бути», — говорили, вважаючи, що це вже висока похвала.

У 1868 році Олександр Мишуга випадково потрапляє до дяківської школи при Юрському соборі у Львові. Запально вивчає нотну грамоту і незабаром в хорі хлопчиків стає першим тенором-солістом. Але хотів би ще вчитися в початковій школі. Прагне більших знань, бачить, що дяківство йому не до душі. Хлопцеві допомагають вступити до гімназії. Дуже важко доводилось йому — допомоги нізвідки не було, хіба що батько часом передасть буханець хліба, кошик картоплі чи пляшку молока. Потім і батька не стало. Австрійські «гаразди» передчасно загнали його в могилу. Олександр став круглим сиротою. «Се життя, як і те в дяківській школі, було дуже-дуже нужденне. Я дивуюсь нині, як я міг його перенести, і що я в тій страшній біді не загинув, то хіба чудо...» — пише Мишуга згодом про себе.

Отака була молодість майбутнього великого українського артиста. Та все ж при допомозі чуйних людей він зумів піднятися, зумів закінчити чотири класи гімназії, а потім — учительську семінарію.

Отримавши фах, Мишуга пішов працювати вчителем. З яким запалом він узявся за свою роботу! Бачив соціальну і національну несправедливість і прагнув якось зарадити цьому лихові. «Я хотів бути справжнім апостолом. Усі мої мислі, всі мрії зверталися туди, до того бідного народу, з котрого я сам вийшов. День і ніч я думав над тим, як можна поліпшити його долю...» — так пізніше писав співак.

Не зміг Мишуга назавжди присвятити себе учительській праці — йому не давала спокою музика, манила, кликала сцена. З кожним роком, з кожним днем зростала в нього туга за мистец-

твом. Він розумів, що піснею можна чимало зробити доброго, сказати гарного, окрилити людей, допомогти їм боротися з неправдою. За останні гроші купує квитки і ходить в театр слухати опери. Читає книжки про мистецтво, про творчість видатних співаків. Не кидаючи учительської посади (бо ж треба було з чогось жити — він заробляв там сорок корон на місяць), Мишуга став вчитися у Львівській консерваторії у відомого професора Валерія Висоцького, про якого згодом писав: «...Професор Висоцький умів відразу пізнати мою вразливу душу. Він відкрив мені таємниці краси співу, і я весь — душею і тілом — віддався йому під опіку та слухав його науки, поради і вказівки артистичні та пережив розкіш невисказану...»

Валерій Висоцький, колись знаменитий бас, учень Франческо Ламперті, співав на сценах Італії, а перейшовши на педагогічну працю у Львові, виховав цілу плеяду оперних співаків, серед яких С. Крушельницька, А. Дідур, М. Левицький, І. Богус-Геллерова, Г. Збоїнська-Рушковська, З. Массочи, Ю. Манн.

При моральній підтримці і заохоченні як з боку української музичної громадськості, так і з боку свого улюбленого професора, молодий співак твердо вирішує, що мусить стати оперним артистом.

А тим часом співає в хорах, виконує сольні номери на концертах. 14 вересня 1880 року перший раз виступив на львівській сцені в уривках з опери С. Монюшка «Страшний двір» і справив дуже приємне враження. У 20-і роковини смерті Т. Шевченка, другого березня 1881 року, у великому залі Народного дому у Львові відбувся музикально-декламаторський вечір, присвячений пам'яті поета. На ньому «нову композицію професора Наталя Вахнянина «Наша доля» знаменито відспівав п. Мишуга і на жадання публіки мусив повторити її. Композитора викликано і обсипано враз з п. Мишугою грімкими оплесками*. Як бачимо, молодий митець уже тоді захоплював львівську публіку.

Кінчалось навчання у консерваторії, і О. Мишугі треба було виїжджати на дальші студії за кордон. Величезною перешкодою став брак коштів. Але знов знайшлися добрі люди, як згадує потім сам артист. І вони, ці діячі культури та любителі музики, зробили все, що було в їх силі, щоб допомогти талановитому співакові у здійсненні його мрії. Виклопотали у Крайовім відділі 1200 золотих ринських, трохи дала управа товариства Народного дому, влаштували йому ряд концертів, дохід з яких було призначено для навчання. Так, наприклад, преса повідомляла: «В Перемишлі відбудеться 27 квітня [1881 року] концерт у користь звісного нашого

* «Діло», 21 лютого (5 березня), 1881.

співака Олександра Мишуги, котрий вибирається в перших днях мая с. р. за границю в цілі дальшого образования. Вечір той, в котрім/буде брати участь сам п. Мишуга, згромадить, безперечно, численну публіку перемишльську»*.

Концерт справді відбувся, пройшов з успіхом. Мишуга добре проспівав «Цвітку дрібную» і «Коб так в однеє слово» Матюка та інші пісні, арію з «Страшного двору» Монюшка, а також виступив у дуетах з ораторії «Чотири пори року» Гайдна і з опери «Марта» Флотова, але публіки було небагато. Прізвище Мишуги в той час мало про що їй говорило. То вже чотири чи п'ять років згодом на його концерти білети викупувалися задовго наперед.

Ще один, прощальний, концерт у Львові, і 24 травня Мишуга виїхав у Мілан. Дорога йшла через Відень. Там співак виступив на вечорі, організованому українськими студентами, які вчилися у віденських вищих школах.

І ось нарешті сонячна Італія, зустрічі з викладачами співу, про яких так багато говорилося тоді в Європі і від яких багато сподівався Мишуга.

Як пише сучасник артиста музикознавець Ю. Райсс, О. Мишуга вчився у Міланській консерваторії в професора Джованні, але автор спогаду нічого не говорить про те, як проходило навчання. Інші твердять, що він спочатку вчився у якоїсь учительки співу, яка не хотіла брати до уваги те, що голос в її учня був ще не дуже сильний, вимагала більше звука, а Мишуга не міг ще тоді задовольнити її вимог, швидко втомлювався і занижував тон; що згодом, після довгих шукань і творчих мук він сам дійшов до того, як йому легше і краще співати, знайшов свою резонансову точку, і голос його від співу вже не втомлювався, а навпаки — набирался сили. О. Мишуга зрозумів, пишуть сучасники, що сила голосу залежить від правильної позиції тону, і треба спочатку добиватися докладної позиції, природності та легкості звука, а сила прийде потім. Говорять, що коли співак починав учитися, то він брав лише горішне *солъ* і лише інколи діставав *ля бемоль*. Тільки пізніше він вільно брав *ре бемоль* третьої октави, як, наприклад, у «Гугенотах».

Можливо, справді Мишуга спочатку вчився у невідомій нам учительки співу, а потім перейшов до професора Джованні.

Сучасники пишуть також про те, що на останньому році навчання Мишугі дуже важко жилося матеріально. Тих грошей, що він узяв з собою, йому вистачило ненадовго. Жив впроголодь, мусив заробляти мізерні гроші співом у церковних хорах. Одного разу якийсь російський аристократ-багатій, що перебував у той час в

Микола Лисенко

* «Діло», 11(23) квітня 1881.

Олена Пчілка і Леся Українка

Соломія Крушельницька

Модест Менцинський

Італії, запросив його дати концерт під час великодних свят. Мишуга так припав йому до вподоби, що той хотів усиновити його. але з умовою, що співак покине своє мистецтво. Хоч спокуса була велика, однак ні матеріальні блага, ні аристократичне ім'я не звабили Мишугу. Своїй мрії — музиці — він не зрадив, як і не зрадив ніколи гуманним ідеям і трудовому народові.

У 1883 році Олександр Мишуга з великим успіхом дебютує у місті Форлі в опері «Марта», потім співає у Мілані та інших містах Італії. У пресі того часу читаємо: «Мишуга і Волошко — два наші земляки, вихованці Ставропігійської бурси, виступають тепер у заграничних операх: перший — у Туріні, другий — у Варшаві»*.

Якось перша його міланська вчителька почула, що він виконує партію у «Фаусті» і пішла в театр послухати. Їй не вірилося, що то співає її учень і зайшла за лаштунки, щоб зблизька побачити його в лице...

Про творчий успіх О. Мишуги довідались у Львові. Оперний театр запрошує його співати на зимовий сезон 1883/1884 року. Львів'яни з насолодою слухають його спів у таких операх, як «Фаворитка», «Фауст», «Лючія ді Ламмермур», «Галька». Усі захоплені його вільним володінням голосу, майстерним фразуванням, чудовим веденням кантилени. Творчо сприйнявши бель канто, О. Мишуга у своєму співі пішов далі. Звук для нього існує не заради звука, він не закоханий у свій голос, а в першу чергу передає глибокі душевні хвилювання, закладені в мелодії і в словах, радість та гнів персонажа, красу людських почувань, настроїв і т. д. Співак добре розумів, що психологічну сторону музичного твору неможливо глибоко передати недосконало виробленим голосом, так само як і поет не може передати глибоких почуттів, коли він недостатньо володіє словом і стилем.

Про Мишугу як про високоталановитого артиста заговорила преса, музична критика. Всі раділи появі нового оригінального співака. Вистави за його участю проходили завжди з аншлагами.

У червні 1884 року Мишуга виїжджає співати у Великий варшавський театр. Після першого виступу дирекція опери докладає всіх зусиль, щоб залишити його в себе, і він дає свою згоду.

Почався блискучий етап у мистецькому житті артиста. Він співає в багатьох операх, зокрема в польських, так, як ніхто із співаків до того часу. Варшав'яни не могли собі уявити Йонтека з «Гальки», Стефана із «Страшного двору» С. Монюшка і Янека з однойменної опери В. Желенського без Мишуги. Він до глибини

* «Діло», 22 березня (3 квітня) 1883.

душі хвилював слухачів, будив у них протест проти соціальної несправедливості, кликав ставати на оборону гідності простої людини. Сучасники говорять, що під час виконання арії «Шумлять сосни» та «О Галю, Галю, він зрадив тебе» всі в театрі плакали. Коли в 1913 році у Варшаві ставили 600-й раз «Гальку», то запросили О. Мишугу, тоді вже 60-літнього, співати в цій виставі партію Йонтека, «щоб разом з ювілеєм опери віддати шану й тому, хто спричинився до величезної популярності цієї опери та був найкращим, найідеальнішим виконавцем її головного героя».

Хто тепер у Польщі пише про музично-театральне життя того часу, той завжди чимало місця відводить творчості О. Мишуги. Оперний співак, сучасник нашого артиста, Генрик Цудновський у своїй книзі спогадів «Театральні таємниці» говорить, що він добре знає Мишугу, бо той співав з його сестрою Ружею в театрі у Львові і навіть часто вечорами бував у них дома, де разом з іншими артистами на вечірках вони виконували цілі сцени з опер «Бал-маскарад», «Гугеноти», «Кармен» та інших. «Зі знаменитостей приходили, — пише автор, — професор Валерій Висоцький — керівник класу співу Львівської консерваторії, Олександр Мишуга — найзнаменитіший в історії польської опери виконавець ролі Йонтека, Соломія Крушельницька, що потім прославилася в Америці, Євгенія Штрассерн і Яніна Королевич (яка в тому часі, на жаль, досить часто хворіла), Габріель Горський — чудовий баритон, Генрик Ковальський — знаменитий бас, Генрик Ярецький — головний диригент опери та інші [...]».

Ще за дирекції Шмідта і Мілашевського, а потім Зигмунта Пшибильського*, — відзначає далі Цудновський, — на перше місце поперед оперних артистів вийшов Олександр Мишуга, тенор, обдарований пречудовим і сильним голосом. Він займав становище ліричного тенора, співав у таких партіях, як Йонтек у «Гальці», Стефан у «Страшному дворі» Монюшка, Туріддо в «Сільській честі» Масканьї, Альфред в «Травіаті» і герцог у «Ріголетто» Верді, Альмавіва в «Севільському цирульнику» Россіні, Фауст в однойменній опері Гуно, Янек в опері Желенського «Янек» і в багатьох, багатьох інших. Також не чужі були для нього напівгероїчні тенорові партії: Радамеса в «Аїді» і Манріко в «Трубадурі» Верді, Каніо в «Паяцах» Леонкавалло, Хозе в «Кармен» Ж. Бізе. Його оксамитовий голос благородного металічного звучання характеризувала невимовна мрійливість, яка передавалась серцям слухачів.

Найбільшу славу здобув Мишуга як Йонтек у «Гальці», — підкреслює автор. — Хоч я перебрав би не знати скільки найвищих означень, то все ж не зумів би знайти ні одного, яке б докладно

могло визначити той великий його образ у цій ролі. Вважаю, що від дня прапрем'єри до сьогодні не було в Польщі співака, який би дорівнював Мишугі в цій ролі, за винятком, може в роках 1850—1880-х, тенора Варшавської опери Добрського, що у 1858 році був першим виконавцем ролі Йонтека і як такий збирав похвали варшавської публіки, захопленої прекрасною музикою Монюшка і чарівним співом артиста. Думаю, однак, що історія з Добрським схожа трохи на легенду [...].

Мишуга мав гарну поставу, пластичні рухи і цілий ряд примет, так дуже потрібних першому тенорові [...]. На відміну від багатьох ліричних тенорів, сценічна гра яких була невиразна, а часто просто погана, нижче критики, Мишуга у кожній ролі виявляв великий акторський талант, що разом з його прекрасним голосом і всебічним володінням бель канто робили з нього першорядного оперного митця. Ім'я його в усій хвалі повинно увійти до історії театру»*.

Коли взяти до уваги ще й те, що ця така висока оцінка зроблена понад півстоліття після виступів Мишуги, то ще краще зрозуміємо її об'єктивність і глибину.

Про особисте життя артиста у 80—90-х роках, коли він був у розквіті своїх творчих сил, є дуже мало відомостей. У спогадах переважно йде мова про його мистецький шлях, лиш інколи зустрічаємо якісь недоводки, натяки на його родинну трагедію, згадки про велику творчу дружбу з артисткою Марією Вісниською тощо. Як про всіх великих людей, зокрема про артистів, так і про нього ходили десятки різних історій, і сьогодні трудно розібратись, які з них правдиві, а які вигадані. Скажемо лише те, що достовірно відоме.

У 1885 році Мишуга одружився з львів'янкою Марією Пруса Гловацькою. За її розповідями, вона спочатку закохалася в його голос та сценічну гру, а потім вже в нього самого. Була це мила, невисока на зріст, тендітна дівчина, що любила музику і сама досить добре грала на фортепіано. Батьки її, небагаті старосвітські польські міщани, які вели свій рід від шляхти, були проти шлюбу «порядної панни з доброго дому з якимсь артистом...» У їх очах жоден співак не являв якоїсь цінності, які б там овації йому не влаштовували. І взагалі, на людей мистецтва вони дивились дуже критично... Але дівчина не послуhalася батьків, пішла проти їх волі. Може, міцно полюбила, може, блиск слави захопив її — тепер важко сказати. Факт, що молоді побралися. Їх щиро вітали друзі, численні поклонники таланту артиста, палко бажали їм щастя.

* Henryk Cudnowski. Niedyskrecje teatralne. Вроцлав, 1960, стор. 18, 182.

* У 80 і 90-х роках у Львові.

Незабаром після весілля Мишуга мусив виїжджати на гастролі в інші міста. З ним поїхала і його дружина.

Артист віддавав музиці всю свою душу, весь свій час і через те не зміг багато уваги приділити дружині, яка вважала, що втратила його. Мало бував дома, а більше в театрі. Там у нього були друзі, колеги і серед них гарні молоді жінки, з якими він виступав у спектаклях; були в них спільні теми для розмов — цікавих, запальних. Дружина не змогла до них пристосуватись — виховання не давало їй можливості увійти в новий світ чоловіка. А чоловік, очевидно, не допоміг їй у цьому. Він був зайнятий мистецтвом, думав над образами, над вдосконаленням голосу, хвалив перед нею талановитих артисток. Марія не могла його зрозуміти, і звідси почалися різні неприємності. Скоро вони розійшлися. Через два місяці народився син, але й це не з'єднало їх. Згодом розвелись офіційно. Мишуга виплачував сім'ї по 300 крон на місяць. Скільки це було, можна уявити собі, коли згадати, що його місячний заробіток учителя становив 40 крон. Траплялися роки, коли мав невеликі гонорари і недоплачував дружині належної суми. Тоді вона, за намовою знайомих, передавала справу адвокатам, а ті вже робили все, щоб стягнути з Мишуги гроші і якнайбільше здерти за свою службу. Так було 1903 року в Кракові. Він співав у «Фаусті». Прийшов додому пізно і довго не міг заснути від втоми. Над ранок до мешкання вдерлися судовиконавець, адвокат і поліцейський та забрали в нього всі речі особистого користування, серед яких були дорогі пам'ятки. Газети, падкі на сенсації, розтрубили справу на все місто. Того дня Мишуга мав співати в опері «Кармен», але після такого скандалу співати вже не зміг. Він не виступив тоді і в інших спектаклях. Негайно виїхав до Варшави...*

А ось інший епізод з його життя.

Навчаючись у Львівській консерваторії, Мишуга познайомився із студенткою з класу вокалу Марією Вісниською. Між ними зав'язалась романтична юнацька дружба. Але згодом він виїхав до Італії, вона — до Варшави. Залишила спів, пішла по шляху драматичного мистецтва і через кілька років стала знаменитістю. Це була дуже гарна, вольова жінка. І ось у Варшаві вони знову зустрілися, і давня дружба їхня стала ще міцнішою, а згодом перейшла в палке кохання. Уся Варшава знала, що Мишуга товаришує з Вісниською, всі хотіли, щоб ці двоє талановитих людей знайшли взаємне щастя. Артистка часто бувала на виставах з його участю, а він також слідкував за її грою, мистецьким ростом, підказував, як, на його думку, краще було б зробити, щоб образ був

* Лист О. Мишуги. «Kurjer Poranny», Варшава, 27 червня 1903.

цікавішим, опуклішим. В листах писав, що вона талановита, і те, чого досягла, то завдяки своїм здібностям, але на цьому їй не слід зупинятися, вона повинна вчитися далі і тоді при своєму таланті зможе стати великою актрисою.

У салоні артистки часто відбувалися вечори, де збирались гості з мистецьких і великосвітських кіл. Бував там, звичайно, і Мишуга. У Вісниської було багато поклонників. Особливо не давали їй спокою різні аристократи, царські офіцери. Щоб задовольнити свій снобізм, щоб «весело» провести час, вони шукали пригод і часто об'єктами забав обирали «комедіанток», бо ж людей мистецтва, а ще й жінок, вони трактували саме так. Крутився весь час біля Вісниської племінник фрейліни цариці корнет гусарського полку Бартенев. Приносив квіти, подарунки. Перед такими солдафонами, як сам, нахвалявся, що «неприступна полячка» належатиме йому. І от, кажуть, одного разу Мишуга побачив на руці Марії перстень з дорогоцінним каменем. «Звідки це?» — спитав. Відповіла, що то подарунок Бартенева. Ми не знаємо, яка розмова була між ними після цього, але при найближчій нагоді вона повернула перстень корнетові. Розбещений негідник пострілом з револьвера убив цю горду красуню...

Це було пізнього вечора 30 липня 1890 року.

В особі талановитої артистки Марії Вісниської польське драматичне мистецтво зазнало великої втрати. Дуже боляче пережив цю трагедію Мишуга.

Похорон випав на той день, коли артист мав співати у «Фаворитці» Доніцетті. Дирекція розуміла, що він не зможе виступати, і хотіла відкласти виставу. Та Мишуга заявив: буде співати!

Квитки були розпродані всі до одного. Варшав'яни хотіли почути свого улюбленця в цей тяжкий для нього вечір.

Мишуга співав. Співав з таким драматизмом, що публіка припинила, затаївши подих. Після першої дії ті, що стояли на площі перед театром, виламали двері й увірвалися до середини. Ніхто не в силі був їх стримати.

Мишуга співав. Вистава наближалася до кінця. Ось знаменита арія над могилою убитої Леонори: і нерви його не витримали. Він упав на гріб і зайшовся спазматичним риданням. Публіка плакала разом з ним, а диригент не міг далі диригувати, і оркестр закінчив грати без нього...

Довго велось слідство в справі вбивства, а Бартенев розгулював по Варшаві. Нарешті почався суд. Царські судді повели справу так, як це було потрібно племінникові фрейліни цариці: що нібито Вісниська застрілилась сама...

На суд покликали як свідка і Мишугу. Та він бачив, що вбивця не буде належно покараний, і всіляко протестував проти неспра-

ведливого царського суду. Поліція, чорносотенні газети були дуже обурені поведінкою митця. Він викликав до себе гнів царської влади: рік йому було заборонено жити у Варшаві...

На все життя залишився в серці артиста образ Марії Вісниської. «То не жінка була, а богиня», — говорив він часом своїм найближчим знайомим. І на все життя залишився самотнім. Він усього себе присвятив мистецтву, служінню його прекрасним ідеалам.

Як відзначають сучасники, Мишуга був неперевершеним у ролях героїв, скривджених чи то класовою нерівністю, чи іншими обставинами. Можливо тому, що він сам у житті зазнав багато горя, несправедливості.

Слава Олександра Мишуги широко лине по Європі, його запрошують на виступи до Відня, Петербурга, Києва, Харкова, Берліна, Лондона, Парижа. Залюбки приїжджає до Львова. Усюди любителі музики зустрічають його бурхливими оваціями. Це був справжній улюбленець публіки, королем ліричних тенорів називали його, віртуозом, солов'єм України. Поети присвячували йому свої вірші, народ складав легенди про нього.

В петербурзькому Маріїнському театрі Мишуга співав в операх «Галька», «Ромео і Джульєтта», «Фауст», «Паяци», «Дочка кардинала», «Любовний напиток», «Гугеноти». Петербург, який не раз мав можливість слухати найкращих співаків світу, високо оцінив творчість українського митця. Музична критика називала його одним з найприємніших ліричних тенорів доби.

Лаври слави збирав О. Мишуга в Києві. Сучасники у своїх спогадах яскраво розповідають про його захоплюючий спів, про те, як кияни зустрічали кожний його виступ. Про це також широко писала преса. В газеті «Діло» читаємо: «Олександр Мишуга, як ми вже колись коротко згадували, співає тепер у Києві. Дня 28 вересня старого стилю виступив він перший раз у сьогорічному сезоні. Про той виступ його наводимо з київських журналів пару рецензій. В. Чечотт у «Киевском слове» пише:

«28 вересня появився знов у ролі Фауста тенор п. Філіппі-Мишуга, що користується в нас незмінним успіхом як співак, що має прекрасну школу, володіє мистецтвом пишного кентабіле і фразування. Усі ці прикмети справили і тепер артистичне враження на аудиторію, котра з великим задоволенням вислухувала кожну ноту симпатичної титульної партії опери Гуно. Як спеціалістові ліричного стилю п. Мишугі найбільше вдалася знаменита каватина в саду Маргарити з милим фальцетом на горішнім до. Та нота звучала надзвичайно чисто, ясно, чудово».

«Рецензент Тон у «Киевляніне», — подає далі газета, — пише:

«Філіппі-Мишуга, представник що раз рідшого типу співаків, у яких справжнє бель канто сполучається з належною виразністю співу, який доходить, коли того треба, до пронизуючого пафосу і високого драматизму; п. Мишуга вповні запанував над усіма багатими і різними нюансами свого голосу — від ніжної ліризми до патетичного музикального зойку. Він володіє цими нюансами артистично, зі смаком. До гарних прикмет голосу п. Мишуги треба віднести рідкісну різноманітність тембру і ніжне *mezza voce*».

Усюди Олександра Мишугу зустрічають та проводжають бурхливими оплесками, квітами, вінками, адресами, висловлюють глибоку подяку за насолоду, яку дає людям його мистецтво. Так було в Києві, Харкові і Петербурзі, Варшаві і Кракові, Берліні, Франкфурті та Гамбурзі, Відні і Празі. А в рідному Львові його обожнювали. «Вчора під час вистави в театрі графа Скарбека**», — читаємо в пресі, — уряджено п. Мишугі, котрий виступав у ролі Фернандо в опері «Фаворитка», велику овацію. Серед безконечно лунаючих оплесків йому подано лавровий вінок [...]***

В іншому номері цієї газети читаємо:

«Мишугу, славного співака-артиста, попрощала позавчора львівська публіка дуже оваційно. Під час послідньої вистави опери «Трубадур» в театрі Скарбека привітали нашого співака китицями квітів і подано йому два вінки****.

4 жовтня 1900 року у Львові відбулося урочисте відкриття новозбудованого оперного театру (тепер приміщення Академічного театру опери і балету ім. І. Франка). Для участі у виставах, які мали йти в тому сезоні, директор Т. Павліковський запросив таких видатних співаків, як О. Мишуга та Я. Королевич. На день відкриття вперше було поставлено оперу В. Желенського «Янек» з життя карпатських верховинців. Головну роль доручили О. Мишугі. Партію Бронки вела Я. Королевич, Маринки — Г. Збоїнська-Рушковська.

Вистава пройшла з великим успіхом. Мишуга з того часу став найкращим Янеком. Завдяки йому ця опера здобула популярність.

Режисер вистави, відомий театрознавець Людвік Сольський розповідає у своїх спогадах:

«Ішов «Янек» у прекрасному виконанні Олександра Мишуги (Янек), Францішека Шиманського (Стах), Владислава Пашков-

* «Діло», 7 (19) жовтня 1898.

** Тепер приміщення театру ім. М. Заньковецької у Львові.

*** «Діло», 15 (27) січня 1899.

**** «Діло» 18 (30) березня 1899.

ського (Марек) і молоденької Яніни Королевичівни (Бронка). Диригував Людвік Челянський... Вистава «Янека» становила перший крок на шляху до реформи опери. Склад оркестру було змінено згідно з вимогами сучасних музичних течій. У хорі також проведено реорганізацію як під оглядом вокальним, так і щодо сценічної придатності. Обидва ансамблі збільшено [...].

Перший раз вийшов на оперну сцену драматичний режисер — саме мені Павліковський доручив опрацювати постановку твору Желенського [...]. Прем'єру було визнано за вдалий прогноз дальшого розвитку львівської опери. Була вона не тільки концертом досконалих співаків, але також вдалою драматичною виставою*.

Звичайно, такі творчі експерименти можна було робити тільки з артистами, які розуміли вимогу часу, розбиралися у напрямках в мистецтві, з артистами, для яких метою життя було нести людям справжню естетичну насолоду.

У львівському сезоні 1900/1901 року О. Мишуга співав в одинадцяти операх — «Гальці», «Фаусті», «Травіаті», «Севільському цирульнику», «Фра-Діяволу» та інших. «У багатьох партіях був незрівнянний, вражав прекрасним голосом і дикцією в ліричних і драматичних місцях «Янека», захоплював чудовим співом у «Гальці», чарував пречудовим голосом і теплом щирого почуття в «Манон», зумів викликати захоплення в десятки разів слуханих аріях «Марти»**.

Сучасники з захопленням розповідають про гру Мишуги у «Запорожці за Дунаєм» Гулака Артемовського. Незабутньою була вистава цього улюбленого твору, що відбулася у Львові в приміщенні театру Скарбека за участю Мишуги, Соломії Крушельницької, Антоніни Осиповичевої та Івана Рубчака. Після проспівання дуету Петра й Оксани публіка сім разів викликала Мишугу й Крушельницьку. Кілька разів вони повторили цю партію. Це безпрецедентний випадок в історії оперного мистецтва, бо ж ніхто з великих артистів не був таким великодушним до вимог публіки і рідко коли слухачі так сприймали артистів. Це був триумф геніальних українських співаків.

Славну сторінку вписав О. Мишуга і в історію українського концертного виконавства. В його репертуарі — арії, пісні та романси вітчизняних і зарубіжних композиторів. Глибоко вражали слухачів його аріозо з «Паяців» та арія «Шумлять сосни» з «Гальки», «Чорной хмарою діброва» з «Запорожця за Дунаєм»

* Ludwig Solski. Wspomnienia. Kraków, 1961, стр. 188.

** F. Pałaczkowski. Teatr Lwowski pod dykcją Tadeusza Pawlikowskiego. 1960, стр. 179.

Олександр Мишуга. 1885 р.

Іван Франко

Олександр Носалевич

Адам Дідур

та «Куда, куда вы удалились» з «Євгенія Онегіна». А які глибини людської душі порушував він, співаючи «Мені однаково» чи «Думку» Лисенка, «Дві зорі» та «Козак» С. Монюшка, «Я помню чудное мгновенье» чи «Средь шумного бала» Чайковського!

На концертах у Галичині артист виконував пісню Н. Вахнянина «Помарніла наша доля». Не випадково він узяв цей твір до свого репертуару. З жалем і розпукою звучали слова:

Помарніла наша доля,
У темноті гине люд,
Чорні хмари, тяжкі болі
Задавляють руську грудь.

«Але з тієї розпуки, — згадує один з сучасників, — він виводив слухачів у надію і радість, співаючи з усією силою і переходячи щораз у могутніше крещендо:

А вже скоро прийде час
Долі луччої для нас!

Публіка виходила з концерту з великим враженням і надією, що слова ці збудуться».

Співак-патріот завжди вважав своїм священним обов'язком брати участь у національних святах рідного народу. Як розповідає письменник Є. Кротевич, Мишуга співав у Києві на ювілей української літератури — сторіччя виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського. Дуже часто він разом з іншими українськими митцями — С. Крушельницькою, М. Менцинським, О. Носалевичем, М. Левицьким, Ф. Лопатинською, А. Осиповичевою — виступав у концертах, присвячених «найреволюційнішому з усіх поетів світу» — Тарасові Шевченку.

На честь тридцять третіх роковин з дня смерті Кобзаря Мишуга разом з Крушельницькою брав участь у великому концерті 16 травня 1894 року в залі Народного дому у Львові. Слухачі були глибоко вдячні артистам за шану і любов до рідної культури. «Олександр Мишуга відспівав композиції «Дві зорі» і «Козак» з властивою йому м'якістю тонів, глибиною чуття і незрівнянною декламацією, а чаруючим співом своїм зачепив за саме серце. На нестихаючі оплески відспівав ще «Помарніла наша доля» — ту пісню, що її наш співак-соловій співає з правдивим молодечим вогнем, котрий передається всій аудиторії.

Галицька громада, мабуть, ще не чула кращої виконавиці наших пісень народних і Лисенкових, як їх подає нам від якогось часу п. С. Крушельницька. Відспівання пісні Лисенка «Ой, одна я, одна» показало довгі і совісні студії, в яких знаменита співачка піднялася на полі народної творчості і музики Лисенка спеціаль-

но. У відспіваній пісні тій зрозуміли ми цілу красу і силу Шевченкової лірики, увесь чар і глибину Лисенкової музики, бо ж співачка віддала пісню ту з таким гарячим чуттям і артистичним натхненням, що зачарувала всіх і до сліз зворушила. Грімкими оплесками спонукано улюблену артистку відспівати ще дві українські пісні. Ентузіазм публіки при звуках пісні «Ой місяцю, місяченьку» не дається описати.

Як п. Олександру Мишузі, так п. Крушельницькій (одягненій в красний український стрій) піднесли при ентузіастичних оплесках публіки голова «Бояна» і диригент лаврові вінки з відповідними написами*.

З великим піднесенням готувався наш народ до сторічного ювілею Т. Шевченка. О. Мишуга мав співати на святі в Києві. Але царська влада заборонила відзначати ювілей геніального поета, як заборонила і спорудження йому пам'ятника, на який були вже зібрані гроші з добровільних пожертвувань серед народу.

Заборона відзначення шевченківського ювілею викликала на Україні масові протести, демонстрації, страйки. Дорого далася царизмові ця ворожа дія проти народу.

Безсилою була заборонити святкування сторічного ювілею народного поета австрійська влада в Галичині, де заправляла польська шляхта. Тут був створений ювілейний комітет, який під головуванням письменника Василя Щурата розробив програму урочистих вечорів по всій Галичині. І ось 21 лютого 1914 року комітет писав:

«З правдивою радістю повідомляє виділ львівського «Бояна», що високоповажаний п. Мишуга, славнозвісний артист і патріот-філантроп, заповів у сердечних словах свою цінну участь у ювілейнім святі Шевченка»**.

Всенародне свято у Львові було намічено провести 9 березня. Комітет звернувся до дирекції міського театру з клопотанням про відведення приміщення опери на той вечір. Директор театру Людвік Геллер передав справу до міської управи. А тут сиділи польські багатії — фабриканти, купці, поміщики, всякі шовіністи, які з ненавистю ставилися до всього прогресивного як серед українців, так і серед поляків. І ювілейному комітетові було відмовлено. Довелося за великі гроші найняти зал на 1200 місць у так званій. Спортивній палаті на початку вулиці Зеленої.

Вечір був справді величний. Сюди прийшли всі, хто вірив

* «Діло», 6 травня 1894.

** «Діло», 21 лютого 1914.

у прогрес, хто боровся за соціальне і національне визволення батьківщини. Розповідають, що тут були Іван Франко і Михайло Павлик, Володимир Гнатюк і Наталя Кобринська, Василь Щурат, Філарет Колесса, Василь Стефаник, молоді ще тоді Станіслав Людкевич, Іван Труш, Антін Манастирський і багато, багато інших видатних культурних діячів.

Після виголошення урочистої промови було зачитано багато привітань, які надійшли з усіх кінців України та з закордону. Силами найкращих музичних колективів міста був даний великий концерт.

У цьому концерті виступив і О. Мишуга. Славного співака публіка вітала надзвичайно тепло. Люди плакали, слухаючи його спів, що переходив у ридання у пісні «Мені однаково, чи буду я жити в Україні, чи ні». У цьому творі бачили і безсмертного Тараса, і Лисенка, і Мишугу.

Артистові минав уже шістдесят перший рік...

Не всі бажаючі змогли вміститися в залі, тому вечір з цією ж програмою було влаштовано вдруге. І знову співав О. Мишуга.

Так артист-патріот своїм мистецтвом служив рідному народові та ідеї прогресу. Він ніколи не замикався в рамках «краса для краси», завжди підкреслював, що мистецтво тоді велике, коли воно кличе до благородних вчинків, до високих ідеалів.

З 1905 року О. Мишуга посилено зайнявся педагогічною діяльністю, хоч і тоді час від часу виступав в операх різних театрів. П'ять років викладав у музичній школі М. Лисенка в Києві, потім — до 1914 року — у Варшавській консерваторії. Його основним методичним принципом було: спів — це правильно продовжена мова. Як педагог він глибоко роз'яснював своїм учням, як виробляти голос, вимагав свідомого ставлення до науки, приділяв велику увагу розвитку співочого дихання, логіці музичних текстів. Вважав, що, оволодівши технікою вокалу, учень зможе спокійно переключитися на психологічну сторону виконуваного твору. В науку співу Мишуга вносив повну ясність, його учень знав, чого добиватися і як поводитися з голосом.

Кажуть, одного разу спитали артиста, що саме потрібно для того, щоб стати добрим співаком. Він відповів: «Італійці, найкращі співаки в світі, твердять, що для цього треба мати голос, голос і ще раз голос. А я вам скажу, що перш за все треба мати розум, потім гаряче серце та залізну волю, а вже потім, звичайно, голос... Я сам якби не працював так над собою, то не тільки не став би артистом, а був би таким безголосим, як усі ті, що ото ходять по вулиці».

О. Мишуга дуже уважно ставився до природного голосового матеріалу учня. Він, згадують його студенти, рішуче відокремлював розвиток в учня музичальності, вивчення репертуару (гово-

рив, що це в науці співу другорядні речі) від праці над самим звуком, над виробленням вільності, легкості, гнучкості, витривалості, сили та краси звука. Для учня це не легка справа і не така «цікава», як вивчення арій чи романсів, вона вимагає великої терпеливості і витривалості. Треба дуже часто в основі змінювати старий фальшивий спосіб подання звука, зовсім пере-виховувати свою вдачу. Професор Мишуга, пишуть, часом цілими місяцями тримав молодого вокаліста на трьох-чотирьох тонах, не дозволяв йому ні одної ноти вище, не давав співати ні романсів, ні арій доти, поки не вдосконалив звучання голосу на найлегшій для співака реєстрі, і таким чином підготовляв ґрунт під усю будову голосу, прокладав шлях до крайніх тонів діапазону.

Мишуга встановив поняття вокально правильного тону; вчив, що можна співати дуже точно з музичного боку і зовсім неправильно — з вокального. Він дуже гостро ставився до всього фальшивого у співі, не любив вокалістів, які нічого спільного не мали з мистецтвом, крім голосу; не терпів у співі нещирості, нахабства; вимагав благородства, тонкого уміння, правди, сердечної теплоти, глибини почуттів. Він був великий поет у співі. Кожну навіть незначну пісню, підкреслюють сучасники, він так глибоко, з таким почуттям і майстерністю виконував, що найпростіша річ, якої раніше ви не помічали, в його виконанні ставала високо-мистецькою, і потім її уже не можна було забути. Він з якимсь пієтизмом ставився до звука людського голосу, до самого вокального тону.

Про школу О. Мишуги велися гарячі суперечки. Багато хто захоплювався його методом, з усіх усюдів напливали до нього учні. Це викликало заздрість, навіть наклепи з боку деяких людей. Були такі, які думали, що вистачить послухати кільканадцять його лекцій і вже можна стати добрим співаком, а переконавшись, що треба наполегливо й багато працювати, відходили і шили різні нісенітниці. Та це й природно: у кожного новатора плели різні нісенітниці. До того ж, всякі шовіністи шкодили завжди багатьом противникам. До того ж, всякі шовіністи шкодили Мишугі, намагалися принизити його ще й тому, що він викладав українською мовою...

Слід підкреслити, що школа Мишуги органічно в'яжется з російською вокальною школою, кращими представниками якої були Глінка, Даргомижський, Мусоргський та інші. Мусоргський, наприклад, писав: «Работая над говором человеческим, я добрал до мелодии, творимой этим говором, до воплощения речитатива в мелодии, я хотел бы это назвать осмысленной, оправданной мелодией». В «Страницах из моей жизни» Шаляпин відмічав: «В опере надо петь, как говорят».

Про свою школу, про свій метод ставлення голосу Мишуга

залишив ряд записів. Про вокальну теорію митця багато пише у підготовленій до друку книзі його учень, сьогодні професор Київської консерваторії М. В. Микиша.

Олександр Мишуга виховав чимало знаменитих співаків. Михайло Микиша був одним з найкращих солістів-тенорів українських та російських сцен у 10—30-х роках. Славу свого учителя множили Олександра Любич-Парахоняк — лірико-драматичне сопрано, яка співала в містах Західної України, в Польщі, Німеччині, Чехословаччині; Софія Минович — колоратурне сопрано, виступала на сценах України і Росії, тепер професор Ленінградської консерваторії, заслужений діяч мистецтв РРФСР; доцент цієї ж консерваторії Анна Григор'єва; Марія Донець-Тессейр — професор Київської консерваторії, заслужений діяч мистецтв УРСР та інші. В Польщі його ученицями були відомі примадонни Яніна Королевич-Вайдова та Софія Забелло.

З 1914 по 1919 рік О. Мишуга вів школу співу в Римі. Він виїхав до Італії на лікування перед самим початком війни і повернувся на батьківщину вже не зміг. Опинився в дуже скрутному матеріальному становищі: хоч у Варшаві у нього були збереження в банку, та всі вони пропали там. В Італії його знали, і багато учнів прийшло до нього на навчання. Після закінчення війни переїхав до Мілана, потім — до містечка Раміолі. «Щодо здоров'я, то маестро не скаржився, — пише його учениця, шведська співачка Майя Кінберг, — зате він дуже тужив за рідним краєм та чекав кінця свого, правда, доволі приємного, та все-таки примусового перебування в Італії». Із спогадів інших сучасників можна докладніше зрозуміти, чому артист опинився в Раміолі, і дізнатися, що в той час і здоров'я його, і матеріальне становище поліпшилися. Наводять такого листа Мишуги:

«Як скінчилася війна, то я був схворований і пригноблений тим, що надходить сімдесятка, а тут я матеріально і фізично виснажений і знеможений духом, а до того й на чужій землі. Словом, непотріб. У такому пригнобленні пустився я раз вулицями Мілана у хвилині, коли мені перший раз у житті прийшла думка про самогубство... Коли тут чую, хтось кличе: «Сеньйор Філіппі, сеньйор Філіппі!» Я душевно був такий прибитий, що не мав охоти чи, може, й сили оглянутися і зацікавитися тим, хто це мене кличе. Та раптом схопила мене за руку якась жінка і каже, що її сеньйора поспішає за мною. Оглядаюся — і справді. Бачу, як ще одна жінка, вимахуючи парасолькою, спішить до мене. І чи повіриш, хто це був? Це та Ірина*, що мала такий чудовий

* Ірина Сологуб з села Неслухова на Львівщині. Вчилася в О. Мишуги, потім у Мілані. Вийшла заміж за італійця і залишилася в Італії. Підтримувала зв'язки з рідним краєм.

тоλος, а не хотіла його використати, та стільки турбот завдала пані Літинській і на яку я врешті махнув рукою і порадив їй покинути артистичну справу і вийти заміж. І от саме та Ірина стала тепер моєю спасителькою. Вона дійсно вийшла заміж, і то за дуже багатого італійця в Мілані, а впізнавши мене, як я переходив попри її сад, пустилась за мною зі служницею і з радістю забрала до себе. Через кілька днів після того вона, разом зі своїм чоловіком, відвезла мене автомобілем в гори до одної санаторії. Там я видужав і познайомився з професором Кінбергом. Він та його дружина намовили мене їхати з ними до Швеції».

Таким чином О. Мишуга опинився у Стокгольмі. Він відкрив там школу співу. Матеріально жилось йому тепер добре. Знову всі свої зароблені гроші він слав до Львова на народні цілі. Поляки просили його повернутися до Варшави, обіцяли матеріальне забезпечення, але й шведи не хотіли його відпустити. А він мріяв про повернення до рідного краю.

Уже наприкінці 1921 року здоров'я артиста дуже погіршилось. Шведські друзі виїхали з ним на лікування до Фрайбурга в Німеччину. Однак не допоміг ні гарний клімат, ні видатні спеціалісти: недуга була невиліковна — рак. За всяку ціну друзі хотіли врятувати артиста, турбувалися про нього, як про рідного батька. Думали, може, ще операція поліпшить його тяжкий стан. Але й це нічого не дало. На батьківщину прийшла сумна звістка, що 9 березня 1922 року артиста не стало.

Вмираючи, Олександр Мишуга думав про свій народ і про мистецтво. Він безмежно любив Україну і навіть після смерті хотів бути на рідній землі, серед своїх людей. У заповіті писав, щоб усе його майно віддали Музичному інституту імені Лисенка у Львові і щоб поховали його в Галичині. Учні виконали останню волю свого улюбленого вчителя. Тіло його привезли до Львова. 29 вересня того ж року десятитисячна процесія проводжала його у рідне містечко Новий Витків на вічний спочинок...

О. Мишуга залишив по собі світлу пам'ять не тільки як великий митець, а також як патріот-громадянин. Він завжди пам'ятав, що вийшов з трудового народу і йому зобов'язаний своїм мистецтвом. Говорив у розквіті сил: «Коли б я ще раз мав прийти на світ, то не хотів би вродитися дитиною з багатого і знатного роду, з чужою славою і чужим маєтком, а тільки з сильними м'язами і здоровою головою...»

У спогадах багато пишеться про те, що в Олександра Мишуги було чуйне і благородне серце. На культурні цілі, на допомогу студентам, робітникам, селянам він видавав усі свої зароблені гроші, в той час як сам жив завжди скромно і ніколи своїм зов-

нішнім виглядом не намагався показати, що він, мовляв, велика знаменитість. Один з його молодших сучасників писав: «Як дивлюся тепер на дурійку всяких кінозірок та опереточних і шант-каварняних дів, то з дива вийти не можу, що сталося з людьми! Не знають, що на себе начепити, що їсти, де мешкати, як світа вжити. А зате хто чув про великі дари отих усяких «знаменитостей»? А Мишуга давав. Тому й не слід забувати про нього. Це був митець! Це була людина!»

Він давав тисячі карбованців Музичному інституту імені Лисенка, Робітничій бурсі у Львові. Івану Франкові на видання збірки «Зів'яле листя» приніс 500 золотих. У вступному слові до книги «Українське мистецтво» (1913 р.) читаємо: «Думка про видання такого змісту існувала вже давно, але здійснити її і пустити в світ цей перший випуск можна було тільки завдяки допомозі щедрого прихильника українського мистецтва, славного нашого артиста Олександра Мишуги [...]».

Добрим словом і досі згадують його жителі рідного містечка, яким багато допоміг, коли велика пожежа спалила їхні садиби. Вони дивувалися, звідки в нього стільки грошей, які великодушно роздає людям. І от ходила така легенда:

«Іздив Мишуга по всьому світу співати. Слухали його люди і не могли наслухатися. Слухали бідні і багаті, навіть князі і королі. Довідався про це російський цар. Послав до нього свого міністра, щоб запросив Мишугу в Петербург.

Довго надумувався співак: їхати чи не їхати. Бо той цар тримав у неволі його рідний край...

Потім сказав собі: «Поїду. Заспіваю там спочатку перед народом, а тоді вже перед царем. Побачу, як то буде...»

Так і сталося.

Зійшлися дворяни, князі, цар з царицею і доньками, генерали. Чоловіки — бундючні, жінки — запишені, гойні.

Мишуга вийшов на сцену і став співати. Але ж то так красно! І по-італійськи, і по-російськи, і по-французьки. Аж забулися всі, що вони великі пани, так слухали.

А далі Мишуга подумав: «А що буде, як заспіваю їм про козака, який умирає, тяжко поранений на війні, та про бідного хлопця, що пани обманули його коханої дівчини?»

І заспівав — одну по-українськи, другу по-польськи. Та так гарно і так тужно, що всі аж затамували подих у грудях. Так ці пісні всіх взяли за душу. А царські доньки аж заплакали. Зм'якло і тверде серце в царя. Він зітхнув і шепнув до свого міністра:

— Принеси мені ключ від банку.

Той побіг і приніс. Цар узяв, підійшов до Мишуги і каже:

— Скільки б я тобі не дав зараз грошей за твій талант, то, видно, все буде мало. На тобі ключ від банку і бери собі завжди, скільки треба...

Мишуга не знав що робити: брати той ключ від царя чи не брати. А потім вирішив: «Візьму. Буду помагати людям...»

І помагає. Як тільки довідається, що в когось велика біда або велика потреба, то зараз поспішає з допомогою. Часто робить це так, щоб ніхто не знав, бо якби цар довідався, що Мишуга роздає гроші людям, то забрав би ключ...

Так дехто пояснював собі шедре серце великого артиста і силу його пісні.

На просьбу М. Лисенка Мишуга приїхав до Києва виховувати молоде музичне покоління, хоч у Варшаві пропонували йому куди кращі матеріальні умови, хоч мав запрошення на гастролі в Америку і Китай.

Великою творчою дружбою був зв'язаний артист з такими корифеями української культури, як І. Франко, М. Лисенко, Н. Вахнянин, Косачі, Старицькі, Тобілевичі, Н. Кобринська, В. Стефаник, Д. Січинський, М. Заньковецька, С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Носалевич та інші. У нього були численні приятелі серед росіян, поляків, італійців, чехів, французів, шведів, німців. Не раз з Соловцовим і Купріним вони вели розмови про шляхи і розвиток мистецтва. У 1892 році О. Мишуга познайомився з геніальним композитором П. Чайковським, з яким сердечно подружив, і завжди висловлювався про нього як про людину з кришталю чистою душею. В гарних стосунках був артист з Ф. Шаляпіним. Найвидатніші польські композитори того часу — З. Носковський, В. Желенський присвячували йому свої твори. Сам Желенський часто акомпанував йому і для нього написав партію Янека в своїй однойменній опері. М. Батістіні збирався допомогти сеньйору Філіппі збудувати музичний інтернат на Україні. Карузо, будучи разом з Соломією Крушельницькою на його концерті у Варшаві, був у захопленні від голосу Мишуги і попросив Крушельницьку познайомити його з цим, як висловився, королем ліричних тенорів. І коли Карузо потім приїжджав до Варшави, він завжди складав візит «маестро Філіппі», якщо той бував у Польщі.

У світовому мистецтві ім'я Олександра Мишуги стоїть поряд з такими світочами, як Маттіа Баттістіні, Ян Решке, Енріко Карузо, Тітта Руффо, Адам Дідур, Федір Шаляпін, Леонід Собінов. Він, як і Соломія Крушельницька, Модест Менцинський, Марія Заньковецька, Оксана Петрусенко та інші — гордість і окраса нашої культури, нашого народу.

Знаємо, що О. Мишуга активно допомагав діячам революцій-

Марія Віснівська

Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)

Марія Заньковецька

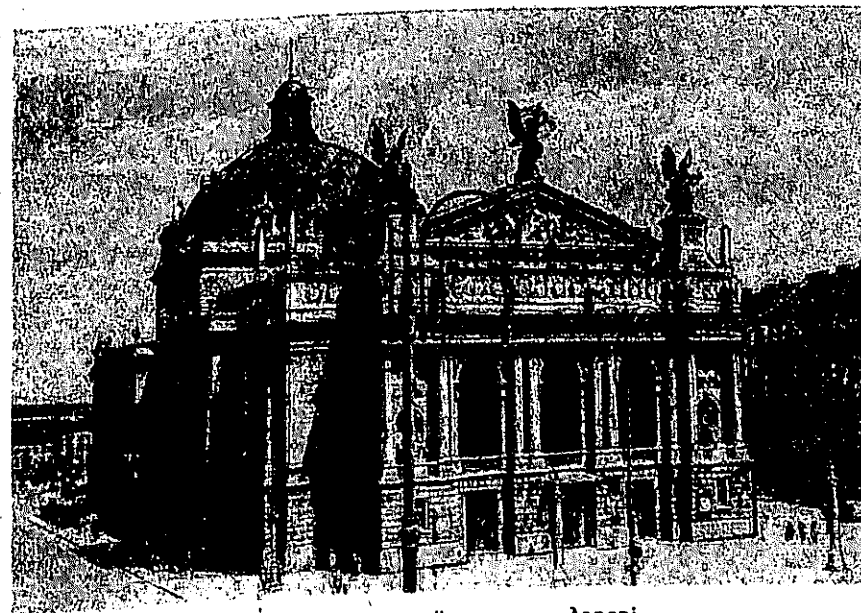

Микола Садовський

ного руху. І це ще вище підносить його в очах радянських людей, які сьогодні користуються благами перемоги Великого Жовтня, втілюють у життя думки та прагнення кращих синів людства.

Олександр Мишуга мріяв про те, щоб на світі були такі умови, в яких мистецтво належало б широким народним масам, щоб діти трудящих могли безплатно вчитися музики, співу. Мрії артиста збулися в нашій країні. Тисячі юнаків і дівчат безкоштовно вчаться в консерваторіях, училищах, різних студіях. Львівщина, де народився О. Мишуга, стала одною з квітучих областей возз'єднаної Радянської України, а Львівський Музичний інститут імені М. Лисенка, що до 1939 року існував на пожертвування громадськості і про який так по-батьківськи піклувався митець, перетворився на великий державний учбовий заклад — консерваторію з семи факультетами. Львівський оперний театр, що носить ім'я великого Каменяра, друга Мишуги, — сьогодні один з найкращих у республіці. Це, безперечно, промовисті пам'ятники таким прославленим співакам і патріотам, вихідцям з галицької землі, як О. Мишуга, С. Крушельницька, М. Менцинський та іншим. Пам'ять про цих геніальних митців наш народ понесе у віки.

Іван Деркач.

Оперний театр у Львові

ОЛЕКСАНДР МИШУГА ПРО СЕБЕ

М

ати моя вмерла, коли я мав неповних три роки. Я зовсім її не пам'ятаю і нічого про неї не знаю. Виплекала мене найстарша сестра Палазя і виносила на руках, коли я був дитиною і потім, коло сьомого року життя, як я захворів на ноги і повних 16 тижнів не міг підвестися стати просто.

Батько мій Пилип, швець у малім містечку Новім Виткові, був дуже бідний, мав мало землі, трохи сіножаті і шматочок городу, а дітей — п'ятеро. Не міг собі сам дати ради та й оженився вдруге. Мачуха була досить добра, але потім прийшли її власні діти, й ми, пасерби, зійшли на другий план. Про правильну науку в школі не могло бути й мови, хоч мій батько дуже старався, щоб нас хоч трохи вивчити. Сам він, хоч дуже ревний русин-українець, не вмів навіть читати по-нашому й молився з великої польської «ксьонжки». Батько любив дуже співати і, як тільки міг, старався й нас, трьох своїх синів, заохотити до співання різних набожних пісень і коляд. Стягався з останнього гроша і купував книжечки з піснями й польські «кантички» (з колядами) та й учив нас мелодій.

Найкращий голос мав найстарший брат Федько, а найбільше музичних здібностей, як і взагалі до науки, мав середущий брат Ясько, себто по-нашому Іван (але у Виткові міщани стидалися так себе називати). Мене звали Александрунь. Я був найменший і наймізерніший, тож часто діставались мені «лопанці» від обидвох старших. Ні сестра, ні батько, ні мачуха ніколи мене навіть не вдарили, а пестили й голубили, як найменше слабе ягнятко. Голос я мав невеликий, але по звуку дуже милий. Так мені всі казали. Сусіди і знайомі нашого батька любили слухати, як ми утрійку гармонійно виспівували колядки. Федька перше сопрано називали «дишкантом», а йому вторував у терціях, а

Ясько підбирав альт у квінтах або секстах. Се справді чудово звучало, і ми тоді були найславніші співаки в цілому Виткові. Батько хотів хоч одного з нас зробити «вченим». Доля випала на Івана, і його віддали до дяка-вчителя Соболти в Павлові, а потім він дістався через знайомих до дяківської бурси при св. Юрі у Львові.

Раз з татом і я поїхав на відпуст у день св. Юра до Львова, і тоді-то почув там мій голос регент хору Микита Гетьман, та й відразу мене прийняли до сеї дяківської бурси. Навчили нот у сопрановім ключі й пізнання такту, та й небаком я став першим сопраном-солістом. Шкільної науки там не було, а мене мучило вдень і вночі бажання дальше вчитися і пізнати загальну науку, а не тільки дяківство. Я покинув бурсу по двох роках і перенісся на «станцію» до міста, а батько довозив або посилав при okazji хліб і харчі з дому. Се життя, як і те в бурсі святоюрській, було дуже, дуже нужденне! Я дивуюсь сам нині, як я міг його перенести і що я в тій страшній біді не загинув — то хіба чудо [...]. Додому було далеко — вісім миль поганої дороги (се не тепер, а в давні часи). Харчі часто не доходили, грошей не мав ніяких, терпів голод і бруд, бо не мав навіть грошей на прання білизни. Шкільні товариші були добрі й любили мене за голос і милий для них спів. Вони винайшли для мене лекцію* у якогось сторожа за 1 злотий 50 крейцарів на місяць; стало трошки легше, але се була тільки капля в морі моїх потреб щоденного життя. Найгірше давалася відчувати моя біда в недостаті шкільних книжок. Я й донині сього забути не можу. Я завжди вчився на позичених книжках, бо не мав за що купити власних, а батько не міг допомогти — був дуже бідний і потім почав слабувати. Не бавком умерла мачуха, і батько наш у короткім часі пішов за нею. Одначе доля змилювалася надо мною: я дістався до Ставропільської бурси, і там моє положення поліпшилося. Я міг хоч сяку-таку школу закінчити. Але я дуже спізнився з наукою. Роки летіли, й мені пізно вже було кінчати цілу гімназію. Тому я перейшов з 4-го класу гімназії до учительської семінарії у Львові і там скінчив своє педагогічне навчання, здав матуру з дуже добрим успіхом і розпочав учительську практику в школі св. Анни у Львові.

З яким замилюванням я віддавався учительській праці — сього я словами передати не вмію... Я хотів бути правдивим апостолом. Усі мої мислі, всі мої мрії зверталися туди, до того бідного народу, з котрого я сам вийшов; я день і ніч думав над тим, як можна б поліпшити його долю... Я був відповідно при-

* Приватні уроки.

готований, мав достаточну свідомість, як вести діти, чого їх вчити, як розвивати їх ум з роками. Я знав досить добре наш обряд, умів організовувати хор як мішаний дитячий, так і чисто мужеський, бо тим займався вже в учительській семінарії. Сей хор дуже гарно співав [...]. Крім моїх шкільних товаришів брали участь у тім хорі також директор Савчинський і учитель Курилович. Я тішився, радів своїми планами й почував себе дуже щасливим, що буду могти стільки добра приспорити для нашого народу... Я переконався, що вмілим співом, глибоко відчутною піснею і щирим відданням значення слова можна цілковито оволодіти юрбою слухачів і прищепити їм таку гарячу любов до своєї рідної культури, мови, обряду, що тих найдорожчих наших сокровищ ніяка сила людська видерти нам не зможе.

З таким переконанням, з таким високолетнім ідеалом вступив я до педагогічної школи, учився там пізнавати правдиву науку, як розвивається людина з літ дитячих психічно, фізично й морально, і з такою непохитною вірою вступив на шкільну практику. Але дійсність і реальне пристосування теоретичної науки звели мої надії. Я побачив і переконався, що «буде все» мій труд, що я втрачу мое і так слабе здоров'я через муку в малій душній класі, в якій сиділо п'ятдесят-шістдесят передміських дітей [...].

Тоді інше натхнення постало в моїм мозку й оволоділо цілковито моїми мислями, всією душею, всім моїм еством. Я постановив стати співаком, оперним співаком. До сього заохотив мене мій учитель співу, професор Валерій Висоцький, у котрого я вже перед двома роками почав учитися співу сольного.

Ще мушу сказати, що тоді, як я практикував, школа св. Анни не мала власного будинку, а були класи порозкидані по різних старих домах, страшно негігієнічно устроєних. Я власного класу не мав, а тільки провадив клас учителя Чапельського, як заступник його, ну й заступав усіх хворих старших учителів. Ганяли мене по різних класах і виручалися мною, бо я дуже добре знав педагогіку й умів ясно викладати дітям кожний предмет та урізномроднював науку співом і гімнастикою, що їм дуже сподобалось. Я працював щодня по чотири-п'ять годин, а часто й шість; плату за се побирав я у львівській магістраті в сумі 20 срібних гульденів на місяць. Щоб як-небудь вижити, я мусив вечорами давати приватні лекції, також за дуже марний гріш. Увесь мій місячний дохід приносив ледве 38 гульденів. Се мусило вистачити на мешкання, ціле удержання і вбрання. Я так тоді похував, був такий мізерний, що й до війська мене не взяли, бо до моєї висоти міра в грудях не відповідала. Тілом я представляв із себе цілковите «ничтожество», але душа в мене і мрії на бу-

дучність були, як у велетня. Я мав таку вироблену силу волі, що нічого не боявся і вірив у те, що мушу добитися ліпшої долі!

Дуже мені допомогли в моїм цілм життю студії з поля педагогіки, психології, логіки й естетики. Я любив самотність, давав волю моїм фантастичним мислям, а в грудях відчував якусь вулканічну силу любові до чогось, чого я сам не міг определити й окреслити...

Я любив досить латину. Раз я вичитав фразу «Alexander Magnus, rex Macedoniae filius Philippi fuit», ну і я, син Пилипа, взяв собі пізніше на пам'ять мого батька його ім'я і змінив на прізвище артистичне, тільки писане по-італійськи: Filippi.

Світських пісень — сумних, тужливих і патріотичних — я навчився у Львові від шкільних товаришів. Краса природи, погідне зоряне небо, повний ясний місяць, схід червоного сонця впливали на мене від самих дитячих літ так радісно, чаруюче, так відривали мене від усього туземного життя, що душа моя переносилася в якийсь інший світ, чисто ідеальний [...]. В тих часах моєї молодечої фантазії я почав учитися сольного співу, а мій професор Висоцький умів відразу пізнати мою вразливу натуру, відкрив мені таємниці краси співу, і я увесь душею і тілом віддався йому під опіку і слухав його науки, його рад і вказівок артистичних та переживав у тих студіях розкіш невисказану... Тоді попала мені в руки повість «Фаустина Бордоні» — розповідь про славу італійську співачку. Було там описано все її артистичне життя, всі неймовірні труднощі, які вона поборолала. Там згадувалось також про різних славних музикантів, як Бах, Страделлі та інших. Я просто дістав гарячку, читаючи про ту велику боротьбу з труднощами, а потім про їх тріумфи, коли вони вже добились апогею своєї слави.

Раз, коли я був ще у Ставропігійській бурсі, я продав стару камізелку за 25 крейцарів — сі гроші були мені конче потрібні, бо ввечері того дня ставили оперу «Лючія ді Ламмермур», і я не міг здержатись, мусив піти, послухати співу Закревського (також колишнього бурсака). Бідет на галерею коштував 21 крейцар, а 4 крейцарі треба було для сторожа, щоб після повернення з опери відчинив браму і впустив до хати.

Яке враження зробила на мене тоді опера — словами неможливо передати... Я був весь у вогні, переживав кожну драматичну сцену, повний правдивого болю і розпуки. Тоді я присяг собі в мислях, що мушу бути оперним співаком. Я чув у собі таку безмірну силу чуття, болю і розпуки та краси співу, яку обоє сі нещасні закохані представляли, що з тої пори я вже не міг дати собі ради, плакав по ночах, молився богу і просив помочі. Бог через добрих людей допоміг зібрати трохи грошей, і я поїхав

до Італії. Там трохи довчився і почав свою кар'єру. Співав у концертах, а потім у місті Форлі я дебютував в опері «Марта» з дуже гарним успіхом. Так почалася моя кар'єра. Я дуже набідував сам, і тому помагаю іншим скільки можу.

Цікаво для загалу було б пізнати мою методи співу: в чому полягає краса голосового звука. До сього я маю вже досить матеріалу [...].*

МЕТОД СПІВУ О. МИШУГИ

Мій спосіб науки опертій на цілком новій системі, яку я сам придумав. Спів — то продовжені склади мови. Всі слова треба виразно вимовляти одним безперервним звуком, а голос повинен опиратись об одну і ту саму точку при зміні голосних. Резонансова точка знаходиться в щілині між двома верхніми передніми зубами, тут при допомозі носового резонансу голос дзвенить найприємніше. Всі слова треба укладати перед кінцем язика і верхніми зубами та ніколи не допускати вимови складів і слів на корінь язика!

Так треба правильно говорити і так само співати. Дотеперішня наука співу була у великій помилці. Майже всі думають, що голос треба укладати зараз при голосницях, а то неправда. Бо чинники вимови — то порушування губ і кінця язика (за винятком чотирьох звуків — *к, г (g), з, х*), але то приголосні і при творенні з ними складів треба голосні *а, е, і, о, у, и* укладати перед язик і верхні зуби.

Дехто з моїх учнів уміє вже застосувати той метод у співі, і голос у них звучить як чарівний, незвичайний якийсь інструмент... В недовгім уже часі пушу в світ декотрих, що вчать у мене, і почують люди, яке неоціненне і незрівнянне багатство знаходиться в нашім українськім народі.

Ця наука нікому не відома ще, бо я сам до неї дійшов, а тепер хочу розповсюдити її на публічних лекціях, на котрих будуть співати мої ліпші учениці й учні, а я буду на їх голосах пояснювати, яким способом доходить до осягнених уже результатів**.

* Упорядникові збірки не вдалося встановити, коли був написаний цей спогад і де вперше публікувався. Він передрукований тут з книги «Олександр Мишуга — митець і людина» (Львів, 1938 р.). Також усі інші спогади, під якими в квадратних дужках поставлено дату 1938, взято з названої книги.

** Уривок з листа О. Мишуги до Лучаківського від 19 вересня 1908 р. Київ.

МИТЕЦЬ-ПАТРІОТ

мав велику насолоду бачити й слухати славетного співака та громадського діяча Олександра Пилиповича Мишугу, якого за його чудовий ліричний тенор називали українським соловейком. Вперше я побачив його в листопаді 1898 року на урочистому святкуванні столітнього ювілею

«Енеїди» І. П. Котляревського в так званому «Літературно-артистичному товаристві» на Рогнідинській вулиці в Києві. Засноване за два роки перед тим, в часи чорної миколаївської реакції, дружиними заходами Миколи Лисенка, Михайла Старицького, Лесі Українки та її матері Олени Пчілки, Товариство незабаром перетворилося на справжнє вогнище української культури. На різні вечори й доповіді, що влаштовувалися тут, пливом пливла мольда, позбавлена за того жахливого часу не тільки української школи, а здебільшого навіть можливості читати українські книжки.

Ото у «Літературно-артистичному товаристві» й довелося відзначити ювілей «Енеїди», бо царська влада не дала дозволу влаштовувати такий вечір ні в тодішніх київських театрах — Соловцовському та Бергоньє*, ні в колонному залі купецького зібрання**. Взагалі тепер навіть важко уявити, після яких довгих та наполегливих клопотань, що доходили аж у Петербург до мінистра внутрішніх справ, дістали нарешті таку обмежену «ласку». Все ж знаменний вечір став святом української культури. Всі квитки було продано заздалегідь, і я, тодішній п'ятнадцятилітній юнак, зміг потрапити туди тільки завдяки своєму старшому братові, співакові в хорі Лисенка.

* Теперішні київські театри імені Франка та імені Лесі Українки.

** Теперішня Київська філармонія.

Доволі просторий, але порівняно невисокий зал Товариства був переповнений. Після доповіді про українську літературу (я вже не пам'ятаю, чиєї саме) почався великий концерт. У ньому взяли участь такі корифеї українського мистецтва й літератури, як Микола Лисенко з своїм чудовим хором, Микола Садовський, що з властивою йому теплотою й виразністю прочитав шевченківське «На вічну пам'ять Котляревському»; а Михайло Старицький крім свого, присвяченого творцеві «Енеїди», вірша читав відому поезію присутньої тут же Лесі Українки «У кожного люду, у кожній країні».

Виступив на вечорі вже відомий тоді артист Олександр Пилипович Мишуга, якого захоплено зустріли всі. Природа щедро обдарувала Олександра Мишугу не тільки найніжнішим ліричним тенором, а й чудовою, класичною зовнішністю. Він був високий на зріст, ставний, з виразними оксамитовими очима. Видатні примадонни Олімпрія Боронат, Медея Фігнер, Марія Гай вважали за щастя співати з ним. Особливо запало мені в пам'ять, як неповторно хороше виконав співак шевченківський вірш «Мені однаково» у музичному оформленні М. В. Лисенка. Бурхливими оплесками, що перекочувалися з краю в край, та вигуками «слава» дякував йому зал. Палким патріотом був О. П. Мишуга, завжди гаряче відгукувався на всі визначні події в житті свого народу.

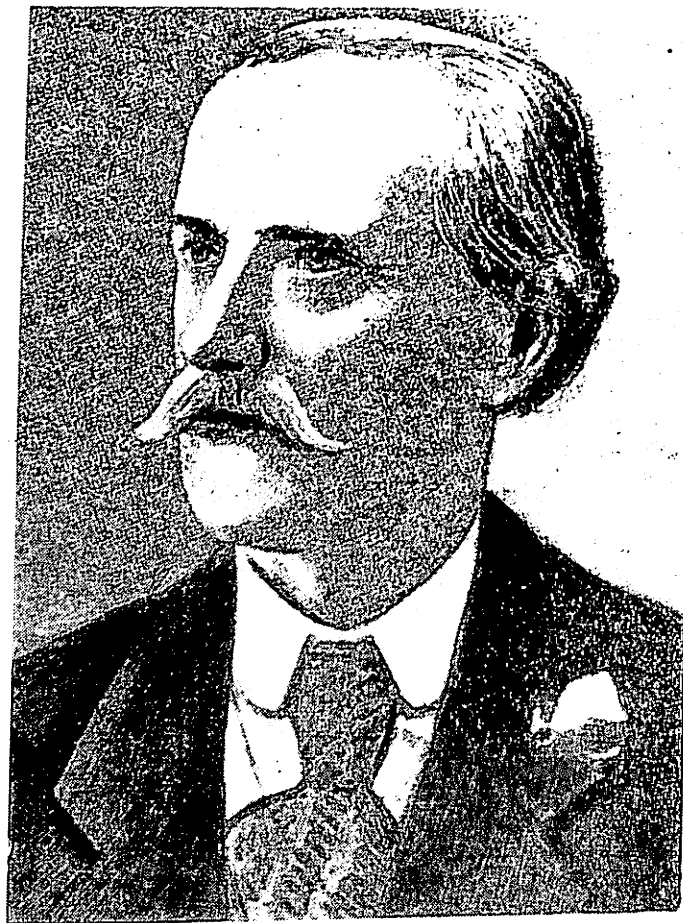
Трохи згодом, уже на початку дев'ятсотих років, я побачив цього славного митця на оперній сцені в ролі Йонтека з «Гальки» С. Монюшка. Всі київські газети відзначали тоді, що кращого Йонтека не було. Та мене ще більше вразив, як пригадую, Олександр Пилипович у ролі Ленського. Хочу зауважити, що Мишуга-Ленський справив на мене таке ж незабутнє враження, як згодом і Собінов у цій ролі.

Діяльність О. П. Мишуги не обмежувалась тільки його виступами. Навіть маючи змогу пожинати лаври на європейській сцені, він облишив артистичну кар'єру для скромної й матеріально не дуже вигідної ролі викладача співів у першій українській музичній школі М. В. Лисенка. Разом з ним Мишуга виховав цілу плеяду видатних співаків, які потім працювали не тільки на Україні, але скрізь по Росії, в тому числі й у Московському Великому театрі, як, наприклад, Михайло Микиша.

Добре пам'ятаю, як саме заснувалася та школа. В грудні 1903 року відзначали 35-річчя музичної діяльності Миколи Віталійовича. Тоді у великому хорі під диригуванням Горелова довелося співати й мені. Тому для мене це дуже пам'ятні події. Передо мною, немов сьогодні, проходять сцени вшанування улюбленого народного композитора — цього разу в новому Київському

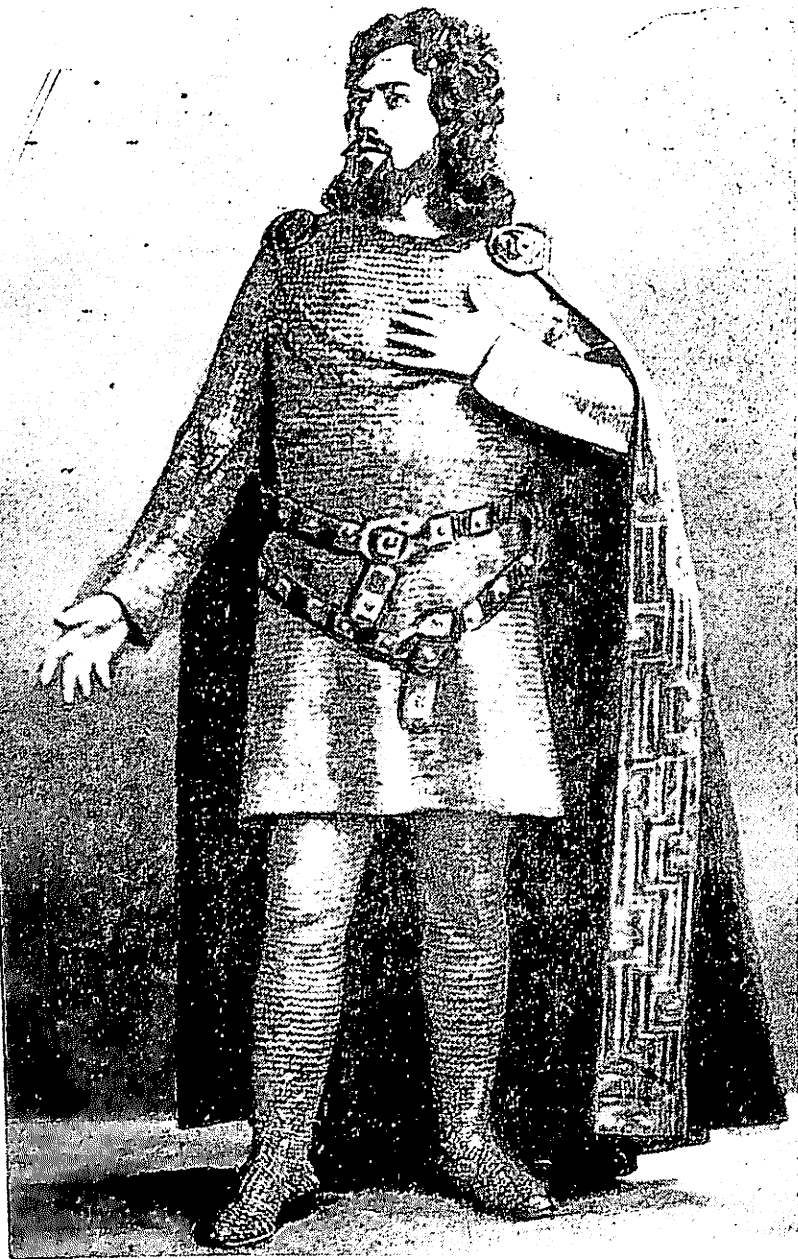
Петро Чайковський

Валерій Висоцький

Соломія Крушельницька — Брунгільда
(«Валькірія» Р. Вагнера)

Модест Менцинський — Трістан
(«Трістан та Ізольда» Р. Вагнера)

оперному театрі. Після кантати Горелова на честь ювіляра, в якій взяло участь понад сто співаків, було поставлено «Ніч перед різдвом» Лисенка. Відбулося чимало окремих концертів з його творів. А серед шанувальників композитора зібрали для нього певну суму грошей. Та Микола Віталійович не побажав взяти ці гроші собі, а відкрив на них музичну школу, де чимало слухачів зовсім звільнив від плати за навчання.

І от у цій школі за порівняно невелику платню почав О. П. Мишуга передавати свою майстерність обдарованим учням. Від викладачки тієї ж школи Марії Михайлівни Старицької та відомого композитора Кирила Григоровича Стеценка мені довелося почути кілька цікавих висловлювань Олександра Пилиповича щодо самої техніки співу. Він завжди радив своїм учням буквально щодня робити голосові вправи, але обмежувати їх певним часом і, крім того, не напружувати голосові зв'язки. Щоб грати на скрипці, — казав він, — треба так само працювати щоденно. Але коли порвуться струни, їх можна замінити новими. Зіпсованих же людських голосових зв'язок нічим не замінити».

Кажучи це, Мишуга посилався на жахливий випадок з видатним українським співаком Кошицем, рідним дядьком відомого диригента Олександра Кошиця. Маючи чудового тембру надзвичайно ліричний тенор, Кошиць на початку 90-х років одержав запрошення до Московського Великого театру. Тут йому доручили співати Лоенгріна, Зігфріда та інші партії у вагнеровських операх. Та співак не пройшов доброї школи і незабаром зовсім зірвав голос. Після тріумфальних виступів у Москві й за кордоном він не міг пережити такої біди й покінчив життя самогубством.

Перебуваючи в Києві, Олександр Пилипович брав найдіяльнішу участь у громадському житті, був у дуже добрих стосунках з родичами Старицьких, Косачів, особливо з Ларисою Петрівною — Лесею Українкою. Близько зійшовся з друзями Лесі, марксистами С. Мержинським, П. Тучапським, І. Щербою, В. Едельманом, В. Крижанівською-Тучапською.

Мій добрий знайомий, член київської соціал-демократичної групи Микола Андрійович Снігульський, якого за участь у московському збройному повстанні 1905 р. заслано до Сибіру, в нерчинську каторжну тюрму, де він і загинув від туберкульозу, розповідав мені, що Мишуга не тільки знав особисто тодішніх провідних київських марксистів, а й сам брав участь у революційному русі. Часто приїжджаючи з Львова до Києва, привозив сюди з-за кордону нелегальну літературу, іноді й ленінську газету «Искра». Робив він це, обмотуючи себе під одягом газетними аркушами. Та й на кордонних митницях до славнозвісного співака ставилися

з пошаною і, звичайно, аж ніяк не підозрівали, що він перевозить нелегальну літературу. Привіз якось Мишуга від Франка та Павлика відому «Ерфуртську програму», що її вивчали потім у київських марксистських гуртках.

Крім суто революційної літератури Олександр Пилипович приставляв чимало заборонених і виданих за рубезем українських книжок — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», твори Івана Франка, журнал «Літературно-науковий вісник» тощо.

Мишуга не був ніколи вузько обмеженим українофілом, він мав серед багатьох національностей численних друзів, в тому числі серед росіян (Чайковський, Шаляпін, Соловцов, Купрін). Та він безмежно любив Україну, був відданим її сином. Пригадую з слів Марії Михайлівни Старицької випадок, що стався в Кисловодську. Чи то Олександр Пилипович гастролював там, чи лікувався нарзаними водами, але якось вільного часу він гостював у Федора Івановича Шаляпіна на його дачі в Ребровій балці й раптом почув українську пісню. Виявилось, що то співали дівчата козачки з сусідніх станиць, які працювали в садку. Дуже зацікавлені, Мишуга й Шаляпін підійшли до них і стали розпитувати, від кого вони навчилися українських пісень. «Від наших матерів», — була відповідь.

— Ах, он воно що! — пригадав Мишуга. — Це ж нащадки отого так званого дівочого набору ще за цариці Катерини, коли з України відірвали з родин двадцять тисяч молодих дівчат і погнали пішки аж у передгір'я Кавказу, щоб віддати їх заміж за терських неодружених козаків... Та от зберегли ці дівчата свою рідну стихію — свої скарби-пісні — і передали дітям і онукам.

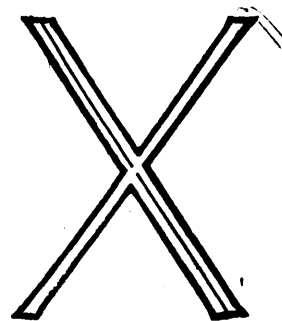
Шаляпін на якусь мить задумався, ніби вдивлявся в минуле і вслухався у пісню. А потім сказав:

— Та ці мелодії просто в хор і на сцену... Отака-то, Олександр Пилиповичу, ваша співуча Україна, такий ваш поетичний народ...

І одним з найспівучіших синів співучої України був Олександр Пилипович Мишуга.

*Богдан Кротевич,
письменник*

АРТИСТ І ПЕДАГОГ

то з нас не пам'ятає між товаришами з шкільної лавки, в хороших гуртках гімназистів чи студентів університету наших голосистих молодих співаків, обдарованих часто винятковим, феноменальним голосовим матеріалом? Ніхто й не в силі перерахувати, скільки пройшло їх хоч би за

останні десятиліття крізь брами гімназій, бурс, університетів, семінарій та скільки їх передчасно змарнувалося. Бо звичайно дуже коротка та химерна була кар'єра такого співака. Як швидко зблисла його слава між молодими співочими колами, так ще швидше кудись пропадала. Не раз, бувало, тратив такий соловейко голос серед бурхливих хвиль та незгод життя ще як гімназист або студент. До дуже рідких винятків треба зарахувати тих, що їм якимось чудом вдалося здобути замолоду хоч трохи науки і культури співу та трохи довше зберегти свій скарб від руїни. А все ж, хоч і як безпоощадно марнотрапилися ті безцінні наші скарби, то однак і західноукраїнська земля видала досі кількох співаків, відомих у всій Європі. Їм удалося щасливо винятковий талант і голос поєднати з вищою музичною освітою. Туга за красою та ідеалами мистецтва жевріла в їх душах так сильно, що навіть у найбільш несприятливих умовах не погасла, і вони стали зірками, на жаль, чужих оперних сцен та естрад. Здебільшого втративши рідний ґрунт під ногами, вони часто відривалися від нашого народного організму, але були між ними й такі, що в їх душах рідний дух був надто свіжий та здоровий, а їх питома національна культура надто багата та сильна, щоб вони могли загубитися навіть серед чужого поля.

З-поміж таких наших співаків, які до виняткових голосових даних і співочого таланту долучили високу мистецьку культуру, в останньому півстолітті висунулося на перше місце троє вокаль-

них митців з нашої землі: це Олександр Мишуга, Соломія Крушельницька та Модест Менцинський.

Заздалегідь мушу застерегтися, що не хочу проводити туп ніякої паралелі між цими артистами, хоч і така паралель могла б бути для нас цікавою. Кожне із згаданої трійки має своє окреме яскраво зарисоване та нічим не подібне до інших мистецьке обличчя та свій характер, має повні дані на те, щоб його окремо проаналізувати. Я маю на меті в загальних рисах накреслити образ Олександра Мишуги як митця й людини, тим більше, що досі цього у нас, на жаль, ніхто не зробив. Я мав змогу не так багато зустрічатися з ним у житті, не так часто слухати Мишугу у його головних оперних партіях (як, наприклад, у «Фаусті», «Фаворитці» чи «Травіаті») в часі його повного розквіту та слави. Я почув його на сцені в кінці 90-х років в часі гостинного виступу у Львівському міському театрі в Монюшковім «Страшнім дворі».

Тямлю, Мишугу приймали і тоді дуже гаряче, оплескам і викликуванням не було кінця. Не було в цьому ніякого перебільшення: Мишуга був і тут, у цій не надто вирашній партії, великим митцем і співаком, що відрізнявся різко від тодішніх артистів, а в його голосі були все ще той оксамитний свіжий тенор і легкість модулювання та в його інтерпретації той незрівняний, властивий йому, ліризм, правда виразу та дистинкція*, тобто усі ці прикмети митця, якими він так впливав на слухачів. Та все ж дехто із давніх його знайомих «старих співаків», що чули артиста у його молодих літах, нашіптував мені на вухо, що цей голос уже «не той став», що був колись, що його гора вже не така повна сили і блиску і т. ін. Мені, очевидно, важко було ствердити, наскільки зауваги були правильними та справедливими. Дуже ймовірно, що якась різниця між голосом співака на тридцятому та п'ятдесятому році життя і справді була, хоч, з другого боку, багато сучасників Мишуги стверджує, що він до 65-го року життя зберіг непорочний, чудовий ліричний тенор та легке орудування голосом.

Краще і ближче вдалося мені пізнати Олександра Мишугу як співака-артиста вже на естраді, з нагоди його виступу на концерті Шевченка у Львові в березні 1899 року. Товариство «Львівський боян», що влаштувало концерт, призначило мене, тоді ще студента, до фортепіанного супроводу артистові. В живій пам'яті залишилася мені хвилинка, коли я прийшов одного дня перед концертом о 10-й годині ранку до мешкання маестро на третьому поверсі Скарбівського будинку на репетицію. Маестро просив

* Дистинкція — витонченість манер.

мене почекати. Поки він одягався в сусідній кімнаті, я став оглядати розложені на піаніно ноти, між якими були теж солоспівні Лисенка «Мені однаково» та «Огні горять». Я став прочитувати на фортепіано не знані ще мені тоді «Огні горять», коли втім увійшов Мишуга в кімнату та заговорив до мене більш-менш ось так:

— Ви студіюєте пісні Лисенка? Я хотів був собі що-небудь із них вибрати на концерт, але мені чомусь важко до нього підійти. «Мені однаково» я можу співати, але «Огні горять» ледве чи зможу взяти у свій репертуар. А втім, попробуймо!

Після того він подав мені свої вимоги щодо темпу початку (для полякка), і ми почали репетицію. Та ледве дійшли до слів «вітає радість і надія», як артист не витерпів, раптом обірвав мелодію і сказав:

— Ось бачите, нічого була б пісня, але такий різкий скок мелодії на словах «і надія» мені все псує. Як можна щось таке творити в цій місці? Ні, даруйте, я цього не можу співати. Знаю, що будуть мене наші люди знову лаяти, що не співаю Лисенка, та нічого на те не пораджу.

Тут він і почав мені цілий виклад свого співочого кредо, ілюструючи його прикладами з опер та пісень свого репертуару та йому протиставних. Нарешті, Мишуга знов і на тім концерті співав дещо із свого улюбленого пісенного репертуару, в якому побіч «Мені однаково» Лисенка, «Цвітки» Матюка та «Помарніла» Вахнянина була й пісня на слова «Стоїть явір» із мелодією Монюшка.

Висловлювання Мишуги про пісні Лисенка були тоді для мене дивними. Пізніше я його зрозумів добре. Мишуга голосом і школою був принципіальний пурист у співі бель канто, він не міг звикнути до лисенкового вокального стилю, який у більшості не те що надто декламаційний, але до того крутий та строкатий, не витриманий у мелодійно-вокальній лінії та не дуже рахувався із тонкими мелізматичними ефектами тенора чистого ліричного стилю, яким був Мишуга.

До того ж, Мишуга був вихований на мелодиці, відмінній від лисенківської, рівнішій, менш змінливій і менш драматичній. У тодішній українській літературі солоспівів Мишуга, на жаль, не мав іще великого вибору поза Лисенком, якого пісні, зрештою, стали популяризуватися в Галичині щойно в 90-х роках. Тому й обмежився мимоволі небагатьма згаданими вище творами галицьких композиторів та шукав собі пригожих пісень навіть у посвяченого з галицькою мелодикою Станіслава Монюшка, якого «Гальку» любили та засвоїли собі всі наші оперні співаки і навіть наш мандрівний театр. Але я певний, що якби Мишуга мав у свій

час під рукою такі жанри, як Січинського «Фінале», «Бабине літо», «Як почувеш вночі» та інші, або такі настроєві речі, як Стеценка «Вечірня година» й інші подібні, він був би певно їх зарахував до свого улюбленого репертуару поруч з тими, які співав, і був би певно зумів добути з них все найкраще.

До солоспівів Лисенка Мишуга не пристав серцем навіть у часі свого кількालітного побуту в Києві й викладання в школі Лисенка, хоч тоді жили вони вельми дружно і не раз вели гарячі дискусії на тему вокального стилю. Вокальний стиль Лисенка, який був мало пригожий для бель канто Мишуги, став близьким і рідним артистові вагнерівсько-драматичного покрою Модестові Менцинському, що перший у нас показав красу таких солоспівів, як «Гомоніла», «Гетьмани», «За думою дума» та інші.

Зате у Варшаві і Києві Мишуга ближче познайомився з операми Чайковського, якими дуже захопився, вивчав і співав на сцені «Онегіна» (партію Ленського) по-російськи.

Ідеалові чистого, непорочного бель канто Мишуга залишився вірним та був його впертим визнавцем до кінця свого життя як артист-співак та опісля як професор солоспіву у Варшаві, Києві і Стокгольмі. Тому дехто осуджував його за деяку однобічність, ексклюзивність та за вигідний, артистичний сибаритизм. Але це несправедливо. Бо хто хоч раз у житті вслухався у тембр голосу Мишуги, що у середнім регістрі нагадував віолу, а вгорі — віолончель (не навпаки!), до того із якимсь дивним, таким задушевеним відголосом, хто бодай раз із грамофонних пластинок почув одну його типову, незрівнянну фразу з арії Йонтека з «Гальки» або з каватини з «Фауста», той напевно не зважився б і ніколи не захотів би домагатися від цього співака, щоб він замінив ці ефекти якимись іншими, щоб він приноровив свій артистизм до таких одчайдушних вибухів, які є, наприклад, у Лисенка в «Нехай брате!» або «День і ніч ревуть гармати», бо цим він міг би легко звести нанівець увесь питомий чар, красу та саму суть свого мистецтва.

При оцінці якостей різних артистів, творчих і відтворчих, мусимо завжди мати на увазі цей головний принцип: універсальних композиторів чи артистів-виконавців немає. Артистична «всебічність» (якої дехто у нас вимагає від піаністів чи співаків) завжди несе в собі деякий небезпечний шаблон, розсіяння та малий синтез. Тимчасом те, що у якогось артиста найцінніше, найтипівіше, найпитоміше, найбільш характерне, — воно неподільне, замкнуте в собі та однобічне. Ніхто ж розумний не шукатиме у музичних драмах Вагнера тієї «медоплинної» мелодики, що є в операх Верді, і навпаки, Моцартові чи Шопенові не станемо докоряти за те, що у них немає вагнерівського пафосу чи модер-

ної драстики і перверсії, які їм противні. Те ж саме в справах виконання: не заставимо ж соліста-скрипаля чи флейтиста відображати воєнні верески та крики, а трубачів і сурмистів — передавати колискові мелодії. Тому мусимо дозволити і співакові лишитися при тому, що у нього питоме, найкраще, та не силувати його голос і мистецтво до стилів, що їм не конче підходять. Мишуга, мабуть, тому і залишився великим та розумним артистом, що не дав свого голосу і таланту на поталу експериментам, які йому не підходили, і був скрізь і завжди тільки собою, повним володарем свого мистецького домену.

Мишуга при виконанні кожного твору, великої оперної партії чи маленької пісні, був завжди митцем, що має тонке почуття форми і пропорції, економії виразових засобів та дистинкції. Він ніколи не перебрав міри в експресії чи динаміці, не накидався слухачеві передчасно. Кожна його градація мала завжди заокруглену лінію; вибухи та яскраві акценти були у нього рідко та завжди в міру. Зате ж у кожній арії чи пісні Мишуга мав «свої» моменти, у яких він немов концентрував усі свої мистецькі та голосові засоби, давав цілого себе, усю душу, добував стільки могутньої сили й виразу, що потрясав слухачів.

З таких моментів у оперних партіях Мишуги, від яких танули душі його слухачів, треба нагадати такі місця: арію під хрестом з «Фаворитки», каватину і любовний дует з «Фауста», кінець арії Йонтека з «Гальки», арію Єлеазара з «Дочки кардинала» та інші.

Усе, що Мишуга співав, він мусив, по-перше, глибоко продумати і творчо переосмислити, по-друге, виконуючи, всією душею пережити. Він не вмів ні академічно трактувати партію холодно, ані знов довільно її імпровізувати в захопленні, залежно від хвилини. Усе в нього було обумовлене суттю виконуваного твору, підпорядковувалось незмінним законам правдивої, вічної краси.

Знову довелося мені зустріти О. Мишугу в пам'ятні 1914 році у Львові — на схилі його кар'єри як артиста (він тоді співав у нашому місті двічі: на 100-літньому шевченківському ювілеї в березні та на одному концерті влітку). Був він тоді вже викладачем-теоретиком солоспіву.

Слава Мишуги як знаменитого професора солоспіву гомоніла потрохи вже з давніх літ, ще з часу його співацької діяльності у Львові та Варшаві. Уже тоді Мишуга ввів на сцену деяких своїх учнів, відомих оперистів (згадати хоч би відоме сопрано Королевич-Вайдову). Але найбільш поширилася та слава пізніше, після 1900 року, коли він трохи менше виступав на сцені, а більше віддавався педагогічній діяльності, головню ж з 1906 року (Київ, а потім Варшава). Про метод школи Мишуги, його прекрасні наслідки заговорили в Києві в 1907 році з нагоди виступів його

учнів на естраді та сцені. Голосну рекламу ніс своєму маестро відомий тенор оперних сцен в Росії Михайло Микиша, що в 1913 році загостив на ювілейні концерти в честь Івана Франка в Галичині і тут голосом і школою зарепрезентувався як другий Мишуга. Крім того, він виголосив цікавий реферат про школу Мишуги, про якого висловлювався завжди з найвищим пієтизмом, ілюстрував виклад нюансами свого власного голосу, справді подібного тембром до голосу його знаменитого учителя.

Коли Мишуга десь близько 1910 року знову переїхав до Варшави і почав працювати як професор співу в консерваторії, до нього потягнулися на навчання щонайкращі наші молоді оперні співаки зі Львова і після одного-двох років верталися з результатами, яких не могли досягнути у львівських професорів за довгі роки навчання. Між ними назву тільки двох тодішніх учениць Музичного інституту ім. Лисенка: Олександру Любич-Парахоняк та Софію Колодій.

Будучи у Львові в червні 1914 року, О. Мишуга відвідав Музичний інститут ім. Лисенка та продемонстрував із своїми ученицями з Львова, що вчилися у нього на останньому році у Варшаві, свій метод солоспіву. Признаюся, що мені щойно тоді під впливом демонстрації Микиші і Мишуги розкрилися очі на тайни цієї науки. Я аж тоді зрозумів, що таке «ставлення» голосу, про що раніше я стільки чув неясних або пустих фраз деяких наших співаків та учителів. Я відтоді почав ставитися з великою пошаною до науки цього мистецтва та ще більшого недовіря набрав до наших недовчених, доморослих апостолів, що робили з цієї науки пусту шарлатанерію або темну магію.

Метод співу Мишуги не був, зрештою, ніяким новим винаходом. Була це тільки єдино можлива, доцільно та послідовно проведена система природної устанавки емісії голосу в усіх регістрах та добування із голосу якнайбільше його звучності, гнучкості і округлості, не порушуючи при цьому всіх природних умов та основ творення і резонування звука голосовими органами.

Свій метод постановки голосу проводив Мишуга з учнями поволі, вперто і послідовно заставляв їх «вслухуватися у свій власний голос», вчив, щоб він виходив резонований, правильно і природно. Мишуга вмовляв у них оцю (трохи оптимістичну) істину, що гарних і негарних тембрів з природи немає, а все робить тільки правильна емісія, котру співакові треба «зловити».

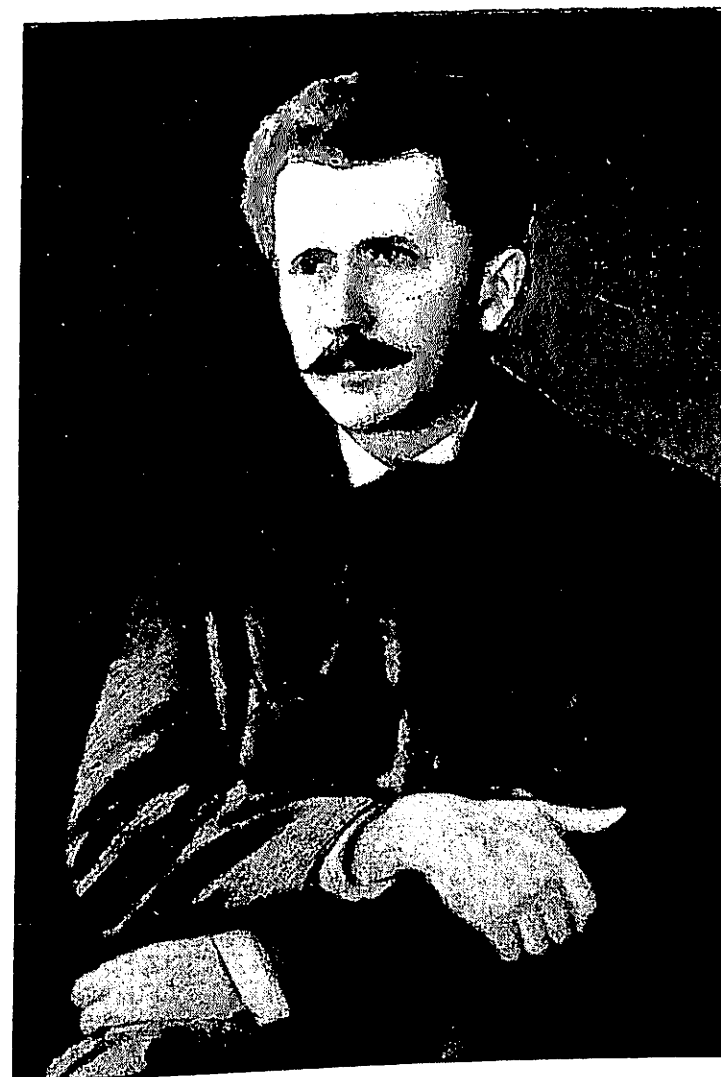
Ідеалом школи співу О. Мишуги була «краса звука», як він висловлювався. Але не треба думати, що це досягнення було вже альфою і омегою його науки. Ні, це була тільки технічна основа і умова для досягнення краси вищої категорії — тобто справді гарного співу. Мишуга добре розумів і своїм учням наполегливо

Филимона Лопатинська — Чіо-Чіо-Сан
(«Чіо-Чіо-Сан» Дж. Пуччіні)

Олександр Носалевич — Мефістофель
(«Фауст» Ш. Гуно)

Станіслав Людкевич

Федір Шаляпін

прищеплював розуміння ваги інтерпретації та виразності в співі, бо й сам не був з типу «медоплиних» співаків без виразу, як, наприклад, Слезак чи Бончі, але співав усіма фібрами своєї душі. При тому він добре розумів, що немає гарного виразу в співі без гарного тону людського голосу, що не можна й уявити інтерпретацію голосом з хиткою інтонацією, що найкращі намагання до виразності зведуться нінащо одним поганим, неприродно імітованим звуком. Тільки у такому значенні можемо звати Мишугу фанатиком чистого бєдє канто: це був ідеал такого виробленого голосу, в якому найбільш вільна декламація та яскрава інтерпретація не порушували його непорочну інтонацію, причому всякі такі улюблені супутники виразності в співі, як зітхання чи хлипання, сміх чи крик, не сміють споганити природну лінію голосу. І справді, таке досягнення було і мусить бути найбільшим мистецьким ідеалом кожного справжнього співака*.

Коли як співак-митець і педагог Мишуга проявив прості, рішучі, ясно визначені та до крайності послідовні напрямні лінії, то в нього, як дехто говорив, в особистому житті на перший погляд недобачалось таких яскравих, рішучих рис, а були деякі ухили та протиріччя. Коли все те й справді було, то цього не слід класти на карб якоїсь артистичної химери душі співака, а скажемо відразу: все те виходило із тієї трагічної дилеми, перед якою мусив опинитися кожний український митець більшої міри, зокрема оперний, у своїй кар'єрі. З-під родинної селянської стріхи та зі шкільної і бурсацької лавки в Ставропігії Мишуга виніс сильну національну і соціальну свідомість та інстинктивне відчуття народної культури. Але те, чим він так дуже дорожив — вищою музичною освітою, — одержав головню на польській та італійській сценах. Тут доводилось йому реалізувати мистецькі, співацькі ідеали. Він увійшов у Львові, а згодом у Кракові й Варшаві, в артистичні і товариські польські кола, в яких знайшов велике число прихильників та звелічників свого таланту, а також щиросердечних друзів. Треба ще взяти до уваги й те, що до 1900-х років минулого віку навіть у Львові українсько-польське співжиття в співочих і музичних колах було зовсім гарне. Мабуть, не дасться заперечити, що Мишугу як оперного артиста у свій час далеко більше знала та звеличувала польська, ніж українська галицька публіка, оскільки у 80—90-х роках Мишугі довелося співати від самого початку кар'єри у Львові і Варшаві

* Що Мишуга не був собі тільки співаком, заслуханим у тембр свого голосу, а був людиною надзвичайної інтелігентності і високої мистецької культури, то це може засвідчити навіть його записник-чорновик, у якому поряд з найбуденнішими нотатками на кожній сливе картці можна зустріти цитати з перчитаних творів, що відносяться до естетики, мистецтва, музики, співу. (Прим. авт.)

на польській сцені і до того стати, не рахуючи італійських опер, найкращим виконавцем головних партій польських національних опер, як «Галька», «Страшний двір» С. Монюшка, «Янек» В. Желенського. Він найбільше спричинився до їх спопуляризування. Може, ще й тому, що у нас тоді більше захоплювалися силою голосу, аніж його барвою або культурою, якими Мишуга так чарував вибагливих знавців музики. Поляки безмежно любили нашого співака, просто обожнювали його... Однак у цих успіхах артист-патріот ні на мент не забував про свій народ, навпаки, всією силою душі став шукати тіснішого контакту зі своїм рідним середовищем, від якого мимоволі трохи був віддалився. На жаль, як уже зазначено, у нас, українців, не було ще тоді такого культурного осередку, в якому Мишуга міг би працювати. Тому поки що він виявляв свої патріотичні почуття у тому, що майже кожного року приїжджав до рідного краю і співав у концертах на національних святах, на ювілеях Т. Шевченка, М. Шашкевича, І. Франка та ін. Усе більше давав своїх грошових заощаджень на всякі народні цілі. Його не покидала туга віддати всеціло і свої духовні сили, свою працю рідній культурі. В нього назривала думка перенестися до Львова, щоб тут заснувати школу співу при Музичному інституті ім. М. Лисенка. Про це він говорив перед знайомими, а в 1914 році вирішив здійснити свій задум. Що не далось зробити — не його вина.

З якого б боку ми не дивилися на Олександра Мишугу — чи як на артиста-співака, чи педагога, чи, вкінці, як на людину-громадянина, — його постать вирівняна в головних рисах та згармонізована в цілості. Селянську дитину, можна сказати, з самих низин життя, природа щедро наділила небуденним талантом. З материнським молоком ввібрав любов і тугу за красою, здорове народне середовище прищепило йому невгамовний потяг до ідеалу мистецтва. Він береться його здобути. Нелегко це прийшло йому. Перші кроки його освіти, як і багатьох інших наших музикантів та співаків, — це семінарська шкільна лавка і перший заробіток на життя — бурсацький хліб за спів у хорі Ставропігії. Щойно звідси вдалося йому з трудом проскочити у Львівську консерваторію, а після її закінчення із ще більшим трудом пробратися хоч на деякий час до Італії. Мишуга міг справедливо та з гордощами сказати, що у мистецькій кар'єрі він був завжди зданий на власні сили. Тверда школа життя залишила слід на його мистецькій індивідуальності та характері, вона не дозволила розпаношитися у його душі отій широкій, неприборканій «артистичній» вдачі із панськими жестами та фантазією, які дехто вважає умовою, без якої немає таланту, і зробила з нього людину твердої лінії, що зуміла зберегти глибоко в душі високі ідеали краси та виявити їх у найкращій формі на сцені чи естраді, а далі про-

пагувати та прищеплювати їх молодому артистичному поколінню у консерваторії. Олександр Мишуга — це прецікавий, майже винятковий тип артиста, скромного, надзвичайно ощадного, з одного боку, з другого ж — надзвичайно щедрого, який весь свій матеріальний доробок роздавав справді княжим жестом «безіменного жертводавця». Допомігав рідні, різним культурним та робітничим організаціям, підтримував літературні видавництва, давав кошти на стипендії у культурних установах.

Щойно після такого зіставлення фактів можемо бодай приблизно створити собі образ нашого співака, оцінити та зрозуміти цю благородну, повну простоти і високооригінальну постать, великого митця і артиста-громадянина.

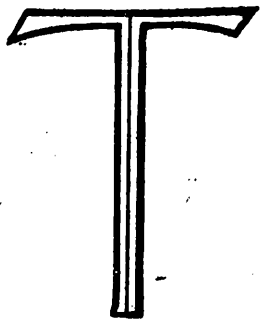
Розвиток музичної літератури і культури в однаковій мірі залежний як від композиторів, так і від класичних виконавців. Без добрих виконавців навіть найкращі твори музичної літератури залишаться мертвим паперовим матеріалом, без значення для музичного життя. Як, з одного боку, між так званими музичними творцями були і є цілі плеяди нетворчих наслідувачів, твори яких не вносять до музичного життя ніяких цінностей, а бувають тільки ремісничими копіями справді оригінальних первовзорів, так теж, з другого боку, ніхто не в силі оцінити та хоч би приблизно зміряти чи обчислити те значення та вплив, який роблять на нас, особливо на молодь, виступи великих творчих артистів.

І коли ми під цим кутом дивитимось на Олександра Мишугу та його мистецтво, то в перспективі історії його сценічні та концертні виступи певно стануть для нас не менш важливими, хоча й неписаними пам'ятками нашої вокальної культури, ніж визначні твори нашої вокальної літератури.

Хто із грядущих істориків української культури торкнеться музично-співочої ділянки, той чимало скаже про одного з найкращих синів нашого народу, одного з перших, найбільших піонерів українського вокального мистецтва, благородну і оригінальну постать артиста і громадянина — Олександра Мишугу.

Станіслав Людкевич,
композитор, народний артист УРСР, професор Львівської
державної консерваторії ім. Лисенка.

ПРО СЛАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО СПІВАКА

рапляються в житті незабутні зустрічі. До таких належить моя зустріч з Олександром Пилиповичем Мишугою, нашим славним співаком. Кажу зустріч, бо хоч мені й довелося деякий час разом з ним працювати в Музичній школі Миколи Лисенка в Києві, та це тривало коротко.

Вперше я почув, краще сказати, прочитав це ім'я в 90-х роках, як був ще молодим хлопцем, учнем старшого класу Київської духовної семінарії. Одного теплого сірого зимового дня, якими так багатий київський лютий, я з товаришем проходжувався по вулицях міста. Жартували, сміялися, задивлялися на гарненьких панночок та верзли нісенітниці. Потім зупинилися перед афішею оперного театру і почали прочитувати імена артистів, що приїхали на гостинні виступи, і назви опер, які дирекція театру обіцяла публіці на великий піст...

Треба сказати, що зацікавлення оперою серед тодішньої молоді було неймовірне. Черги біля каси за квитками на гастролів простоювали цілі ночі, перевірки робились що дві години, ніхто не міг вийти з черги більш як на десять хвилин, і то заявивши спочатку якомусь там «старості». Хто діставав квиток, той вважався щасливим. Це були часи, коли студенти університету й гімназисти носили улюблених артистів на власних плечах від театральних дверей до карети або випрягали ту карету й самотужки тягнули її по вулиці з криком і галасом; коли в театрі артистам влаштовували такі овації, що тільки поліція могла їх припинити; коли платилось останній гривеник театральному камердинерові, аби дозволив постояти під дверима ложі або посидіти десь за ґратами біля вентиляції, щоб послухати хоч одним вухом якого-небудь знаменитого баритона чи сопрано [...].

І от на афіші ми прочитали: «Фауст» Ш. Гуно, «Галька»

С. Монюшка за участю Філіппі-Мишуги... Наше око вразило таке прізвище — не то італійське, не то українське. Стали ми розпитувати товаришів, що це за артист? Очевидно, всюди є такі, що все знають, от вони і почали нам розказувати, що це прекрасний тенор, українець з Галичини [...], що він приїхав з варшавського театру, бо з Варшави його виселила царська влада за участь у якійсь закулісній романтичній історії, де (як завжди водиться в таких оповіданнях) замішана була знаменита артистка-красуня, гвардійські офіцери, було якесь вбивство і т. д. Словом, це була одна з казок, якими завжди оточують імена відомих артистів [...].

На першій виставі «Фауста» я сидів уже десь нагорі, на «ученичеський» квиток за 40 копійок. З великим нетерпінням я чекав кінця увертюри, мені хотілося швидше почути того знаменитого артиста. Я чогось уявляв собі його високим, неймовірно гарним, з колосальним голосом, що аж потрясає театром. На решті піднялася завіса. І яке ж було моє розчарування, коли з напівтемної сцени до мене донісся хоч приємний, але невеликий голос. Я почув звичайного артиста, яких багато слухав на нашій сцені, артиста з невеликим голосом, навіть з якимсь посмаком у тому голосі. А коли той Фауст випив чудодійний келих з рук Мефістофеля і вискочив на авансцену молодим хлопцем, то я побачив не зовсім зграбну, невелику фігуру і зовсім охолов.

Я покинув слідкувати за Фаустом і переключився на інші дійові особи. От пройшла вже сцена на ярмарку, відтанцювали мій улюблений вальс. Уже Фауст познайомився з Маргаритою, вже Мефістофель відспівав свою знамениту арію про золотого кумира. Усе було звичайно. Але дійшло до дії в саду в Маргарити і до знаменитої каватини Фауста. З перших же нот я не пізнав артиста; його голос зміцнів, змолодів, зігрівся якимсь внутрішнім вогнем... Чим далі з кожною нотою цієї чудової арії його голос розквітав, як пишна рожа, солодке почуття мрійної закоханості, просякнутої пієтизмом, почало набирати характеру вогненної любові, що переходила в екстаз: почуття вулканічної пристрасті, що туманило розум, здавалось, нагрівало все до стану кипіння. І коли дійшло до верхнього фінального с, то немов огненна лавина залила весь світ, і все, що існувало, перетворилося в одну могутню, величну, неймовірної сили ноту, ноту любовного екстазу, і це був крик радості одвічного болю жадо-би [...], після якого світ повинен припинити.

Що діялось тоді в театрі! Після хвилини загальної тиші публіка відповіла артистові таким висловом подяки, що можна було оглухнути.

Справді, так виконати цю арію з її невдалим набором любовних слів, не піддатися тим словам, знайти справжній, глибо-

кий музичний зміст та до того вкласти у скам'янілу музичну форму й живу душу, словом, прочитати не ноти, а те, що в них заховано, міг тільки артист великого обдарування. Багато потім мені приходилось чути нових Фаустів не тільки всеросійського, але й світового імені, однак того переживання, того урагану справжнього чуття, що захопило б мою істоту і піднесло її у безкраї висоти до одвічної правди, яка сяє в мистецтві, після Мишуги я не чув і не переживав.

Щось подібне я пережив потім, коли бачив знаменитого італійського трагіка Россі в ролі Івана Грозного. Там вибух нестримного гніву так проведено, що публіка почала плакати. Герой, роблячись скаженою звірюкою, на очах усіх поволі ставав безпорадною, нещасною дитиною, що б'ється в обіймах нестримних пристрастей та інстинктів. Він робив враження страшне і одночасно жалісне до сліз.

Як там, при співі Мишуги, так і тут творчий геній артиста сколихнув душу глядача до найбільших глибин, і загули в ній усі струни — головні і побічні. Це було вже не відтворення чужого, не артистична репродукція, а цілком власне творіння, коли артист у процесі діяння втрачає почуття дуалізму — я й автор, і в натхненні творчості відчуває тільки одного себе, і все те, що він творить і з чого творить, віддає як своє власне. Це той мент, коли перестає працювати звичайна свідомість і починає діяти друга, набагато гостріша, з іншими категоріями, іншими мірілами, іншими засобами.

Мені самому, що близько стою до мистецько-творчого процесу через сам характер моєї музичної праці, здається, що таких моментів не можна частіше повторити з власної волі. Щоб викликати у слухача таке враження, треба мати великий дар. І таким даром володів Олександр Мишуга.

Щось подібне до того враження, яке я виніс з опери «Фауст», я відчув в опері «Галька», де роль Йонтека виконував Мишуга. Сцена, коли Йонтек приводить Гальку під вікно палацу і показує їй коханого в ролі молодого, стоїть і досі у мене перед очима, а той страшний крик болю, любові, обурення і жалості в словах: «О Галю! Він зрадив тебе» — ще й тепер звучить у моїй душі, хоч з того часу минуло вже близько сорока років...

Так, здатність знайти найвищу, кульмінаційну точку твору не тільки музичну, але й психологічну, знати, де покласти шпиль над усією артистичною будовою, — це великий дар чуття музичної архітектури, чуття форми і мистецької пропорції. Мишуга робив це не тільки в окремих моментах мистецького захоплення, ні, це був метод його художнього творення, починаючи від великої опери і кінчаючи найменшим твором, який він виконував. Через те від

його виконання, крім суцільності залишалися не тільки чисто музикальні й вокальні враження, але й враження іншого, глибшого порядку. І цікаво, що всіх цих успіхів він добивався в основному самим звуком з його динамічними якостями.

Його звук ніколи не змінював своїх барв. Хочеться сказати, що він завжди був той самий, з одною точкою опори, з одною резонуючою камерою, а через те і з одним характером, як, наприклад, звук скрипки чи віолончелі. Його прекрасна дикція, його вислів, так би мовити літературно-мистецький апарат, самі собою були впорядковані передусім у вічі, хоч і були першокласні і рочудові, не впадали першорядно. Вони були наче мало напоєні динамікою і, здавалось, були зв'язані самою манерою творення звука. Його сценічний рух, завжди закономірний, завжди доцільний, зрівноважений і шляхетний, носив на собі слід театральної школи: це був рух цілком сценічний і як такий міг діяти і діяв тільки як театральний вислів — міг малювати, але не животворити, міг хвилювати, але не перемогати... А все те, що Мишуга робив у співі, переходило межі мистецької репродукції і ставало живою творчістю. Усього цього він досягав здебільшого тільки звуком та його динамічними якостями. При найменших засобах — найбільші досягнення! У цьому висока артистична мудрість і не менш висока обдарованість. І від цієї творчості залишається незабутнє враження.

Слухаючи Олександра Пилиповича на сцені, я ніколи не гадав, що мені доведеться коли-небудь зіткнутися з ним у житті. Але це сталося.

Десь через десять років після того, здається, в році 1906 чи 1907, я у школі славного М. В. Лисенка був викладачем хорового співу, а разом з тим і диригентом київського «Бояна», заснованого при тій школі. Тоді запросили на посаду професора сольного співу О. П. Мишугу. Тут я познайомився з ним ближче і мав нагоду не тільки багато розмовляти з ним, але й слідкувати за його педагогічною працею та її методами. Ніколи не забуду того директорського кабінету в школі Лисенка, на Великій Підвальній вулиці, ч. 15, де збиралися в перервах між лекціями професори. При світлі лампи під синім абажуром тут можна було бачити рядом, на одній канопі чи у фотелях при столі, і самого Миколу Віталійовича Лисенка, і професора університету Володимира Перетца, і академіка Ореста Івановича Левицького, і Марію Михайлівну Старицьку [...], і знаменитих колись співачок імператорської сцени, а тепер професорів співу — Зотову й Муравйову, і мого улюбленого професора композиції Любомирського та багатьох інших, заслужених і відомих. Мав щастя належати до цього товариства і я, тоді молодий ще педагог. Серед розмов,

жартів та дотепів, іноді поважних політичних дискусій мене завжди вражав своєю шляхетністю й лагідною стриманістю, а також галицькою мовою (новою тоді для мого вуха) О. П. Мишуга. Завжди акуратно одягнений, з чудовою краваткою, дорогим перснем на руці, з тихим, наче глухуватим у розмові голосом, з лагідною усмішкою на обличчі, він, мов живий, стоїть ще й тепер передо мною — принагідний і симпатичний...

Частенько в розмовах з ним я мріяв про таке налагодження хорової справи, щоб усіма хоровими голосами вправляв один професор солоспіву, аби не шукати потім «третього невідомого» — загального масово-хорового звука та вправляти його і вдосконалювати і щойно потім приступати до хорового творення; щоб можна було мати зразу вже виготовлений, вправний, однотипний хоровий звук, готовий до послуг для вищих завдань. Олександр Пилипович цілком поділяв мої погляди на хорову справу і співчував моїм бажанням та мріям. Щоб показати можливість цього і наслідки такого поставлення справи, обіцяв мені на загальних іспитах звести всіх своїх учнів в один хоровий ансамбль. А тим часом запрошував мене відвідати його лекції співу. Разом з тим він вводив мене в таємницю свого методу ставлення голосу, методу строго логічного і цілком природного.

Це був спосіб посилати звуковий матеріал у ту точку, яка знаходиться в передній частині піднебіння, саме в тому пункті склепіння, над яким розложені крила носового виходу. Завдяки тому, що звукова хвиля вдаряє у сам верх піднебіння, вона знаходить собі резонансову камеру в носових та чолових яминах, які дають відгомін подібно до скрипкової накривки. При такому способі звучання голос набирає дзвінкості й чистоти, і навіть найменший натиск дихового апарата потроєє його силу. Такий метод співу не втомлює співака, і голос залишається завжди працездатним, свіжим і молодим. Найкращим доказом, що підтверджував цю теорію, був спів самого Олександра Пилиповича, а правдивість цього методу я помітив на його лекціях, на які іноді заходив. Коли ж на іспитах в кінці року він звів близько десяти своїх учнів в один чотириголосний ансамбль, то здавалося, що грає струнний квартет: одна манера ставити голос, одна точка головної опори й резонанс об'єднували всіх в одне ціле.

Розповідав мені Олександр Пилипович, як він студіював анатомію, щоб мати повну уяву, де шукати тої «резонуючої точки»; як він мучився, шукаючи її, скільки страшних невдач і важких переживань довелося йому перетерпіти в цих шуканнях; розказував про ті жертви, самопосягату і самовідречення, на які він ішов, аби знайти цю тайну співу, і про ту радість та успіхи, яких він зазнав, знайшовши цю казкову «лампу Аладина»...

Антоніна Осиповичева

Василь Стефаник

Олександр Мишуга — Фауст
(«Фауст» Ш. Гуно)

Олександр Мишуга -- Йонтек
(«Галька» С. Монюшка)

У цих розмовах вставала передо мною постать жерця краси, вся велич людини незламної волі, нестримного бажання, той важкий шлях, яким він ішов до своєї мети, те терня, яке на цьому шляху довелося йому топтати босими ногами, поки досягнув бажане на щастя собі й утіху людям. Уся краса подвигу сяяла в його простих словах і прив'язувала мою душу міцним ланцюгом симпатії та подиву до нього як людини так само непереможно й сильно, як перед тим естетичні переживання прив'язали мене до нього як артиста. І так радісно було думати, що його важкі змагання, його трудний артистичний шлях завітчався славою знаменитого співака, ім'я якого було прикрасою найкращих оперних театрів та вплело ще одну квітку у вінок мистецької слави українського народу.

Він завжди і всюди твердо заявляв, що він син свого народу[...]. Пригадую собі цього героя самопосвяти, цього фанатика краси, який з нічого дійшов до всього власними силами, який силою волі піднявся з нужденного провінціального оточення до найбільших світових сцен; який невтомною працею поборів, здавалось, непереможні обставини і перешкоди та досягнув найвищу славу; який, не маючи з природи фізичних даних для оперного артиста (по невеликий голосовий матеріал включно), став одним з найвидатніших оперних світил, і все це тільки завдяки фанатичній любові до мистецтва, завдяки силі своєї волі і непохитному прямуванню до мети [...].

Олександр Кошиць,
диригент, композитор

[1938].

СПІВАК, ПЕДАГОГ, ГРОМАДЯНИН

З

музично-драматичною школою Лисенка пов'язані теплі спогади не тільки у тих, хто там навчався, а й у тих, хто пам'ятає часи, коли вона виникла. Це був дар великому композиторові від вдячного громадянства — адже школу збудовано на кошти, зібрані між приватними особами до ювілею Миколи Віталійовича. У школі — нечувана дивина для царських часів — запроваджено курс української драми (вела М. М. Старицька) і курс на бандурі (славетний кобзар І. Кучугура-Кучеренко). Притягнено видатні педагогічні сили — відомих співачок Зотову та Муравйову. І, як кажуть сучасники, виключно завдяки енергії і особистій чарівливості Лисенка, погодився вести в школі курс вокального мистецтва Олександр Пилипович Мишуга, на весь світ відомий співак, що приточив до свого українського, галицького прізвища італійське Філіппі (характерне для того часу).

Звичайно, велику роль відіграло те, що у Лисенка і Мишуги були спільні погляди, спільні громадські прагнення, спільна любов до рідного народу, спільний глибокий демократизм.

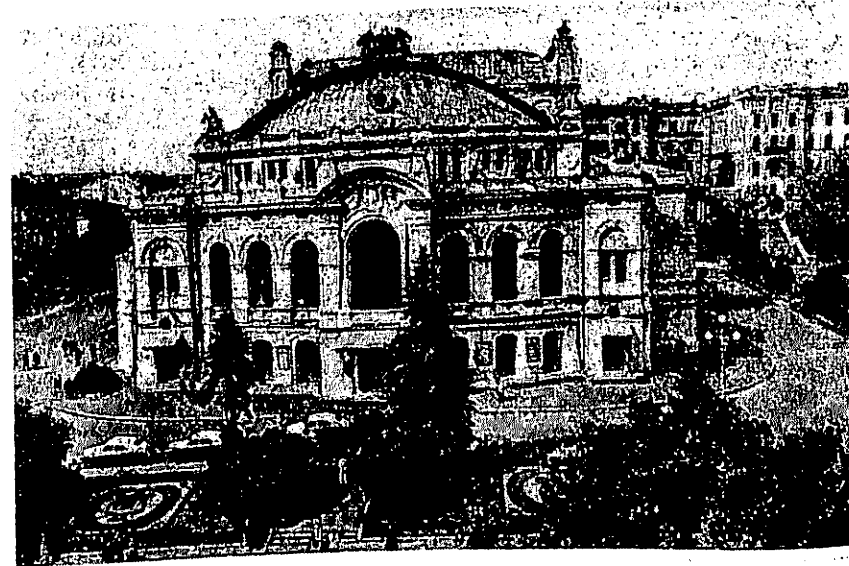
У часи перебування Мишуги в Києві мені, тоді ще хлопчикові, довелося почути його. Він, немолодий уже тоді віком, виконував лисенківське «Мені однаково», з яким дуже часто виступав, і якусь народну пісню, теж свою улюблену, назву якої вже не пам'ятаю. Усіх вразила надзвичайна техніка співу Мишуги, його незрівняне володіння своїм голосом, подібним до якогось дорогоцінного інструменту — і разом з тим таким теплим, таким людським. Але не тільки техніка: Мишуга мав у серці і вмів передавати своїм слухачам «багатий скарб чуття» — скажу, перефразовуючи відомі слова Франка.

За власним визнанням, Мишуга дійшов свого особистого ме-

тоду навчання мистецтва співу. Він не встиг дати широкий виклад своїх поглядів на цю справу. Метод його творчо засвоїв, розвинув і виклав у широкій праці улюблений учень Олександра Пилиповича — Михайло Микиша. Поява цієї праці в друку буде не тільки виявом пошани до пам'яті незабутнього співака, педагога, громадянина, а й корисною справою для нашої співацької молоді та й для викладачів співу.

Слава Олександра Мишуги, як і слава його землячки Соломії Крушельницької, не вмере, не поляже. Вони розуміли своє мистецтво як служіння народові, і за це їм вічне народне спасибі!

Максим Рильський,
поет, академік

Оперний театр у Києві

КОЛИ КРАКІВ АПЛОДУВАВ МИШУЗІ*

М'я Олександра Філіппі-Мишуги, славного тенора польських сцен, сьогодні вже мало знане молодому поколінню. А тим часом він поряд з Владиславом Мержвинським, найславнішим героїчним тенором, був найчудовішим ліричним тенором і найбільшою гордістю львівської і варшавської сцен в 1880—1900-х роках. Коли перед п'ятдесятьма роками вперше виступив у Кракові, очарував нашу публіку незрівнянною ніжністю голосу, тужливістю і поезією ліризму. Саме ці основні якості і вирішили його кар'єру як співака.

На сценічний шлях Мишуга став відносно пізно. Спочатку був учителем неповної середньої школи. Українець за походженням [...], був найкращим виконавцем польських пісень і героїв польських опер.

Мистецтво співу здобув Мишуга в найліпшій школі. Першим учителем його був знаменитий професор співу у Львівській консерваторії, колись чудовий бас туринської сцени Валерій Висоцький. Він приїхав до Кракова в 1867 році і тут дав два концерти, в яких, між іншим, брала участь Гелена Моджеєвська і в яких викликав загальне захоплення своїм гарним басом і взірцевою школою. Але митець покинув сценічну кар'єру і зайнявся педагогічною працею. Найбільшою його гордістю був Олександр Мишуга, а потім дві славетні примадонни: Соломія Крушельницька і Яніна Королевич.

Основною умовою доброї вокальної техніки була, за Висоцьким, чітка, виразна дикція, якій присвятив найбільше уваги у своїй науці; одночасно він домагався вирівняння цілої шкали голосу в усіх регістрах.

* «Ilustrowany Kurier Codzienny», Краків, 19 жовтня 1935.

Олександр Мишуга засвоїв ці настанови від свого маестро. Він захоплював усіх досконалістю техніки, а коли пізніше і сам зайнявся педагогічною діяльністю, то застосовував ці засади у навчанні своїх учнів.

Обидві примадонни — Крушельницька і Королевич-Вайдова — багато завдячували порадам свого старшого колеги.

Першим успіхом Олександра Мишуги був виступ на сцені театру Скарбека у Львові в 1879 році. Тут він співав партію Стефана у «Страшному дворі» в спектаклі-галі [...].

Наділений незвичайним самокритицизмом, Мишуга не зупинився на здобутих у Валерія Висоцького знаннях, а виїхав на далішні студії до Італії і вчився у професора Джованні в Мілані і навіть, дванадцять років пізніше, коли виступи в Турині, Берліні, Гамбургу, Франкфурті, Відні і Парижі закріпили його славу, він ще продовжував студії у знаменитих митців у Парижі (Джованні, Сбріглія).

Оперну кар'єру розпочав О. Мишуга на львівській сцені, заангажований директором Яном Добжанським. Звідси переїхав до Варшави, де співав без перерви від 1884 до 1892 року. І тут створив ті незабутні образи, які на довгі роки стали взірцем для пізніших тенорів. Зокрема дві партії і досі не знайшли на польській сцені рівного собі виконання. Це Йонтек з «Гальки» і Стефан із «Страшного двора». Як співак монюшківських опер Мишуга має свою сторінку в історії польської опери. Ці партії співати у Варшаві було особливо важко. Тут живою була традиція двох знаменитих тенорів — Юліана Добрського — першого Йонтека і його наступника Філеборна. А відомо, як Варшава притягує до своїх артистів і як неохоче звикає до нових. Тому треба було неабияких даних як голосових, так і сценічних, щоб вступити в змагання з двома великими попередниками і перемогти!

Хто не чув арії «Шумлять сосни» в інтерпретації Мишуги, той не може собі уявити чогось більш чуттєвого і зворушливого. А спів Стефана «Мамо моя люба» — то був справді сердечний спів, що ніжністю голосу і тужливістю викликав сльози у зворушених слухачів. Не було такої вистави, щоб цих обох арій Мишуга не мусив повторювати на посилені вимоги публіки [...].

З Варшави Мишуга прибув вперше до Кракова в 1885 році і виступив раз як гість львівської опери, яка приїхала тоді до Кракова на чолі з директором Генриком Ярецьким.

Бажаючи надати сезонові більшої пишності, львівська опера запросила на гостинні виступи знамениту примадонну — колоратурне сопрано американку Еллі Рассел, яка закінчила гастролі у Варшаві, де співала з В. Мержвинським. Не легко вдалося здо-

бути її для Кракова, хоч і було гарантовано по 250 золотих ринських за виступ. Було подвоєно ціну місць у будинку Старого театру. На бенефіс Еллі Рассел Мишуга співав з товариського обов'язку безплатно в опері «Лючія ді Ламмермур» Доніцетті партію Едгара, на жаль, по-італійськи, що краківські критики засудили, відзначаючи, що при своїх незвичайних достоїнствах щодо техніки виконання і гарної барви голосу він викликав цим «неприємне враження».

Але це враження зовсім затерлося, коли в пізніших роках Мишуга чи то як гість львівської опери, чи як виконавець пісень в концертах викликав у краківської публіки найвище захоплення. А виступав він у Кракові досить часто, складаючи своє мистецтво у жертву благородній справі: співав на прекрасних вечорах, присвячених Міцкевичу, які влаштовувала в театрі університетська молодь, співав на концертах Академічного хору і, очевидно, викликав найбільше зацікавлення, завжди чарував «тим самим теплом і силою і тим самим майстерним викінченням у найдрібніших деталях». Вершиною його виконання була завжди арія з курантами. «Хоч би чулось її сто раз, то й сто перший слухалося з тою ж самою насолодою, бо ніхто з наших співаків не впливає стільки серця в той спів», — писав рецензент «Часу» після концерту Академічного хору в 1900 році.

Пам'ятним подвигом Мишуги була його участь у спектаклях Львівської опери на загальній виставці у Відні 1892 року, коли поставили там «Гальку», «Страшний двір», «Краков'яків» і «Верховинців» [...].

Після виїзду з Варшави Мишуга співав протягом кількох сезонів у Львові в час дирекції Шмідта і Шидловського, потім за дирекції Геллера і Павліковського. Звідси виїжджав на гостинні виступи до Варшави, Києва та інших міст.

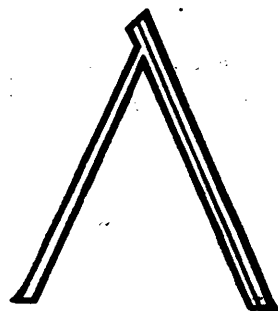
Як правило, Мишуга не зв'язував себе постійними ангажементами. Був навіть інколи «безробітним». Тоді, як також в той час, коли доходи його були незначними й умови не були надто сприятливими, він завжди знаходив гостинний прийом у Кракові. А піклувався цим його вірний приятель, директор Музичного товариства Віктор Барабаш, чи то запрошуючи його на літній сезон до зорганізованої ним опери, як це було у 1894 році, чи то влаштовуючи для нього концерти в імпрезах Музичного товариства. Так було в 1899 році, в лютому, коли відбувся його концерт в Кракові спільно з професором Каролем Скваржинським; так було три роки пізніше на вечорі польських композиторів Пахульського і Вертгейма 31 січня 1902 року, коли Мишуга захоплював слухачів виконанням пісень Желенського. Сам композитор постійно акомпанував йому і для нього написав свою «Се-

ренаду». Але ніхто, мабуть, не заспіває так чудово, як Мишуга. «Розчарування» Желенського, ніхто також не буде кращим виконавцем головної партії з опери «Янек», прем'єра якої відбулася в Кракові 1901 року.

Прикра суперечка з диригентом Челянським у львівській опері і процес з директором Павліковським за відшкодування знеохотили Мишугу до Львова. Він виїхав до Варшави, де розпочав педагогічну працю, час від часу виступаючи тільки як гастролер [...].

Юзеф Райсс,
музикознавець, теоретик співу

З ВІДЕНСЬКИХ ГАСТРОЛЕЙ

ютий 1885 року у Відні [...].

Віденський карнавал! [...].

В салонах аристократичних палаців, деякі з яких пам'ятають ще прийоми, де концертували Гайдн і Моцарт, Бетховен і Шуберт, захоплення гостей пишністю карнавальних забав — це освячена традиція ще з часів епохи Меттерніха. І проносяться хвилі карнавалу солодкими мелодіями і в домах патриціїв, і в елегантних ресторанах і кав'ярнях, в концертних і балових залах середмістя, і ген на околицях Відня — в середовищах суспільних низів, у дешевеньких приміщеннях, де грає тільки фортепіано, цитра або гармонія і співають, плещучи в долоні, веселі фолькзінгери.

Бо музика і спів — два необхідні елементи віденського життя. Найвищі вони з усіх мистецьких насолод і наймиліші віденцеві, він любить упиватися ними так, як любить танок і вино, і готов, як говориться в одній пісеньці, віддати за хвилину мрії при музиці і співі все, що має. «Однак величава опера і зразкові концертні інституції, — зазначає Едвард Ганзлік у нарисі про музичну творчість у Відні*, — не були б у силі створити такого багатого своїми джерелами музичного життя, як те, що його бачиться з давніх-давен у Відні. Це в самому народі, в його темпераменті, вдачі та прикметах дзвенить той основний акорд, з якого народжуються і постають музичні архітвори. Так, народ, той простий, що сам не творить архітворів мистецтва, був у Відні завжди до ентузіазму вразливою аудиторією і стоїть з цього погляду багато ближче до народу Італії, ніж до німців».

І, може, всякий карнавал для віденця — це в першу чергу свято музики і співу.

* Die öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild. T. 1, стор. 135.

Особливо знаменний карнавал був у 1885 році, коли у віденській опері йшли гостинні виступи найкращих закордонних тенорів з метою їх постійного ангажементу у Відні; гастролі, у низці яких як своєрідна вершина були виступи першого тенора варшавської опери Олександра Мишуги.

Безпосередній привід, з якого тоді почалися у Віденському оперному театрі ті гостинні виступи чужих співаків, не був без глибших причин у самій опері. Рік 1885 в історії цього театру — це, як читаємо, рік великих труднощів з тенорами. Правда, цісарська опера мала тоді двох головних тенорів: відомого ще й нашій генерації Германа Вінкельмана, того незабутнього Лоєнгріна й Парсіфала з вражаючим риданням у голосі, та менш славного Міллера, але до цих треба було конче ще й третього першого рядного тенора, щоб мати змогу відповідно відтяжити обох названих співаків. Було відомо, що надто часті виступи Вінкельмана і Міллера (цісарська опера працювала майже цілий рік — аж до половини липня, а сезон починала вже в серпні!) спричинювали труднощі, перевтомлювали цих артистів, голоси яких з трудом могли відповідати надмірові мистецьких завдань. До того ж, сам характер опер, здебільшого виставлюваних тоді у Відні, в'язався, на мою думку, з потребою дошукуватись між найвизначнішими співаками Європи нових тенорів для оперного ансамблю. Ті опери були головним чином італійські та французькі, отже, твори, в яких найважливіша річ — арія. Значить, мелодійний спів, захоплювання слухача бравурою голосу і чаром музики, а не, наприклад, негармонійне розчовпування проблем, як в операх Вагнера. І тому віденській опері треба було співаків італійської школи, з ліричною нотою в голосі та з шовковою м'якістю у високих, пориваючих своїм розмахом тонах, митців пісні і настроєвого співу, відповідно до традицій віденської музики взагалі, для якої м'який ліризм набагато характерніший, ніж драматизм бурхливих замислів. З усіх опер, виставлених у Відні в 1885 році, припадає на опери Вагнера, і то майже виключно на легші, такі, як «Лоєнгрін», «Тангейзер» або «Блукаючий голландець», усього 45 вечорів, а вся решта — це Мейєрбер і Россіні, Гуно і Тома, Бізе і Доніцетті, Белліні і Верді, а лиш тут і там Моцарт і Бетховен, Вебер і Маршнер, Лорцинг, Флотов або Гольдмарк. Як бачимо, перемога італійської та французької опери тут безумовна, і ясно, що репертуар з таким напрямком вимагав і відповідних артистів, дещо інших, ніж виконавець вагнерівських ролей героїчний тенор Вінкельман.

Отак і пояснюється безконечна низка гостинних виступів чужих співаків в австрійській столичній опері того часу, і то не

тільки з уваги на недостачу тенорів, бо, наприклад, і басів гостює годі тут упродовж короткого часу аж 12! [...]

В одному віденському журналі читаємо: «Яфет, що у відомому романі Меріетта шукає за своїм батьком, у погоні за ним далеко не так турбується, як директор нашої опери в погоні за третім співаком першорядних тенорових партій. А становище того третього, з уваги на суворі вимоги публіки та таких двох суперників, як Міллер і Вінкельман, не легке».

Отим-то й не подивуємося, що й О. Мишуга, тоді прикраса варшавської опери, в повному розквіті свого голосу й хисту як один з перших і найповажніших кандидатів на рівнорядне місце побіч співаків Вінкельмана і Міллера одержує запрошення на гостинні виступи у віденській опері.

Усі документи цього запрошення збережено в театральнім відділі Державного архіву у Відні під порядковим числом 1104/1884 р. Історія його така.

З телеграми, висланої 28 серпня 1884 року директором опери Вільгельмом Яном до директора Ребічека у Варшаві, довідуємося, що Мишуга в тім часі був у Відні і співав для проби перед Яном з дуже добрим успіхом, так що справа гостинних виступів нашого співака у Відні і постійного ангажементу його тут стала зразу актуальною. Ян зараз попросив у Ребічека ближчих інформацій про Мишугу і вже 31 серпня вислав до нашого співака листа з повідомленням, що погоджується на його гостинні виступи в січні або в лютому найближчого року, а саме в операх «Фаворитка», «Джіоконда», «Лючія ді Ламмермур» та «Бал-маскарад», німецькою мовою, гонорар — 150 гульденів від виступу. Зразу Ян сповістив Мишугу про те, що рівночасно з умовою щодо гостинних виступів буде підготовлено, якщо виступи пройдуть з успіхом, і контракт щодо постійного ангажементу, та прохає його негайно подати свої умови. А тим часом Ян одержав від Ребічека лист від 8 вересня з похвальною думкою про Мишугу та з заявою, що він заангажований у Варшаві поки що на рік, має там безліч прихильників. Коли ж директор Ян на свою пропозицію від 31 серпня не одержав від Мишуги ніякої відповіді, він 2 жовтня звернувся до нього вдруге, на що цим разом співак відповів негайно листом від 6 жовтня. Виправдавши тут свою мовчанку тим, що першого листа від Яна він не одержав, Мишуга погоджується виступати у Відні з умовою, що гонорар за один виступ одержуватиме 300 гульденів і почне виступати в лютому. Значить артист зажадав гонорару вдвоє більшого від того, який пропонували йому, проте директор віденської опери погодився і на це без одного слова спротиву, і зразу ж, 18 жовтня, вислав Мишугі два примірники наміченої умови до підпису. Вона встановлює

вала три найважливіші пункти: 1) ролі Фернандо («Фаворитка»), Енція («Джіоконда») та Едгара («Лючія»); 2) гонорар у згаданій уже сумі та 3) німецьку мову як ту, якою Мишуга мав співати. Ратифікована була та умова шефом, доктором Власаком, 25 жовтня, уточнивши в 11 точках усі інші умови договору, включно з тим, що на випадок недодержання їх наш артист мав заплатити 1000 гульденів конвенціональної кари. Цікаве також те, що саме в часі заключення умови директор Ян звернувся до директора Ребічека з проханням влаштувати в найближчому часі виставу одної з тих опер, в яких Мишуга звик у Варшаві виступати, з тим, що на тій виставі мала бути присутня славна тоді колоратурна співачка Павліна Люкка — довірена особа дирекції віденської опери, щоб висловити свою думку про спів, гру та індивідуальність Мишуги. І Ребічек пішов на руку Янові та в день, коли Люкка в переїзді до Петербурга задержалась спеціально у Варшаві, тобто 6 вересня, поставив оперу «Фауст», де О. Мишуга виступив у головній ролі. Думка Люкки збереглася в її листі до Яна від 12 жовтня. Думка диктована, мабуть, заздрощами старшої вже віком артистки, що, побоюючись виступів з таким суперником, як Мишуга, висловлює про нього як артиста деякі просто смішні сумніви — їй не подобався, наприклад, його костюм у «Фаусті» та, очевидно, в добре зрозумілім власнім інтересі застерігається заздалегідь від спільних виступів з ним в опері «Джіоконда». Але найкращим доказом того, що й сам директор Ян не придавав все-таки думці Люкки надто великого значення, є та обставина, що її лист залишився без ніякого впливу на заключену з нашим співаком умову. І от після того, як від заключення умови минуло чверть року, «Wiener Abendpost», додаток до тодішньої газети «Wiener Zeitung», приніс 4 лютого 1885 року таке повідомлення:

«Пан Філіппі — ліричний тенор царського театру у Варшаві, що завтра починає свої гостинні виступи в опері Доніцетті «Фаворитка», буде співати в нас уперше, притому німецькою мовою. Цей співак походить з Галичини, закінчив студії в Мілані та під час своїх дотеперішніх виступів у Варшаві й у Львові співав завжди мовами італійською та польською».

Значить, воно тут подекуди подвійний дебют нашого співака, бо це ж його перший виступ у Відні і перший виступ у ролі, співаній по-німецьки. А важливо при тім підкреслити, що царський Відень, хоч і столиця держави з різних націй, у ділянці мистецтва був, що так скажу, нетерпимим пуристом, і головню в опері принципіально не хотів допускати виступів у ненімецькій мові, хіба в дуже рідких випадках, коли таку поступку робилось для якоїсь співацької величі світової слави. Отак уже в тому

зазначається чимала трудність, з якою мусив боротися у Відні кожний ненімецький гість на оперній сцені, особливо ж слов'янин, та ще до того при такій кількості поважних суперників, як, між іншим, наприклад, відомий польський тенор Мержвінський.

Але день спроби настав. Розліплені афіші сповіщали про виступ нового гостя в четвер, 5 лютого, подаючи таких учасників спектаклю «Фаворитка»:

Альфонс, князь Кастилії — Зоммер
Бальтазар — Рокітанські
Фернанд — Філіппі-Мишуга
Леонора де Гузман — Шлегер
Інесса, подруга Леонори — Гаузер
Дон Гаспард, офіцер — Шмідт

Початок: 7 година ввечері.

Ви уявіть тільки гарячковість очікування публіки та артиста в той лютневий день віденського карнавалу!

Погідний зимовий вечір, дещо імлистий, без снігу й морозу, як часто буває у Відні в цей час. На Рінгштрассе, у величавому будинку опери, збудованому двадцять років тому архітекторами Ніллем і Зіккардсбургом в стилі модерного французького ренесансу, — притишене пожвавлення. В ясному блиску лампів лоджії опери, де мріють веселі кольори малюнків Швінда, відбуваються гострі обриси повозок, карет та великопанських екіпажів. Візники в лівреях поводять кіньми спокійно й елегантно, заїжджаючи один за одним під гарно склеплені аркади входу опери, де привезені ними люди легко і швидко висідають. Чоловіки здебільшого в чорному і в білих рукавичках, військові — у святкових уніформах, дами — в розкішних вечірніх сукнях, на головах — замість капелюхів різнобарвні серпанки, з-під яких блищить золото русьвого волосся віденок.

Правда, віденська опера ще не мала електричного світла. Але вона і так освічена величаво. І ті світла, граючи веселковими блисками кришталевих свічників, і пишно розмальовані стіни, і плафони, і ряди елегантно публіки, яка приносить з собою пахощі і блиск великого світу, — все це насичує дождання до меж жагучої нетерпеливості.

Співаче, співаче! Це вибаглива віденська публіка, ухо й душа якої випещені з дитинства найкращими тонами великих майстрів! Важливе сьогодні випробування твого хисту!

Але ось після увертюри завіса з розмальованим переказом про Орфея піднімається вгору, три тисячі людей від ложі до ложі, від партеру аж ген до четвертого балкону застигає у німій мовчанці, і вистава починається.

Кожний ще раз пригадує: Фернандо — Філіппі.

...На другий день лине по всьому Відні: «Великий успіх!»

Публіка, яка вчора безконечно викликала гостя, ще довго під враженням його голосу. Але й суворі віденські рецензенти висловлюються дуже схвально про цього чужого митця-співака, майже поминаючи, що німецька вимова гостя не в усьому відповідала їх вимогам.

Слухаймо лиш, як про виступ О. Мишуги пише рецензент часопису «Neues Wiener Tagblatt» від 6 лютого 1885 року.

«...Як бачимо, дирекція нашої опери взялась з усією серйозністю покінчити нарешті з нестачею тенорів, і треба нам лише побажати, щоб її намагання завершилися успіхом. А як найперший з усіх тих, що може заповнити прогалину у ряді наших тенорів, видається нам пан Філіппі, який учора почав виступати з метою постійного ангажементу як Фернандо в опері «Фаворитка». Як довідуємось, цей співак ще кілька років тому і не думав про те, щоб міг колись виступати на сцені. Та після того, як у його горлі відкрили високе а й с, він покинув аматорство і подбав про путящого вчителя. Оцей і вишколював його голос, і от результати міланської школи співу мали вчора змогу виявитись перед віденською публікою. Голос нашого гостя — це високий, м'який і гнучкий тенор, звучить, хоч і не надто сильно, але доволі розлого, тільки вимова ще трохи не в усьому відповідає німецькій. В цілому наш співак належить до тих тенорів, з якими кожна опера мусить рахуватися, і певно далші виступи його виявлять, що вигляди на ангажемент будуть позитивні. Давно-давно не чули ми у виставах італійських опер таких прекрасних гармоній, такої кількості гарних голосів, як учора...»

А рецензент в «Neue Freie Presse» від 6 лютого писав під першим враженням виступу О. Мишуги між іншим таке:

«Нинішня вистава «Фаворитки» Доницетті дала нам нагоду пізнати нового тенора, пана Філіппі, з царської опери у Варшаві, в ролі Фернандо. Це «Філіппі» в'яжеться, мабуть, з побутом цього артиста в Італії, де він студіював, бо насправді він, як довідуємося з достовірного джерела, називається Мишуга і є сином українських батьків із Східної Галичини. Він уперше співав по-німецьки, і це заставляє нас бути до деякої міри вибачливими під цим оглядом. Як-не-як, а вимова пана Мишуги надзвичайно виразна. А його голос! Він повний тенорового звука, ніжний, чудово чистий [...]. Пан Філіппі зміг проспівати всі тонко ліричні місця зі смаком та з відчуттям, особливо ж перший романс, після якого нагороджено його гучними аплодисментами при відкритій сцені. Тільки щодо сили цього ніжного голосу можна спитати, як це

видно було у фіналі третього акту, чи може вона в-усьому відповідати просторові нашої опери».

Подібно оцінює голос і спів Мишуги рецензент журналу «Wiener Abendpost», який закінчує свої уваги словами:

«В цілому можна сказати, що наш гість зумів дуже подобатись публіці. Постійне заангажування його причиниться до відсвіження цілої низки опер» [...].

Тоді, коли інші гостюючі тенори по двох-трьох виступах, а то й по першій репетиції у Відні проходили без сліду, то Мишуга продовжував свої гастролі зі щораз кращим успіхом довше, ніж місяць — від 5 лютого по 9 березня 1885 року. Мав співати у дев'яти операх, співав лише в шести, бо три було відкликано через хворобу одної з партнерок, а саме колоратурної співачки Б. Бянкі, до речі кажучи, першорядної артистки: Два рази виступав в опері «Фаворитка» (5 лютого та 24 лютого), раз — в «Лючії ді Ламмермур» (10 лютого), раз — в «Любовному напитку» (2 березня), раз у «Травіаті» (5 березня) і, нарешті, в «Ріголетто» (9 березня). Відпали виступи в «Лючії ді Ламмермур» (19 лютого та 26 лютого) і в опері «Травіата» (13 березня). Але не тільки кількість виступів О. Мишуги у Відні є доказом того, як захопив він тут і публіку, і критиків. Доказом цього є ще й те, що після двох перших його виступів — в операх «Фаворитка» та «Лючія ді Ламмермур» — дирекція театру дала йому дозвіл співати італійською мовою. Дозвіл, що в тодішніх часах, як уже було зазначено, був просто нечуваний і мав свій прецедент лиш в однім-єдинім випадку, а саме у відношенні до такої співацької величі, як славна на весь світ Аделіна Патті, бо лиш їй одній було дозволено досі, під час її виступів у віденській опері співати по-італійськи. Незвичайний успіх першого виступу Мишуги в опері «Фаворитка» — особливо ж рідкі в історії цісарської опери аплодисменти при відкритій сцені після проспівання першого романсу — надав його виступам взагалі сенсаційного характеру та зробив його з самого початку улюбленцем віденської публіки. Це бачимо і з другого виступу Мишуги, в опері «Лючія ді Ламмермур», 10 лютого.

В цьому спектаклі брали участь:

Лорд Генріх Астон — Бек
Лючія — Бянкі
Едгар Равенсвуд — Філіппі-Мишуга
Лорд Артур — Гріцінгер
Раймонд — Габлавец
Аліса — Гавзер
Норман — Лай.

Тут О. Мишуга, як пишуть тодішні рецензенти, був ще більш у своїй стихії, ніж в опері «Фаворитка». Може, тому, що «Лючія» в порівнянні з дещо призабutoю сьогодні оперою «Фаворитка» вже хоча б з огляду на свій трагічний з роману Вальтера Скотта відомий сюжет, багато видатніша своєю дією [...]. Вона дала нашому співакові нову нагоду зачарувати блиском свого голосу віденську публіку. Це стверджує рецензент «Neues Wiener Tagblatt»:

«Учора артист Філіппі продовжував свої гостинні виступи як Едгар в опері «Лючія ді Ламмермур». І треба сказати, що враження, яке викликав він під час свого першого виступу в опері «Фаворитка», поглибилося в дуже додатнім напрямку. Добрі прикмети раціонального методу співу зазначилися куди видатніше, а й голос плив повнішими звуками, особливо ж у першій дії, в фіналі, у прекрасній мелодії прощання Едгара з Лючією:

Ген до тебе, кохана,
Линуть мої зітхання
В леготах мрій понад море,
Вістю про жаль мій і горе...

І хоч у секстеті другої дії, одної з найкращих, що їх створила нова італійська опера, сила голосу гостя не скрізь покривала оркестр, то все-таки цілість артистичного подвигу пана Філіппі заслуговувала на аплодисменти, якими обдаровувала його публіка багато разів (отже, знову при відкритій сцені! — О. Г.). Правда, до твердої, з чужими наголосами вимови гостя треба буде привикати, зате ж важливо підкреслити, що гра його — з акторського боку — була значно більш вирівняна, ніж під час першого виступу. А зацікавлення публіки гостем виявилось знову в тому, що всі місця опери — 3000! — були випродані до одного*.

Ця остання зазначена рецензентом подробиця каже нам про величезний успіх Мишуги у Відні, мабуть, більше, ніж деякі довгі рецензії. Бо співак, який за кожним разом в силі притягнути публіку в такій кількості, щоб не було й одного вільного місця в театрі, — це не звичайний співак. Це вже митець-чародій, що своїм голосом чарує так, як колись Паганіні чарував Європу своєю скрипкою, а Ліст — грою на фортепіано.

Навіть якщо відчислити якийсь відсоток тих випроданих тоді місць у користь згаданої вже партнерки Мишуги панни Бянкі, якої гра у сцені божевілья Лючії була, як подають сучасні критики, вершиною драматичного мистецтва, і хисту тієї співачки зокрема, то величезна частина триумфу тих вечорів все ж таки

* «Neues Wiener Tagblatt», 11 лютого 1885.

була завдяки нашому незабутньому співакові. І саме той великий успіх Мишуги в «Лючії ді Ламмермур» допоміг йому, як уже зазначено, дістати дозвіл співати всі дальші ролі по-італійськи. Дозвіл, яким він скористався вперше в опері «Любовний напиток» — також Доницетті, виставлений 2 березня, де мав роль молодого хлопця Неморіно, що своєю зворушливою селянською простодушністю нагадує подекуди роль Йонтека з опери «Галька». А що й тут Мишуга був предметом уваги публіки в такій мірі, як ніхто інший біля нього, на це вказує та дрібна по собі обставина, що в часописних повідомленнях про виставу зазначена здебільшого тільки роль нашого співака, начеб воно байдуже собі, хто ще побіч Мишуги співав у даній опері.

Так само було і з оперою «Ріголетто», в якій Мишуга в ролі князя Мантуї захопив віденців наймогутніше, створивши в тій ролі образ, звеличуваний навіть критиками, менш прихильними гостеві за те, що не співав по-німецьки. Ще довго після виступів Мишуги згадується в театральних рецензіях віденської преси його роль в «Ріголетто». І зрозуміло, що кожний з тих артистів, які співали після нього партію князя Мантуї, мусив перемагати в публіці враження непереможного спомину про спів Мишуги. У «Травіті» склад був такий:

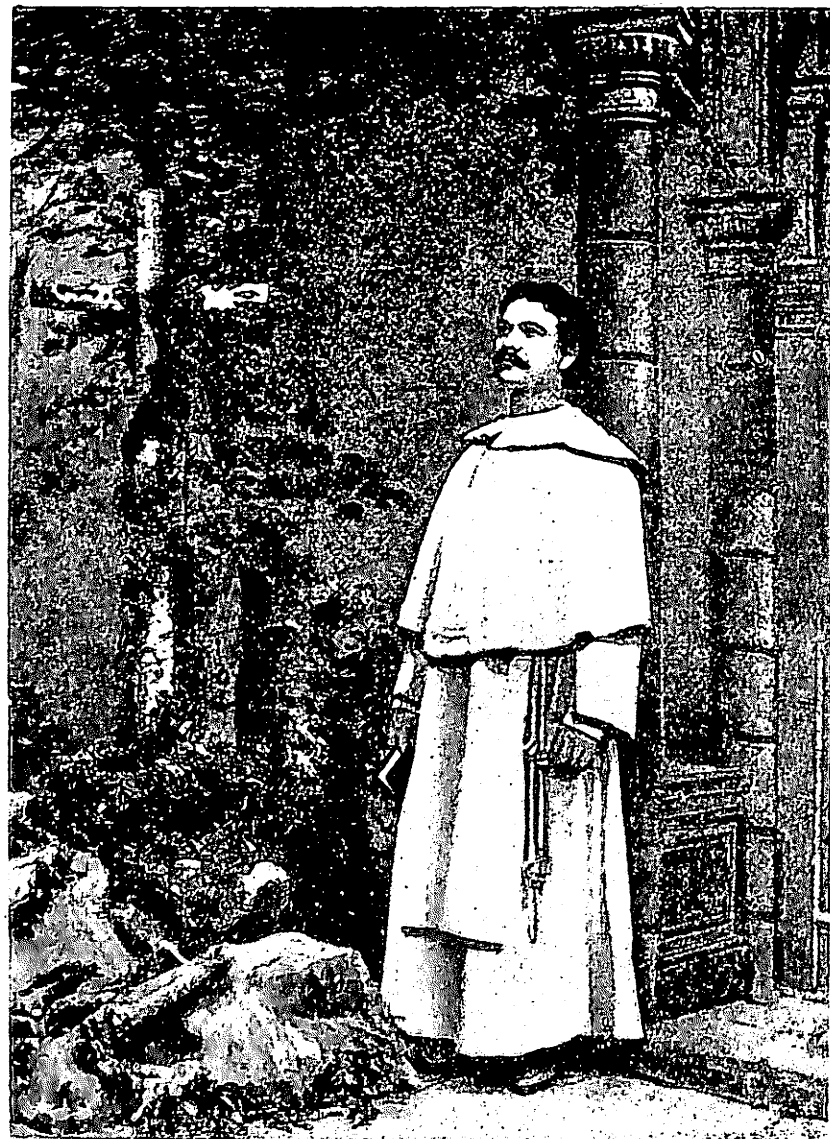
Віолетта Валері — Леман
Альфред Жермон — Філіппі
Жорж Жермон — Зоммер.

Приємно нам відзначити ще й те, що всежертвений і великодушний громадянин Мишуга, якого любляче серце — такий же ізмарагд для нашого спомину, як і його мистецький хист, також шляхетно показав себе й супроти віденського громадянства. Бо, як читаємо в «Neue Freie Presse», він у неділю 15 березня дав у залі Musikverein великий безплатний концерт на добродійні цілі [...].

Що успіхи О. Мишуги як артиста були у Відні величезні, доказом цього хай буде ще один голос, який хочу тут навести, певно, найбільш авторитетний. Це думка двічі вже згадуваного тут, славного тоді і своєю повагою, і суворістю музичного критика Е. Ганзліка, твір якого «Von Musikalisch-schönen» перекладений майже на всі європейські мови. Правда, саме завдяки тій його суворості, що зв'язувалася з деякою педантичністю та недооцінюванням нових течій в музичній творчості, він не користувався надто великою симпатією поступових кіл німецького музичного світу, особливо з того часу, як почав виступати проти Вагнера, на творчість якого дивився з крайньою зневагою як учений і непомилний у своїй зарозумілості педант. Йому, як кажуть, Вагнер помстився, зобразивши його в особі педантичного Бекмессера в опері «Нюрнберзькі фольксінгери».

Владислав Желенський

Олександр Мишуга — Фернандо
(«Фаворитка» Г. Доницетті)

Олександр Мишуга — Неморіно
(«Любовний напиток» Г. Доницетті)

Марія Ростовська-Ковальська — Тетяна
(«Євгеній Онегін» П. Чайковського)

Але Ганзлік чудово розумівся на італійських операх. Він був справжнім олімпійцем музичної критики в час, коли італійсько-французька опера становила три чверті репертуару віденського театру. Тоді навіть найменше його слово важило багато. Він не раз одним своїм осудом вирішував долю артистів. Виступам Мишуги він присвятив окрему статтю в «Neue Freie Presse» від 17 березня 1885, в якій пише: «... В усіх ліричних місцях видна була перемога його хоч і не дуже сильного, але захоплюючого, ніжнього голосу з надзвичайно чистим звуком. Співає він легко, з великим мистецьким смаком, з душею. А бурхливі аплодисменти публіки були доказом того, що вона ще цілком зберегла в собі чуття для тонкостей співацького хисту. І треба сказати, що на ці аплодисменти наш співак заслуговував вповні».

Особливо ж підкреслює Ганзлік успіхи Мишуги в «Ріголетто» і каже тут між іншим таке:

«...Роль князя в «Ріголетто» — це найкраща з усіх ролей варшавського співака. А вона й справді неабияка! Зрозуміймо усі можливості, що їх у силі добути тут артист з огляду на чаруючу принаду такого, по суті речі, від'ємного характеру, як отой князь. І пригадаймо, з яким досконалим артизмом умів колись створювати цей образ такий митець, як Маріо (один з найславніших тенорів того часу, прикраса опери Кавен-Гарден у Лондоні. — О. Г.). Артистизмом, вимоги до якого в нас у Німеччині стали дуже скромні і мусили ними стати. Зате ж пану Філіппі в цій ролі належалися з повним правом ті захоплюючі оплески, що ними обдарувала його публіка в подяку за захоплюючий образ. Особливо ж його перша арія та дует з Гільдою захопили слухачів пестливими звуками, повним принади співом».

Але, відзначаючи такі успіхи О. Мишуги ще і в операх «Лючія ді Ламмермур» і «Травіата», Ганзлік не може стриматись, щоб не гримнути з тевтонським обуренням і на дирекцію опери, і на Мишугу за те, що йому дозволено співати у Відні по-італійськи. І просто з жалем додає, що «цей українець зміг би стати дуже корисним для опери Відня, коли б тільки схотів усе співати по-німецьки».

Мишуга мав підготувати свої найближчі виступи — в січні 1886 року виключно німецькою мовою. Але він більше не прийшов співати сюди. Не приїхав тому, що, певно, дирекція поставила вимогу (притім, мабуть, не без впливу таких германофільських рецензентів, як Ганзлік), що одною з умов щодо постійного ангажементу було, власне, співати німецькою мовою. Видно, що такий диктат віденських контрагентів нашому митцеві не сподобався. Йому, улюбленцеві кожної публіки — без огляду на те, чи це був Мілан, Відень чи Варшава, Київ чи Петербург. Бо ні-

яких інших документів — ні щодо нових гостинних виступів Мишуги у Відні, ні щодо його постійного ангажементу тут, у поданих мені матеріалах архіву, я не знайшов [...].

...Коли бурхливий віденський карнавал 1885 року відгомонів, а в розміряних затишках Віденського лісу почали цвісти перші фіалки, блискучі виступи Олександра Мишуги пригадувались віденцям уже тільки як чудова, в райдужних споминах розвіяна мрія карнавальних днів...

Остан Грицай,
педагог.

[1938].

ВОЛОДАР ПУБЛІКИ

Був зимовий морозний вечір. Тисячі сніжних метеликів спадали на львівські вулиці, на дерева в парках, сідали на підвіконня будинків. У білих шапках моргали до перехожих газові ліхтарі.

Ми йшли з товаришами до театру. Приспішували кроку, щоб не спізнитися, бо ж мав співати в опері «Страшний двір» С. Монюшка Олександр Мишуга. Він був уже відомий, і кожний хотів хоч раз послухати його. Про Філіппі-Мишугу з захопленням говорили співаки і художники, тисячі любителів музики. Романтичною таємничістю окутувала його молодь. Слава ходила про нього як про знаменитого виконавця Фауста, Альфреда, Ромео, Ліонеля, Йонтека, Фернанда, Елеазара, Євгенія Онегіна. Говорили, що сам славетний композитор Леонкавалло був у захопленні від його виконання ролі Каніо в «Паяцах».

А цим разом я мав послухати співака в опері «Страшний двір».

І ось ми в театрі. Зал — переповнений. Були зайняті не тільки всі сидячі місця, а також у проходах стояло чимало людей. Чулись різні мови: польська, українська, єврейська.

Третій дзвінок, і почалась музика увертюри. Піднялась завіса. Військовий табір. Ось брати Степан і Збігнев — тенор і бас. Степан — Мишуга. Всі чудово співали. Як сьогодні, бачу нашого артиста в цій опері: досить високий, стрункий, гарний. Грав знаменито. А щодо співу, то це було щось нечуване! Особливо запам'яталась мені арія з курантами. Не можна сказати, що в словах її криється надто глибокий зміст. Але великий Монюшко вклав у музику свій талант, а Мишуга вмів, як ніхто, донести до слухачів задум композитора. То було щось, що важко передати словами, то треба було слухати нашого віртуоза. Стільки душі

було в його співі, стільки чару, безпосередності і художньої простоти, що люди затамувавши подих ловили кожний найменший нюанс чарівних звуків.

У перервах чулось серед публіки:

— Боже, яка краса голосу! А як він володіє ним! Це щось унікальне!

Люди поверталися з опери радісні, окрилені.

Отакий-то був володар публіки, незабутній соловей України.

А як його любили у Варшаві, Кракові, Києві, Петербурзі, Відні — скрізь у Європі, де лиш почули його задушевний величавий спів!

Восени 1900 року у Львові відзначали відкриття новозбудованого оперного театру, того, що тепер носить ім'я Івана Франка. Були запрошені кращі співаки, в тому числі і Мишуга. Вперше там була поставлена 4 жовтня лірико-драматична опера В. Желенського «Янек» з життя карпатських верховинців. Мишуга співав роль головного героя. Він чудово, незабутньо виконав і цю партію. Про це заговорило все місто, слава розійшлася далеко за його межі. Через рік цю оперу поставили в Кракові, потім у Варшаві, Києві. Скрізь запрошували Олександра Мишугу виконувати партію Янека.

У львівському сезоні 1900/1901 року наш співак виступав у багатьох операх. І знову викликав величезне захоплення у «Травіаті», «Фаусті», «Севільському цирульнику», «Фра-Діаволо», «Гальці».

Довгі роки співав О. Мишуга на польських сценах. Поляки надзвичайно високо цінять його, обожнюють за його вклад у польське національне мистецтво.

Останній раз ми з дружиною слухали великого артиста на шевченківському концерті у Львові в 1914 році. То було славне століття генія України. Той ювілей сіяв у нас надії на кращу долю багатостраждальної батьківщини. Олександр Мишуга співав тоді з якимось особливим натхненням.

Антін Манастирський,
народний художник УРСР

1962.

DO MYSZUGI

Spiewaj, bo dusza ludzka gdy Cię słyszy,
To los swój nędzny wiąże z bogów losem!
Spiewaj, bo w ziemskich cierpień groźnej ciszy
Głos Twój jest szczęścia nieziemskiego głosem.

Z tych dźwięków aniół srebrne skrzydła spleta
I złote słońce swoje blaski bierze,
W tym śpiewie niebo dzwoni hymn dla świata,
A świat dla nieba szepce swoje „wierzę“.

Ptaszki przy Tobie milkną zawstydzone,
A kwiatki marzą o wiosny uludzie,
A gwiazdy łezki ronią rozczulone,
A sławić Ciebie mogą tylko ludzie! *

Stan. L.

Kijów, 31 października 1895 r.

* Співай, бо в серці будиш ти жадання
Слабу людину порівняти з богом!
Співай, бо в грізній тишині страждання
Твій спів — як голос щастя неземного.

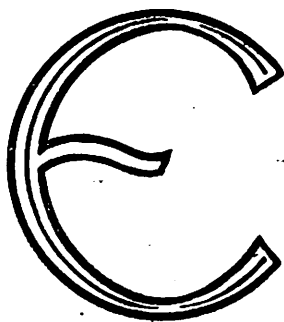
З тих звуків янголи сплітають крила
І сонце з них бере своє проміння,
З них всесвітowi гімн земля створила,
І небо шле землі у них моління.

Розчулені тобою, плачуть зорі,
А квіти мріють: ось весна вже буде,
І солов'ї змовкають у покорі,
А можуть славити тебе лиш люди!

Stan. L.

Київ, 31 жовтня 1895 р.

Переклав з польської Д. Павличко.

зустрічі пам'ятні, вони збагачують свідомість образами, що ніколи не стираються. Такою була моя зустріч з прославленим співаком кінця XIX — початку XX століття Олександром Пилиповичем Мишугою.

Ясною картиною воскресає у пам'яті моїй один з весняних днів 1900-х років у Києві. Велика простора кімната, повна світла. З відкритих вікон видно темні гілки дерев з ажуром молоденьких листочків на них. Вдалині голубіє небо. На підлозі — промінь сонця. Конвалії у вазі на столі. За відкритим роялем — немолода уже жінка. Ще мить — її пальці торкнуться клавішів, і урок почнеться. Як завжди, я трохи хвилююсь. Боюсь, що неправильним початком звука прикро вражу свою учительку Катерину Августівну Массіні. Вона — прекрасний педагог і вимоглива, ми всі дуже поважаємо її. В неї великий досвід. У минулому — відома співачка, в 70—90-х роках з успіхом співала в Одесі, Києві, у Московському Великому театрі.

Раптом хтось постукав. Відчинилися двері. На порозі з'явився чоловік, одягнений у ясне вбрання. Округле обличчя, що легко переходило в овал, високе чоло. Ставний, елегантний. Темне буйне волосся, коротко підстрижені вуса; великі, гарні, майже чорні, з блиском, очі, легка усмішка, що освічувала все обличчя — ось що захопило мою увагу. Він зупинився в нерішучості. Але Катерина Августівна вже йшла йому назустріч з простягнутими руками. Вони привіталися, як щирі друзі.

Коли вийшли в кабінет Катерини Августівни, я шмигнула в сусідню кімнату, де збирались учні, які чекали своїх уроків. Я розповіла про незнайомого гостя. Один з старших учнів сказав, що це, мабуть, Олександр Мишуга, він бачив його вже раз. Ми дуже здивувались. Невже він? Отой прославлений співак?

Ми бачили афіші, які повідомляли про його гастролі в Києві. Можливо, він приїхав уже.

Катерина Августівна, повернувшись, підтвердила нашу здогадку і порадила негайно потурбуватися про квитки, щоб послухати артиста в «Гальці».

Зразу ж по уроках ми пішли в театральні каси. Проходячи Хрещатиком, ще раз читали афіші про виступ О. Мишуги. Біля столика під будинком книгарні згуртувалось чимало людей. Ми заглянули туди. Це продавались листівки з портретом Мишуги. Я купила кілька. Одна з них і досі зберігається у мене.

Біля каси черга. Все ж нам удалось дістати кілька лож по вісім місць у кожній. Помістились усі учні нашого класу.

Нарешті день вистави. Ми завчасно зайняли свої місця в театрі. Урочисто звучить увертюра. Відкривається завіса. На фоні безжурного життя феодалів розгортається трагедія двох чистих молодих душ: селянської дівчини Гальки і хлопця Йонтека. Натури цілні, глибокі, безкомпромісні, вони здатні на любов до самозречення. Страждання Йонтека через відкинуту любов — це минулий етап. Серце хлопця сповнене жалю за Гальку. Відкрити їй очі на правду, допомогти їй — ось головне прагнення Йонтека. «І ти все віриш, віриш, Галько?» — з болем питає він. Звуки чарівного голосу ллються легко і вільно. То звуки душі. Те, що чується і діється на сцені, всеціло передається слухачам, і стають дуже близькими страждання героїв, стискається серце від їх горя. Як же геніально відтворює артист образ простого хлопця з народу — Йонтека! А та арія «Між горами вітер віє і в лісах шумить, а у хлопця серце ние, біль і жаль щемить» передана співаком з такою вселюдською силою, що зал, здавалось, замер. Але як тільки стихли звуки співу, то, немов могутня людська хвиля, залунали оплески від краю і до краю.

«Біс! Біс!» — вимагає публіка, а вже найбільше ті, що на балконах. І Мишуга змушений повторити арію. Коли спадає завіса — його викликають без кінця.

Ми повертались з театру під великим враженням співу, гри великого артиста, збагачені його неповторним мистецтвом, безмежно раді і вдячні своїй вчительці, що порадила нам піти на цю виставу.

Я не знала тоді, що в долі прославленого артиста було щось спільного з долею гірського сокола — Йонтека, а саме, жаль за втраченим коханням. Не знала, що в його серці на все життя залишилась рана по улюбленій артистці Марії Вісньовській, що так трагічно загинула від руки підлого царського офіцера. Не знала, що в тому класовому світі він ненавидить багату верхівку, бо вірний трудовому народові. Опера «Галька» так дуже була

близька йому тому, що в ній відбита правда життя, тому, що твір цей — обвинувачення тогочасним несправедливим суспільним порядкам.

На прохання усього нашого класу Катерина Августівна запросила Олександра Мишугу на одне з наших вечірніх занять (співок), так звані ансамблі. Виступали кращі з учнів Массіні: Д. Рознатовський, що володів сильним і в той же час м'яким оксамитним баритоном. (У 1908 році його запросили співати на сцену Московського Великого театру. Він був чудовий Руслан). Співав Г. Шаповалов — бас (1905 року був прийнятий у Київську оперу). На вечорі був присутній артист Е. Горянський, колишній учень Катерини Августівни, який славився тим, що напрощуд гарно співав у «Фаусті». Він продемонстрував своє вміння. О. Мишуга попросив його заспівати фразу «Тут все нагадує мені її».

Простота Олександра Мишуги, його ввічливість і товариськість все більше привертала наші серця, і ми посмілювалися, вступили з ним у бесіду. Пригадую, на питання, в чому запорука гарного співу, він відповів: «В умінні правильно і виразно говорити. Учїться говорити ясно, виразно, зрозуміло. Адже спів — це та ж мова, тільки у подовжених звуках».

У Мишуги в той час вже була своя продумана система викладання.

Коли згодом Олександр Пилипович став професором у музично-драматичній школі М. Лисенка, про нього знову заговорив увесь Київ. Було відомо, що артист мав контракти на гастролі в Америку і Китай. Однак він послухався ради великого композитора М. Лисенка і залишився виховувати молоді мистецькі кадри, заплативши значні гроші за порушення контрактів. Ось який це був митець-патріот!

Свою педагогічну діяльність Олександр Мишуга поєднував з виступами в опері і численних концертах, які давались переважно на благодійні цілі: дохід від них ішов на бідних студентів, на засланих у Сибір революціонерів і їх родини, що залишилися без засобів до життя, на вдів і сиріт. Його ім'я, як і ім'я М. Лисенка, всі чесні люди Києва вимовляли з особливим пієтизмом.

Серед учнів Мишуги був самородний талант, селянський хлопець, що вже встиг побувати в тюрмі за революційну діяльність, — Михайло Микиша. Надзвичайно музикальний, з сильним, дуже приемного тембру голосом, з прекрасною сценічною зовнішністю, він робив великі успіхи і скоро навіть став асистентом свого учителя. Потім він виступав на сценах Києва, Харкова, Московського Великого театру, а після війни він — професор Київської консерваторії.

У 1960 році громадськість Києва відмічала 75-річчя з дня на-

родження і 50-річчя мистецької діяльності М. В. Микиші. Я не встигла приїхати з Одеси на ювілейний вечір, і на другий день зайшла на квартиру до ювіляра.

Михайло Венедиктович наспівував під свої пластинки, а я була зворушена, почувши, як звучав ще недавно його голос у третьому до в каватині «Фауста»; він дуже нагадував мені геніального Мишугу. Почула я з пластинки також чудовий голос учня Микиші, відомого тенора Московського Великого театру Григор'єва. «Так ось вони — плоди системи прославленого Мишуги, системи, що живе в двох поколіннях і так добре зберігає голоси на довгі роки», — подумала я. Наче у відповідь, ювіляр сказав мені:

— А яка це була висококультурна людина! З Лисенком, Лесею Українкою він міг говорити годинами про літературу, історію, музику, естетику.

— Він знав до десяти європейських мов, — додав артист Є. Круглов.

Ми перевели розмову на тему про О. Мишугу, про цього великого сина нашого народу, митця, що пройшов тернистий шлях, щоб добитись своєї завітної мети — стати оперним співаком і прославити в світі свою батьківщину. Ми говорили про його педагогічну діяльність, патріотизм, демократичний світогляд. Не багато таких митців у світі.

Одною з рис його характеру було: свої особисті справи ставити на другий план, а на перший — праця для людей, для високого мистецтва.

Таких людей, як Олександр Мишуга, ми повинні ще ширше популяризувати, бо це наша слава і гордість. Поет-академік Максим Рильський сказав: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани».

Спогади ці — ще один доказ любові до незабутнього нашого великого митця і патріота.

Марія Ростовська-Ковалевська,
оперна співачка

1963.

МЕЦЕНАТ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ

В

останніх роках минулого століття гурт українських громадських діячів заснував у Львові товариство «Ремісничо-промислова бурса». Завданням цього товариства була всестороння опіка над молоддю, що, покинувши рідне село і його злидні, йшла до міста по кращу долю. Але дійти до мети, до тієї кращої долі сільському хлопцеві у великому місті було дуже важко, іноді понад сили. На кожному кроці, неначе в тій казці про зачаровану царівну, ждали на нього різні небезпеки. Тут зрадливо таїлася мілина морального зіпсуття, там піддашся і підвал крили в собі не меншу від сільської нужду, голод і холод... На сільського хлопчину ждали ще й інші болючі удари. Майстер примушував його працювати на себе навіть у неділю. Ніколи хлопець не мав відпочинку.

Це було боляче і страшно. До того, безупину пригадували йому, що він «хлоп зі села», не вміє по-панськи ні говорити, ні одягнутися. Ремісничо-промислова бурса мала дати нашій молоді теплий куток і страву, мала заступити їй рідну хату, захистити від небезпек шкідливого довкілля, мала виховувати робітничу гордість.

До тієї праці, благородної з людського боку і важливої з національного, взявся невеликий гурт людей. Але, крім доброї волі й ентузіазму, в них не було тих засобів, від яких залежав успіх початого діла. Насамперед, не було готових зразків, як вести бурсу для фахово-працюючої молоді, не було також відповідних до тієї праці фахівців. Але найбільше давався відчутти брак гроша. Для хлопців, що зголосилися до бурси, треба було знайти відповідне приміщення та опіку, треба було подбати про хліб і сіль. Те все вимагало великого грошового вкладу. Тим часом наша громадськість недооцінювала ще виховної праці над залишеною напризво-

ляще молоддю у великому місті, зокрема над молоддю робітничою. Не можна цьому дивуватися. Ми в цій справі робили перші кроки [...].

У такій атмосфері праця Ремісничо-промислової бурси була дуже важка і невдячна. Бурса розсилала в тисячах примірників відозви і заклики, щоб їй допомогли, проте наслідок тих заходів був невеликий. Доказом цього нехай послужить факт, що Крайовий сейм в 1905 році признав аж 100 крон підмоги... Що тоді казати про звичайних людей, про дрібні наші інституції! Всіх пожертвувань не вистачало навіть на скупе зв'язування кінців. Тому бурса мусила не одному хлопчині відмовити місця, хоч як було прикро це.

Так було до часу, поки відозва Ремісничо-промислової бурси не попала якимсь чином в руки Олександра Мишуги. Тоді настали для бурси щасливі часи. Поштар крім дрібних сум приносив заграничні чеки на більші суми. Тоді підносились настрої в раді товариства, і вслід за тим приходили до бурси нові робітники, інші з-поза бурси діставали підмогу. З незрозумілих для загалу причин поштар із заграничними чеками приходив до бурси щораз частіше, залишаючи по собі стільки радості, що немає змоги передати її на папері. Багато матерів благословило того великого добродія з Києва, Варшави чи іншого столичного міста, що посилав бурсі на навчання для десятків, сотень їхніх синів. Прізвище Олександра Мишуги вимовляли в бурсі з якоюсь особливою пошаною.

Усіх пожертвувань, які О. Мишуга склав для бурси, не треба наводити. Вистачить тільки згадати, що спочатку він надсилав суми, які досягали кількох сот крон, а пізніше перейшли в тисячі. Найбільшу суму — 25 000 крон — прислав Мишуга в 1912 році. За ці гроші бурса купила собі двоповерховий будинок.

Цікаве питання, що саме в'язало великого артиста з малою інституцією, які нитки змогли лучити європейської міри співака з робітничою бурсою?

Зі спогадів видно, що О. Мишуга був дуже ніжною людиною, вразливою і чуткою до всякого людського горя. Але з усього трагізму людського життя найбільше тривожила його доля бідної дитини, годованої злиднями і нуждою, дитини на ласці і неласці чужих байдужих людей, дитини з села, що прийшла шукати заробітку в місті. Доля та нагадувала йому його тяжку молодість, його жахливі переживання у дяківській бурсі. Уява пригадувала ті страшні дні, коли холод був єдиним дорадником, а безрадісність — одинокою дорогою.

Керівництво Ремісничо-промислової бурси оцінило в міру своїх сил допомогу О. Мишуги. Загальні збори обрали його по-

чесним членом. Крім цього, перше місце світлиці бурси прикрасили великим портретом цієї виняткової людини для того, щоб він нагадував молодим хлопцям, кому мають дякувати за дах над головою. Час від часу бурса присвячує своєму великому добродієві спеціальні вечори. Незлим, тихим словом згадуємо добре серце людини, яка, хоч умерла, житиме вічно як досконалий, єдиний у своєму роді зразок.

Одним з могутніх виховних засобів є життя великих людей[...]. Життя Олександра Мишуги — це прекрасний приклад для нашого молодого покоління. Він зумів зійти з висот мистецтва до злободенних справ твердого життя, зумів подати руку меншому братові. Хто менше дбав про визнання і похвали? [...]. Коли хоч частина тієї молоді зуміє понести в будучність подиву гідний альтруїзм О. Мишуги; то його велика праця і пожертвування не були даремні.

Ярослав Стирянський,
педагог

[1938].

ОБСТАВИНИ ЗАПРОШЕННЯ ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ НА ПОСАДУ ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОЇ ШКОЛИ МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Незважаючи на тривалі гастрольні поїздки за кордон, великий громадянин і патріот О. Мишуга душею завжди був з своїм народом, батьківщиною. Він пропагував українську культуру, дбав про її розвиток, підтримуючи передових митців як духовно, так і матеріально. Зокрема, великий співак допомагав Івану Франкові. Їх особисту дружбу зціментавала єдність суспільно-політичних інтересів. Значні кошти він віддавав революційним діячам.

Щире прагнення сприяти розвитку культури українського народу єднало О. П. Мишугу і з основоположником української класичної музики М. В. Лисенком. У 1905 р. М. В. Лисенко запросив великого артиста до Києва на посаду професора сольного співу своєї музично-драматичної школи. В школі М. В. Лисенка Олександр Мишуга викладав вокал з 1906 по 1911 р. Він виховав чимало першокласних співаків і педагогів.

Музично-драматична школа М. В. Лисенка була єдиною в царській Росії, де викладання провадилося українською мовою і де були класи української драми і гри на бандурі. Нелегко було працювати в тодішніх умовах Миколі Віталійовичу. Він докладав багато зусиль для розвитку умови вогнища української музичної культури, дбав про те, щоб не давати ніяких приводів для нападок з боку царського самодержавства та його лакеїв. Вороги передової культури знали вагу школи, яку очолював геніальний композитор, і всіляко намагалися гальмувати її розвиток. Снували довкола її викладачів різні інтриги, кидали наклепи. Вони не раді були, що всесвітньої слави співак О. Мишуга дав свою згоду вести клас співу в цій школі, бо це ще більше піднімало її авторитет. Хитро і підло хотіли кинути чорну тінь на великого артиста-патріота. М. В. Лисенко горю стояв за честь музично-драматичної школи та її викладачів і в разі потреби давав гідну відсіч нападникам. Про один з таких випадків і розкажемо нижче.

23 серпня 1905 р. в «Киевской газете» був опублікований фейлетон якогось Гарольда про музично-драматичну школу М. В. Лисенка. В

А. Ф. Мышуга, между тем в петербургской газете «Русь» № 188 и др. г. Мышуга значится среди артистов, приглашенных на сезон 1905—1906 гг. в петербургскую «Новую оперу». Еще в прошлом году школа г. Лысенко тоже объявляла раза два о г. Мышуге, и когда записывались ученики, им советовали перейти пока к г. Брыкину и Зотовой, пока приедет Мышуга, но Мышуга не приезжал. В заключение прошу Вас выяснить способ, как Мышуга будет петь в Питере и преподавать в Киеве».

Петербургскому зрителю, хотя и осведомленному в том, что я в продолжение трех месяцев объявлял г. Мышугу в числе своих преподавателей, — позволительно в частных письмах* передавать какие заблагорассудится лживые сплетни, но фельетонист, решающий предавать подобные письма гласности, является ответственным за каждое их слово. Ввиду этого заявляю, что обвинения фельетониста, направленные по моему адресу, заведомо неправдивы**.

а) в прошлом году школа моя ни разу не объявляла г. Мышугу в числе своих преподавателей. Если же, быть может, и появилось в тексте газеты какое-либо сообщение, столь же достоверное, как и заметка г. Гарольда***, то я за него не могу быть ответственным;

б) когда записывались ученики в прошлогоднем сезоне, никто не рекомендовал им поступать к г. Брыкину и Зотовой, пока* приедет г. Мышуга, во-первых, потому, что в прошлом году никто* и не ожидал г. Мышугу, а во-вторых, потому, что я отношусь ко всем преподавателям моей школы с должным уважением и не позволю себе посредством обмана заманивать к ним учеников, да и они не нуждаются в этом. Итак, повторяю, сообщение Гарольда, касающееся прошлогодней деятельности моей школы, заведомо неправдиво*, что же касается дальнейших его предположений о том, что я якобы введен в обман г. Мышугой, то, желая снять с имени честного артиста некрасивое обвинение, покорнейше прошу перепечатать следующие строки из письма г. Мышуги, которое при сем прилагаю: «Викрутів у мене нема ніяких щодо Вашої школи. Я обіцяв Вам бути помічним в розвою науки сольового співу і дотримую даного слова* и далее «я прийняв ангажемент до Петербурга на цілий місяць октябрь. До октябрь я буду сам учити в моему класі, а коли виїду

* Підкреслено М. В. Лисенком.

** Увесь цей абзац замінено в газетному тексті одним реченням — «Я заявляю, що обвинення фельетониста, направляемые по моему адресу, неправдивы».

*** Фраза — «столь же достоверные, как и заметка г. Гарольда» і слово «заведомо» випущені в газетному тексті.

Олександр Мишуга — Стефан
(«Страшний двір» М. Монюшка)

Маттія Баттістіні

Олександр Мишуга — Масаньєлло
(«Німа з Портічі» («Фанелла») Д. Обера)

Михайло Микиша — Радамес
(«Аїда» Дж. Верді)

на гастролі до Петербурга, буде вчити п. Федак після моїх інструкцій, як це робила п. Бржостовська у Варшаві».

Как видно из прилагаемого письма, нет никакого противоречия между объявлением моей школы и объявлением «Новой оперы». С г. Мышугой я заключил договор, по которому г. Мышуга оставил за собой право уехать на октябрь месяц на гастролы в Петербург, оставив на это время на своем месте достойную заместительницу, о чем и объявляется о сем ученикам, поступающим на класс г. Мышуги. Таким образом, услужливое* желание г. Гарольда уличить меня если и не в недобросовестной, то хотя бы в легкомысленной рекламе, основано на заведомо* неправдивых сообщениях. Я не занимаюсь никакими рекламами, я печатаю только состав преподавателей моей школы, что принято во всех музыкально-драматических училищах.

С г. Мышугой, как видно из прилагаемого письма, мною заключен договор на честное слово. Привыкнувши уважать свое слово, я никогда не позволяю себе оскорблять подозрением другого. Г. Гарольд может иметь на этот предмет какой угодно взгляд, но если он печатал свои строки, желая предупредить меня и учеников, поступающих в мою школу, о коварстве г. Мышуги, то должен был бы сначала узнать, как и на каких основаниях составлен мною договор с г. Мышугой, если же г. Гарольд пишет свои фельетоны на основании своеобразно понятой свободы слова, то позволю себе заметить ему, что эта «свобода слова» отходит уже в область преданий, грядущая же свобода слова потребует от деятелей печати чистоплотного обращения с истиной**.

Примите уверение в совершеннейшем почтении.

Н. Лысенко.

* Слова «услужливое» і «заведомо» в газетному тексті випущені.

** Частина тексту оригіналу, починаючи з слів «Г. Гарольд может иметь...», і до кінця в газетному тексті подано так: «Если г. Гарольд печатал свои строки, желая предупредить меня и учеников, поступающих в мою школу, о коварстве Мышуги, то должен был бы сначала узнать, как и на каких основаниях составлен мною договор с г. Мышугой». Все інше випущено.

В 1905—1907 роках я вчився сольного співу в професора Олександра Мишуги в музично-драматичній школі М. Лисенка в Києві. В цьому спогаді я не буду докладно розповідати про те, в чому полягала суть школи О. Мишуги. Професіонали, які цікавляться такою справою, можуть вивчити її, бо збереглися різні записи, і кому потрібно, той може знайти їх. Я написав про це у своєму окремому творі, зданому до друку. Тут скажу лише те, що найважливіше в його методі було: добитися високої культури голосу, співати так легко, як легко говориться; спів має бути продовженою мовою, має впливати на душу людини, виховувати, облагороджувати її. Школа Мишуги була побудована на точних даних, студент добре знав, як йому добиватися вироблення, вдосконалення голосу. На лекціях цього педагога мусила бути сувора дисципліна, він вимагав від молодого вокаліста великої наполегливості і не терпів легкового ставлення до занять. Завдяки своїй високій культурі він завжди міг знаходити в творі найголовніше. А як прекрасно він відчував характер, стиль і стильові лінії класичних творів! Переклади літературних текстів завжди перевіряв за оригіналами, і як вони були невдалими, сам виправляв їх. Для нього це легко було. Він добре знав, крім, звичайно, своєї рідної мови, ще й російську, польську, німецьку, італійську та французьку.

Олександр Мишуга не був таким учителем, який ставив собі за завдання лише виробити голос і навчити студента володіти ним. Ні. Він хотів всебічно виховати свого учня, зробити з нього ідейну людину, з високим естетичним смаком. Олександр Пилипович вперше ознайомив нас з багатьма творами Івана Франка. В той час, треба сказати, це було подвигом. Артист сам читав нам такі перлини, як «Вічний революціонер», «Розвійтеся з вітром», «Якби

знав я чари», «Як почуєш вночі» та інші. Ми вивчали музику на тексти поезій Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка та співали на концертах. З якою радістю, душевною насолодою люди слухали ці твори в композиціях Лисенка, Степового, Косенка, Січинського! З великою повагою говорив Мишуга про Івана Франка і закликав нас, молодь, брати з нього приклад, йти його слідами.

Я кілька разів слухав виступи О. Мишуги в операх і концертах у Києві та Варшаві. Така інтерпретація, як у нього, характерна тільки великим митцям. Важко описати, в якому захопленні була публіка від його співу та гри. У мене до цього часу звучать у вухах його арії з «Фауста», особливо каватина. Багато разів уранотім я чув «Фауста» у виконанні видатних артистів, але, враження від співу Мишуги нітрошки не зблідло. Люди, що слухали цього артиста в опері «Галька», ніколи не забудуть страшного крику, душевного болю Йонтека, виражених словами «О Галю, Галю, він зрадив тебе!» Гнучкість голосу, чудовий і сердечний тембр, він зрадив тебе!» Гнучкість голосу, чудовий і сердечний тембр, він зрадив тебе!» Гнучкість голосу, чудовий і сердечний тембр, він зрадив тебе!» Гнучкість голосу, чудовий і сердечний тембр, він зрадив тебе!»

З великою досконалістю володів Мишуга треллю, стаккато. Це яскраво видно було в опері Доніцетті «Лючія ді Ламмермур», де Едгар співає дует з колоратурним сопрано в супроводі флейти.

Говорити про Олександра Мишугу тільки як про оперного співака та педагога далеко замало. То був патріот, видатний син свого великого народу. Високоосвічений, він добре знав рідну і світову історію, літературу, естетику. Хоч його всі обожнювали, проте ніколи в нього не було запаморочення від успіхів. Гордився тим, що батьки його були бідні трударі. Не цурався рідної мови, звичаїв, народної пісні, а навпаки, гаряче ставав на їх захист. Завжди був на боці тих, що боролися за соціальне і національне визволення, відстоював дружбу з російським і польським народами, казав, щоб не змішувати російський царат і польську шляхту з трудящими цих країн.

Загальновідомо, з якою пошаною і любов'ю ставився О. Мисюга до російської музикальної культури. Зокрема захоплювався творчістю П. Чайковського. «Євгеній Онегін» — це улюблена його опера. В ролі Ленського він був геніальний.

У Варшаві в 1892 році артист особисто познайомився з Чайковським, який приїхав був уперше туди і диригував на своєму

композиторському концерті у Великому театрі. Виконувалась Третя сюїта, Італійське каприччіо та ряд інших творів. О. Мишуга завжди висловлювався про Петра Ілліча як про одного з найбільших композиторів світу, людину з кришталевою, високопоетичною душею.

Велика творча дружба єднала Олександра Мишугу з Іваном Франком, Миколою Лисенком, Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Старицькими та іншими передовими людьми того часу. З Франком віддавна ріднила їх ідея прогресу, передової суспільно-політичної думки. Вони знайомі були ще із Львова. Одного разу Олександр Пилипович показав мені любовно загорнуту в шовкову матерію невелику книжечку — збірку І. Франка «Зів'яле листя». На ній був напис: «Великому артистові і другові з пошаною і подякою — Іван Франко».

«А знаєш, — сказав маестро, — що цей шедевр не тільки нашої, а й світової літератури лежав недрукованим, бо поет не мав коштів на його видання? Коли я почув про це, то аж мене серце заболіло. Я зараз пішов до редакції «Кур'єра львовського» і дав Франкові 500 золотих на видання збірки».

Як ювілейний дар, в 1913 році артист передав поетові 1000 злотих. У цьому ж році я приїхав до Львова і співав по всій Галичині на концертах на честь 40-літнього ювілею літературної і громадської діяльності великого Каменяря. У Львові письменник слухав мій виступ, а коли я розмовляв з ним, він спитав: «Хто так добре виховав ваш голос?» — «Олександр Мишуга», — відповів я. Обличчя поета заясніло радістю: «А, це наш славнозвісний співак. То мій щирий приятель».

Навчаючись в Олександра Мишуги в Києві, а потім і у Варшаві, я був його, так би мовити, секретарем — він доручав мені вести листування, висилати гроші тощо. Пам'ятаю, я носив на пошту від нього досить великі суми для Музичного товариства у Львові, українських гімназій, робітничих організацій. Давав він гроші також деяким українським студентам, які вчилися в різних університетах Європи.

Славетного співака і патріота не покидала думка збудувати пансіонат на Придніпрянській Україні, де б виховувалася музичально обдарована молодь. Відпочиваючи влітку в нас на хуторі на Полтавщині в 1912 році, він був захоплений природою, кліматом цієї місцевості. Тут і вирішив збудувати пансіонат з літнім театром. Знаю, що в цьому взявся допомогти його сердечний друг, великий італійський співак М. Баттістіні. Благородному задуму великих артистів перешкодила війна.

У 1914 році я востаннє бачив свого учителя, але й зараз він наче живий стоїть перед моїми очима. Завжди бадьорий, працю-

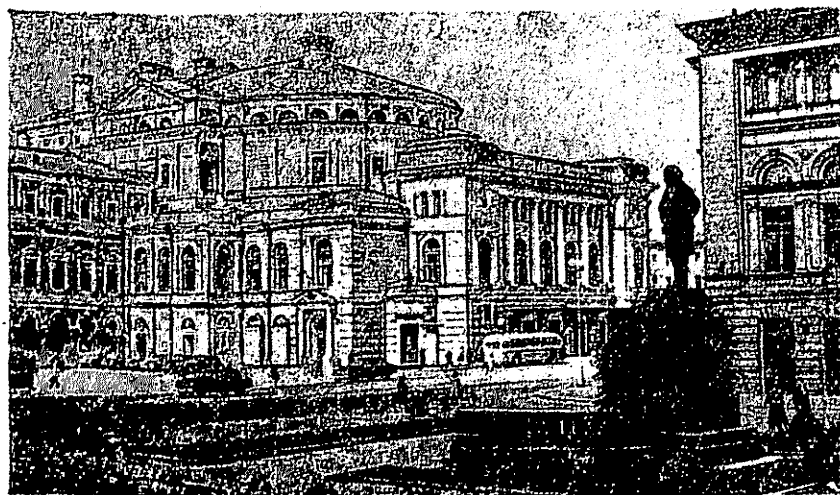
Олександр Мишуга (зліва) і Михайло Микиша.

втий, закоханий у мистецтво, він, як той сівач зерно, співом, словом і особистим прикладом сіяв красу між людьми, братерство, дружбу. І саме цим він дорогий нам, радянським людям, які під проводом Комуністичної партії будують прекрасне сьогодні, втілюють в життя мрії борців за світлі ідеали. О. Мишуга не раз говорив, що мистецтво повинно належати народові, що треба створити такі суспільні умови, в яких би простий робітник та селянин мав можливість піти послухати «Аїду» чи «Фауста», «Євгенія Онегіна» чи «Запорожця за Дунаєм». Боліло його, що селяни і робітники обкрадені сильними світу цього. Це був справжній демократ.

Коли сьогодні з перспективи часу я дивлюся на Олександра Мишугу, то бачу, що він займає одне з найвидатніших місць в історії музично-вокальної культури. Його постать завжди буде світочем для артистів, митців.

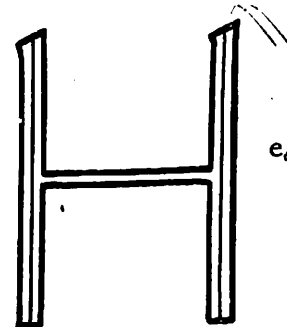
Михайло Микиша,
оперний співак, професор Київської державної
консерваторії ім. П. Чайковського.

1962.

Оперний театр у Ленінграді

ІСПИТ УЧНІВ ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ В КИЄВІ

Недавно в «Раді» писали ми про те, що в музично-драматичній школі М. В. Лисенка знайшла собі захист наука української драми, яку викладає М. М. Старицька. У цій школі дуже гарно поставлена й наука співу, між професорами якої є славетний артист Мишуга. Як свідомий

українець, великий маестро викладає свою науку українською мовою і вчить своїх учнів співати на прикладах не тільки російських творів, але й українських.

20 травня у народній аудиторії відбувся прилюдний іспит студентів цього маестро. Незважаючи на те, що повідомлень про це в часописах не було, людей прийшло дуже багато.

Іспит проходив не звичайно. Спершу учні проспівали врозбивку тонову гаму і різні агіліта, а потім усі хором дует «Уж вечер» із «Пікової дами» Чайковського. Всі голоси звучали навіть у трелях як один, мов якісь чудові інструменти.

Публіка зустріла виконання гучними оплесками, але маестро просив не аплодувати, бо це, на його думку, ще не мистецьке виконання твору, а тільки вправа, щоб учні трохи освоїлися з аудиторією.

Іспити складали такі студенти: сопрано Біман, Давидова, Долинська, Карабчевська, Сагуцька, Потоцька, Мурлова, Гребінецька, Тіхменева, баритони Поль, Гур'янов, тенор Микиша. Кожний учень спершу розповідав, у чому суть школи маестро, а потім на різних прикладах пояснював, чого можна добитися у співі його методом. Це був такий співацький іспит, на якому не було нічого незрозумілого, таємничого. У лекціях Мишуги спів, співацьке мистецтво піднялося на найвищий ступінь, на рівень більш-менш точної науки, найтемніші речі у співі стали ясними, зрозумілими. Він каже, що спів — це продовжена мова, і тому те, що є в мові,

повинно бути й у співі. Для ясності мови всі її елементи треба чути виразно. Те саме потрібне і для співу. Передусім учень повинен дати ясну голосну, потім злучити її з приголосною, далі йти до слова, до речення і до співу як продовженої мови. У співі кожне слово треба вимовляти окремо, а склади у слові повинні поєднуватися разом. Перш ніж співати, треба навчитися читати так, як сказано вище. Виникає питання, як виконати це так, щоб голос був вокально приємний. Для цього треба співати тільки частиною голосу, кінцем його, доторкаючи ним передніх верхніх зубів та весь час тримаючи його на цій точці. Щоб це виконати, треба працювати не тільки діафрагмою, але, спираючись на діафрагму, набирати повітря повні легені. Горло треба відкривати, як до позіхання, і струмінь повітря випускати дуже помалу. Звук треба спрямовувати з голосової щілини, з голосових струн просто на зуби, оминаючи горло, язик і м'яку частину піднебіння, а потім, ударивши ним об зуби, відбивати назовні. Тоді носовий резонанс посилює звук. Завдяки такому поставленню голосу, завдяки прилеглості до зубів і носовому резонансові звук набирає сили, краси та привабливості, і навіть шепіт лунає скрізь по залу.

Домінує на голосній робиться так, що, зменшуючи видихання, голосну випирають ще більш назовні і поширюють її, тоді вона не зникає навіть при шепоті. Ілюстрація всього цього у виконанні студентів була дуже гарна. Кожен дав усі голосні *a, e, u, i, o, y* на всій гамі так, що було видно, що звук справді доторкається однієї точки і ніколи з неї не сходить. Рівність у діапазоні і критість тону однакова в усіх голосів і на всіх регістрах. Горішні ноти співаються так легко, що видаються далеко нижчими, непомітно ніякої напруги в горлі, бо горло не грає великої ролі у співі згідно з цією школою.

Трелі робили не тільки жіночі голоси, але й тенори та навіть баритони на всіх нотах, від низу до верху. У кожного учня можна було помітити впевненість у власній умілості, розуміння самих підвалін співу, уміння знайти в собі помилку, якою б малопомітною вона не була, і виправити її. Ми не говоримо про окремих учнів, бо, з одного боку, вони тільки ілюстрували школу, з другого ж — вони ще не давали зразків мистецького виконання, як це підкреслив і сам маестро. І тому їх індивідуальність ще не виступила, та й не мав того завдання ні один з учнів.

Школу показали всі студенти відповідно до часу, який вони провчилися. Навіть ті, що недавно почали вчитися, виявили розуміння школи. Добрий голосовий матеріал у Гребінецької (колоратурне сопрано), Давидової, Потоцької. А найбільшу вмільість виявили Сагуцька, Біман, Микиша і Гур'янов. Із дуєтів мусимо підкреслити чудове виконання Сагуцької і Потоцької «Соп-

рапа», музика Гварде. А потім, після всього, хором проспівали коліскову пісню «Соппо» якогось італійського композитора. Іспит зробив дуже приємне враження і під кінець перемінився в овацію для маестро. Самі учні передали Мишузі перевиту вінком із свіжих квітів ліру і такий адрес:

«ЛЮБИЙ МАЕСТРО!

Кінчаючи сьогоднішнім днем наш шкільний рік і розлучаючись з Вами на кілька місяців до нової радісної зустрічі, ми не можемо перемогти в собі бажання висловити Вам те, що довго таїться у наших серцях.

В ясному світлі артистичної слави Ви приїхали до Києва два роки тому не за новими лаврами та оваціями, але щоб з саможертвою послужити святому мистецтву. Володіючи великою тайною чаруючого мистецького співу, Ви згодні раді поділитись з нами своїм скарбом.

З першого ж моменту нашої зустрічі з Вами, любий маестро, ми почули, що доля послала нам саме те щастя, якого бажала душа.

З безмежною терпеливістю Ви, великий артист, все-світня знаменитість, взялися до невдячної праці — обробляти сирій матеріал, переймаючись думкою витворити з нас собі спадкоємців і тих, що продовжували б Вашу чудову школу.

Обережно, крок за кроком, Ви вели нас до визначеної мети; у своїх захоплюючих лекціях, повних високої думки та мистецького інтересу, Ви поволи виявляли перед нами свого великого таланту, визначаючи нам усі спотайни свого великого яких ми повинні вибитися на певний шлях, за допомогою наших маестро в найвищому розумінні.

Ви були завжди нашим маестро в найвищому розумінні цього слова. Ви навчали нас думати, переймати розумом і серцем глибину кожного виконаного твору і думками, словами та звуками будити кращі струни в душі людини.

Ви не тільки навчали, а й виховували нас; просто дивно, як під Вашою могутньою рукою перемінювались на краше наші погляди, характери, почуття!

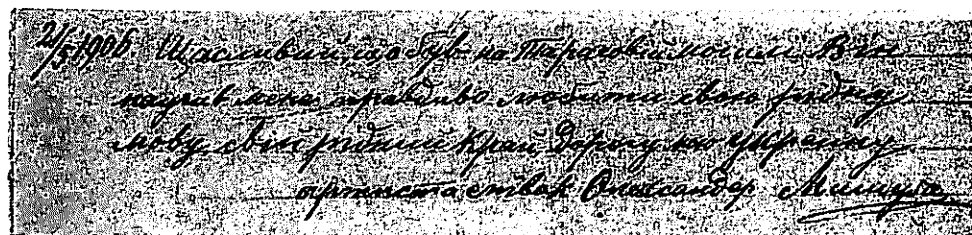
При цьому всьому Ви незмінно залишились нашим щирим другом, завжди готовим і словом, і ділом допомогти кожному, хто приходив до Вас.

За Ваші чудові лекції, за Ваше золоте серце, любий маестро, ми дякуємо Вам від усієї душі!

Хочеться вірити, що, розлучаючись з нами сьогодні, Ви не скажете нам «прощайте», але дозволите сподіватись радісного побачення в недалекій будуччині...»

На таку щирю подяку за науку і вітання маестро відповів дуже щирою промовою, в якій від себе дякував учням за те, що старалися зрозуміти і засвоїти його науку, і заважив, що, насамперед, треба дякувати М. В. Лисенкові, який у своїй музичній школі дав змогу їм зійтись, пізнати справжню науку у співі. Цей іспит показав, що справа науки співання стоїть так високо в школі М. В. Лисенка, як ні в одній з наших київських шкіл, не виключаючи навіть і місцевого відділу Імператорського музичного училища.

Газета «Рада», Київ, 23 жовтня, 1907.

Такий запис зробив О. Мишуга в книзі відгуків, що знаходилася в хаті-музеї на Чернечій горі

ЛЮДИНА ВЕЛИКОГО СЕРЦЯ

горджуся тим, що моїм учителем, який вивів мене і благословив на шлях мистецтва, був світової слави український артист Олександр Пилипович Мишуга. Цей геніальний співак і чудова людина назавжди залишився в моїй пам'яті як ідеал високої гуманності і прекрасного.

Я прийшла в Київ до музичної школи Миколи Лисенка, куди привело мене велике бажання пізнати таємниці співу. Олександр Мишуга викладав тоді в школі Лисенка. Він уважно прослухав мене, і йому сподобався мій голос. Я стала студенткою і почала вчитися в його класі. Він сам пристрасно любив спів і вмів таке ж захоплення викликати у своїх учнів. Заставляв нас дуже багато працювати, але я повинна сказати, що під його керівництвом ми вчилися з ентузіазмом і результати в нас з кожним місяцем ставали кращі. Я увійшла в новий світ прекрасних людей і мистецтва, який всеціло полонив мене.

Раптом я довідалася, що Олександр Пилипович виїжджає з Києва до Варшави. Студенти дуже жаліли, але справа була вирішена. Я і ще деякі його учні прийшли до нього порадитись, що далі робити нам, бо ж ми звикли були до нього, зрозуміли його метод викладання, за яким могли добре вдосконалювати свої голоси. Він радив нам перейти до інших викладачів — до таких знаменитих педагогів, як Зотова чи Муравйова.

Зі сльозами на очах ми прощались з нашим улюбленим маестро. Видно, що і йому жаль було покидати нас, бо сказав: — А втім, як я буду комусь потрібний, то мене знайде...

Через деякий час я зібрала всі свої скромні пожитки, дещо продала, щоб мати на дорогу, і поїхала до Варшави. Відразу ж заїхала до Олександра Пилиповича, який мешкав на вулиці Краківське Передмістя, 6. Він зустрів мене, як батько рідну доньку.

Потім постарався, щоб прийняли мене в консерваторію, допоміг одержати стипендію, що було зовсім не легко. Я далі стала вчитися в Олександра Пилиповича.

Студентам, яких він вважав найздібнішими, казав приходити до нього додому займатися, додатково. Я не знаю педагога, який би стільки праці вкладав у виховання своїх учнів.

О. Мишуга належить до найвидатніших учителів співу у світі. Який це був знавець вокалу! Вчив, як треба відчувати і навіть бачити звук, щоб він всеціло підкорявся співакові. Артист не повинен здаватися на випадковості — вийде в нього пісня вдало чи ні. Він мусить заздалегідь знати, як має проспівати її, — на те він і вчиться, і цим професіонал повинен відрізнитися від аматора.

Ми могли співати по дві-три години і не втомлювалися — виходили з лекцій, наче з відпочинку. Нам заздрили вокалісти інших викладачів.

Олександр Пилипович дуже багато звертав уваги на загальну культуру своїх учнів. Говорив, що який би не був чудовий голос у співака, але, якщо артист не матиме глибокої загальної освіти, він ніколи не зможе піднятися на вершини мистецтва. І ми з запалом вивчали естетику, історію, літературу, образотворче мистецтво, психологію, ходили в театри, музеї.

О. Мишуга був для нас взірцем ідеальної людини. Він користувався глибокою пошаною і любов'ю як у Києві, так і у Варшаві, його ім'я вимовляли з якоюсь побожністю. А вже, може, найбільше любила його молодь, бо бачила в ньому справжнього друга, кришталево чисту душу, велику посвяту, з якою віддавався праці для молодого покоління.

Яке благородне було в нього серце! Він допомагав молоді не тільки своїми знаннями, не тільки передавав їй свій багатющий досвід, а й допомагав матеріально, коли бачив, що комусь важко. Притому робив це делікатно, щоб людина навіть не знала, хто подав їй допомогу.

Хочу сказати про два випадки, які були зі мною. Я жила бідно. Навіть мріяти не могла, щоб шикарно одягнутися, як це, наприклад, тепер одягається наша студентська молодь, зокрема мистецька. Доводилось ходити в дешевенькому платті, потертому пальті, старих приношених черевиках у будень і свято. Чи боліло мене це? Лише інколи, бо я всеціло була зайнята мистецтвом, була багата і горда душею та задивлена в нове велике майбутнє.

Одного разу я повернулася з заняття від маестро — щаслива, що добре співала арію Розини. Роздягаючись, я чогось встромила руку у кишеню пальта. І — боже мій! — витягаю 50 карбованців! Я остовпіла. Звідки у мене такі великі гроші?! Що могло статися?! Я з дива не могла вийти. Думала і нічого не розуміла. Оглядала

гроші ще і ще, придивлялася, чи вони правдиві. А потім прийшла до такого висновку: коли я займалася в Олександра Пилиповича вдома, до нього приходила якась аристократка і приносила гроші за уроки сина. Певно, вона хотіла йому заплатити більше, та знала, що маестро не візьме. Отож, мабуть, хотіла вкласти гроші йому в пальто, а що моє висіло поруч, то помилково всунула в мою кишеню. Тільки так. Але що подумає тепер про мене Олександр Пилипович? Чи ж повірить? Я горіла від неприємного відчуття. Але зараз же поїду до нього, усе виясню, перепрошу.

Я вибігла з дому і за якоїсь півгодини постукала в двері мешкання маестро. Мені відчинив Михайло Микиша, який теж учився в нього. Я рада була, що зустріла товариша. Тут же, задирана, все розповіла.

Виявилось, що Михайло все знав: він був «у змові» з маестро. Олександр Пилипович, бачачи мої «гаразди», хотів допомогти мені, але так, щоб я не знала, хто це зробив. А поскільки справа набрала такого повороту, то Микиша мусив уже розкрити мені таємницю: ці гроші від маестро.

— Іди зараз же додому, — говорив він пошепки, — бо ж Олександр Пилипович довідається, то йому буде неприємно, що його «конспірація» не вдалася...

Отака це була людина.

Іншим разом під Новий рік він вислав мені поштою без зворотної адреси відрізи на плаття і плащ.

І так було з багатьма студентами. Це був рідний батько нам. Те, чого я навчилася від славного педагога і теоретика співу, стало дороговказом у моїй мистецькій і педагогічній діяльності.

Визнанням тих якостей співачки і педагога, яким я повністю зобов'язана О. Мишугі, може послужити той факт, що 1923 року була запрошена вокальною кафедрою Ленінградської консерваторії, очолюваної тоді видатним російським композитором Олександром Глазуновим, де й працювала довгі роки.

Дуже приємно чути, що тепер у нас та й за кордоном часто пишуть про мистецьку і педагогічну діяльність О. Мишуги, що в столиці України — Києві урочисто відмітили 110 років з дня народження цього прославленого співака, педагога і патріота.

Хай зібрані в цій книзі спогади послужать нашим молодим митцям у їх великій ролі в будівництві нового суспільства.

Софія Мишуга,
заслужена діячка мистецтв РРФСР, професор
Ленінградської державної консерваторії імені
М. Римського-Корсакова.

МІЙ НЕЗАБУТНІЙ УЧИТЕЛЬ

З

дитинства я гаряче любила музику. З природи у мене був непоганий голос, і батьки, хоч як матеріально їм доводилось важко, вирішили допомогти мені здобути принаймні середню музичну освіту. Я вчилася у Львові і повинна сказати, що такі вчителі, як Козловська, Баронч, багато мені дали.

Навчаючись у музичній школі, я виступала на різних концертах, зокрема на робітничих святах, співала в хорі «Львівського бояна». Я бачила, з якою вдячністю люди праці сприймають мистецтво, і мені хотілось стати справжньою артисткою. Для цього треба було далі вчитися, виїжджати кудись, бо у Львові справа викладання співу ще не була на дуже високому рівні.

У Варшаві в той час працював у консерваторії Олександр Мишуга. Широко линула слава про нього, як про чудового педагога. Крім того, всі знали його як прославленого оперного співака. «От до нього б вам поїхати на навчання», — радили мені знайомі люди з музичного світу. Мріяла і я про це, але де взяти було коштів дочці залізничника на виїзд за кордон?

Та з допомогою прийшла українська громадськість. Музичне товариство ім. Лисенка у Львові призначило мені стипендію. Таким чином я змогла поїхати до Варшави.

Тоді мені ще й двадцяти років не було. Олександра Мишуги особисто я не знала. Але від людей наслухалася стільки гарного про нього — про його високу культуру, добре серце, про його допомогу молодим митцям, що сміливо, як до батька, зайшла я до нього у Варшаві зразу ж після приїзду. На руках у мене був рекомендаційний лист від товариства ім. Лисенка.

...Я на квартирі Олександра Мишуги. Передо мною сидів середній на зріст, симпатичний літній чоловік. Гладко зачесане,

присипане сивиною волосся, світлі великі молоді очі, що випромінювали доброту і щирість.

— А, землячка з України. Дуже добре ви зробили, що приїхали, — зрадів він. — Я ще не знаю вашого голосу, але вже те одне, що хочете вчитися, прагнете чогось добитись, заслуговує на схвалення. Сьогодні не буду вас слухати, розкажіть краще, що там чувати у нас.

Я розповідала, що знала. Він слухав і час від часу задавав питання, уточнював, дивувався. Його цікавило музичне життя у Львові, праця співочого товариства «Боян», робота інституту ім. Лисенка, навчання праця молодих вокалістів, музикантів. Питав про композиторів Станіслава Людкевича, Філарета Колессу, і був високої думки про них.

— А Франка не бачили? — в кінці розмови спитав він.

Я відповіла, що зустрічала його недавно.

— Як його здоров'я? Як він живе, не чули ви?

Я сказала, що він хворий, погано виглядає, дуже занепадає.

— Він писав мені, — задумався маестро, — що начебто все гаразд, але хіба Франко говорив коли, що в нього біда? Про інших побивається — і на цьому все його життя сходиться...

Я стала студенткою Варшавської консерваторії, в якій провчилася з 1912 по 1914 рік. Моїм професором був Олександр Мишуга. Я сказала б, це був ідеальний педагог. Він докладав усіх зусиль, щоб свого студента навчити, добре поставити і виробити його голос. Він дуже різнився від інших викладачів співу, які звичайно зберігають тайну свого методу. Мишуга, навпаки, хотів, щоб його метод постановки голосу, до якого дійшов на основі своїх власних дослідів, знали всі і могли користуватись ним та добиватись найкращих успіхів у навчанні. Слід сказати, що школа Мишуги вимагала багато наполегливої праці. Я, наприклад, кожного дня вчилася: чотири рази в тиждень в консерваторії і два рази в нього вдома. Він не любив давати лекції окремо, а вчив кількох студентів разом. Один співав, інші слухали, а маестро поправляв виконавця.

Ось деякі висловлювання маестро про науку вокалу:

Спів — це мова у продовжених звуках.

Для того, щоб добре співати, треба навчитися правильно і різно говорити.

Щоб слова були виразними і зрозумілими у мові і в співі, треба правильно володіти голосом.

Правильний звук той, який звучить мило й приємно для слуху, не крикливий, не горловий.

Так само як мова складається з речень, так і спів складається з музичних фраз.

Речення у мові і музичні фрази у співі складаються зі слів, слова — із складів, склади — із букв. Букви поділяються на голосні (а, е, і, о, у, и), які мають своє подовження і чисте звучання, і напівголосні, або приголосні, які не мають цілого повного звуку, а лише напівзвук, які служать для побудови складів у сполученні з голосними, наприклад: б, в. Приголосні треба вимовляти дуже швидко, майже відбивати кожному.

Усі голосні треба вимовляти при розширеному горлі (начебто при штучному зівку). Рот треба відкривати на висоту другого суглоба вказівного пальця. Вкладаючи другий суглоб вказівного пальця між передніми зубами, можна без дзеркала легко перевірити, чи досить широко відкрито рот. Вміле розкривання рота і горла найбільше наводить на правильну постановку голосу. При правильно поставленому голосі всі голосні повинні звучати однаково щодо якості тембру.

Найбільші труднощі зустрічаються при вимовлянні голосної е і голосної и, особливо в російській мові, де ця голосна звучить у горлі.

За своїм природним звучанням голосна е звучить біля кореня язика, а голосна и ще глибше у горлі, де голос звучить неправильно і некрасиво.

Усі приголосні слід перенести з горла до твердого піднебіння, біля верхніх зубів, де і вимовляються всі приголосні, за винятком гортанних к, г, х. Для вимови приголосних служать губи, зуби і кінець язика. Лише три приголосних — к, г, х — придихові звуки — у горлі між коренем язика і м'яким піднебінням.

Склади утворюються із самих голосних або з голосних з приголосними, які стоять перед ними або після них.

Кожна буква у складі чи в слові має бути чітко вимовлена.

Щоб правильно говорити чи співати, слід завжди вимовляти всі склади кожного слова, а голос при цьому повинен бути сконцентрований на передніх зубах, відбиватися в носовому резонаторі.

Склади, що належать до одного слова, треба з'єднувати одним безперервним звуком, а слова, що утворюють речення, вимовляти роздільно. Дихання серед слова ні в якому разі не припустиме. Займенники, прикметники, такі як *мій, твій, її, ваш, добрий, злий* т. ін., від іменників, що стоять при них, диханням відділяти не можна як у розмові, так і в співі. Під час співу треба стояти рівно, усім тілом спираючись на дещо розставлені ноги. Плечі трохи підняти, лопатки сховати так, щоб їх не було видно. Звичайно дихання слід брати носом при закритому роті. Під час співу так само, де тільки можливо, слід брати дихання носом, а не ротом...

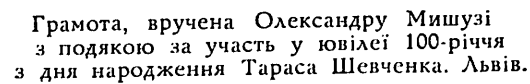
Олександр Мишуга —
Хозе («Кармен» Ж. Бізе)

Софія Минович — Розина
(«Севільський цирульник» Дж. Россіні).

Олександра Любич-Парахоняк — Галька
(«Галька» С. Монюшка)

...При вдихові слід розширити нижні ребра і разом з тим втягати верхню частину живота. Дихати можна двома способами: через відкритий рот або через ніс. Проте головний шлях для повітря — це ніс, а отвір рота є допоміжним проходом. Після вдиху найважливішим моментом співу (а також і звичайної мови) є розкриття глотки і рота, але особливо важливим є правильне дихання.

Щоб звикнути до правильного дихання, треба навчитися дихати на повні груди при розведених руках.

У такій позиції слід набирати свіжого повітря, заповнюючи вмістити легені, затримати повітря кілька секунд при розширеній грудній клітці, після чого легко видихати, опустивши руки. Повторюючи кілька разів цей прийом, ми звикаємо до такого дихання і без розставлених рук...*

При співі Мишуга звертав дуже велику увагу на психологію та дикцію. Довго проводив вправи: спочатку вчив співати пісні, а як студент досить опанував цей матеріал, тоді маестро переходив до вивчення окремих партій та сценічної гри. Він хотів і вмів всебічно підготувати молодого вокаліста на сцену.

Саме Олександр Мишузі я завдячую своєю постановкою голосу і тією легкістю, з якою я могла співати. Партії монюшківської Гальки і Маргарити з «Фауста», які я підготувала з ним, були в моїх виступах завжди найкращими.

Це був справді видатний педагог. Попри всі інші прикмети, в нього було золоте серце, особливо для студентів, і зокрема для бідних. Тому студенти любили його, просто обожнювали, слухали та пильно виконували всі його вказівки. Він про своїх вихованців піклувався дуже сердечно, часто допомагав їм матеріально.

У мене до цього часу зберігається його лист до Музичного товариства ім. Лисенка з проською, щоб мені продовжили виплатувати стипендію. Велький маестро цінував мої здібності і боявчувати стипендію. Великий грошей не залишила навчання. Ось його слова: «От сим повідомляю, що панна Олександра Парахоняківна два роки вчилася у мене [...] в класі солоспіву і зробила дуже добрі поступи в розвитку голосу, а також у вокальній техніці та застосуванні голосових засобів в інтерпретації різних композицій, на-писаних на лірико-драматичне сопрано. Заслуговує, отже, на те, щоб задовольнити її просьбу щодо стипендії».

* Передруковано з журналу «Мистецтво», 1956, № 5. Оригінал зберігається в архіві Львівської консерваторії.

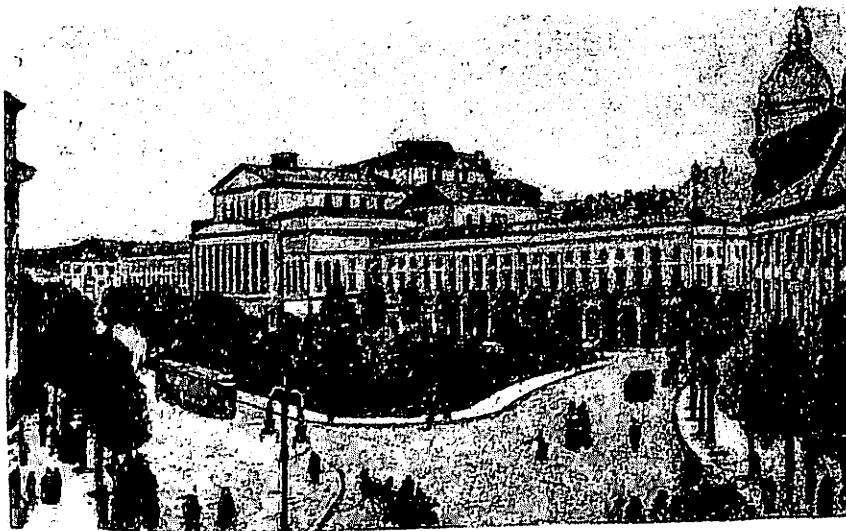
Тоді, коли я вчилася в Олександра Мишуги, з Галичини була ще у нього Софія Колодій-Андрієвська.

Мишуга в той час уже рідко виступав на сцені, а займався переважно педагогічною діяльністю. Та все ж співав ще дуже добре. За час мого перебування у Варшаві виступав, пригадую, в опері «Страшний двір» і на концерті в честь композитора Желенського. Мав ще чудовий, м'який ліричний тенор. Слухачі були зворушені до глибини душі.

У 1914 році ми з маестро приїхали до Львова. Він замешкав у Народній гостиниці. Його зразу ж прийшли вітати студенти, молодь, представники музичних і літературних кіл. У вільні хвилини ми ходили з ним по місту, були на Княжій горі. Він дуже любив Львів. Радів усією душею, що повернувся на рідну землю. Мріяв і робив усе, щоб у цьому місті був, нарешті, збудований український театр. Маестро носився з думкою поселитися у Львові і організувати свою школу співу. Але, на жаль, цих планів не довелося йому здійснити...

Олександра Любич-Парахоняк,
оперна співачка

1961.

Оперний театр у Варшаві

ЛИСТОК ДО ВІНКА

вчилася у професора Олександра Пилиповича Мишуги з 1907 по 1910 рік — спочатку у Києві, потім у Варшаві. Це була людина дуже високої культури, кристалево чистої душі, прекрасний педагог, улюбленець студентської молоді. Ніколи не забуду його батьківського ставлення до нас. Працював з нами наполегливо, терпеливо. Передавав нам усі свої великі знання. Говорив, що ми повинні продовжувати його мистецьку діяльність і йти далі у своїй творчості. Своїх учнів хотів виховати не просто співаками, а митцями з високою культурою. Ми глибоко поважали його, виконували всі вказівки, добре готувалися до лекцій. Під його керівництвом нам легко працювалося. У вільний час ми ходили з ним слухати опери, в погідні дні гуляли по місту. Краща музична молодь, наче вінком з весняних квітів, оточувала його, як і Миколу Віталійовича Лисенка. Їх сиві голови виглядали між юнацтвом ще поважніше.

Я все життя вдячна Олександрові Пилиповичу за те, що він навчив мене розуміти і слухати правильну постановку голосу. Саме він дав мені путівку в життя. Пізніше мені доводилось ще багато вчитися і пізнавати різні методи викладання, але заняття в О. Мишуги, пояснення, живі демонстрування, вимоги керували мною продовж усієї моєї співацької діяльності і допомагають тепер у педагогічній праці. Вони оберігали мене від помилкових впливів, з якими інколи доводилось зустрічатися.

З великою любов'ю і вдячністю я завжди згадую добре ім'я О. П. Мишуги. Цей митець стоїть на вершині всесвітньої слави.

Марія Донець-Тессейр,
заслужена діячка мистецтв УРСР, професор
Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського.

1961.

7*

ФАНАТИК МИСТЕЦТВА

Б

уло це одного гарного осіннього дня, коли літо не хотіло ще відходити, коли з київських садів несло пахощами квіток, а сонце грало на золотих банях церков. На вулицях міста було повно молоді. І я між нею. Іду і стрічаю одну співачку.

— Куди це? — питаю.

— Ходить зі мною, — відповідає, — поспробуємо голоси. Кажуть, приїхав цікавий професор.

Входимо до його будинку. Задзвонили. Відчиняються двері. Перед нами чоловік середніх років. Обличчя його просте і навіть негарне, але дуже виразне і з огненним поглядом сталевих очей.

Ми привітались і сказали, чого прийшли.

— Ану заспівайте щось. Наприклад з «Фауста». Поява Маргарити.

Я заспівала, бо знала цю арію.

— Боже, скільки тут гарних голосів на цій Україні! Прийдіть до мене сьогодні трохи пізніше на розмову, — сказав маестро.

Увечері я знову була в нього. Він казав мені співати по-італійськи, пояснював, як треба краще це виконувати.

— Хто ви? — спитав потім.

— Студентка.

— Для чого вчитесь?

— Хочу здобути вищу освіту, щоб потім стати педагогом.

— Бачите, а я шукаю добрих співаків. Як знаєте, багато різних співаків виходить з різних національностей, а наша така багата на голоси. Україна так як би їх не мала, бо сини її обкрадені.

Я аж боялася слухати такі слова, що на ті часи були досить сміливими, та все ж мене захопили нові ідеї, які я почула, й ті широкі плани, які розкрив передо мною чистою українською мовою цей цікавий пан [...].

З дитинства я мріяла про те, щоб стати артисткою. Тому,

наслуховавшись слів маестро, я записалася до музичної школи Лисенка й почала ходити на лекції.

А лекції відбувалися від 10-ї години ранку до 4-ї пополудні. Учні мали бути присутні весь час. Пояснення теорії співу подавав нам О. Мишуга при допомозі анатомічних малюнків голосового апарата. Учні викликали по одному до піаніно, й коли один співав, інші сліdkували за помилками і мусили бути готові поправити власним голосом помилку. Таким способом кожний з учнів не тільки сам учився, але й звикав до того, щоб виправляти інших.

Основою співу Мишуги було: хто вміє говорити — повинен вміти співати. Тому навчання починалося із зміни в способі, говорення [...]. Перше ніж співати, ми мусили говорити легенько, не стискаючи горла, творячи слово при виході з передньої частини горла.

Починаючи з самозвуків *до, ре, мі, фа, соль*, ми переходили до вправ з усіма шиплячими азбуки.

Олександр Пилипович Мишуга студіював довго мистецтво співу в Італії. Його гаслом було: *la voce chiusa, la voce aperta**.

За своє довголітнє перебування в Італії та в інших країнах я переконалася, що таке докладне знання мистецтва співу, яке було в маестро Мишуги, належить до минулого у світі. Найкращі професори в Італії дають у кращому випадку практичне керування звуком [...].

Маестро Мишуга наполягав на тому, щоб кожний учень не тільки співав, але й був свідомий того, чому саме треба співати так, а не інакше.

За п'ять років навчання в Італії я переконалася, що більше того, чого навчив мене Олександр Пилипович з теорії співу, я не знайду.

Мишуга був фанатиком співу. Тому він не задовольнявся лекціями в школі: кращих учнів кликав до себе додому і там працював з ними далеко запівніч. Навіть коли ми ходили з ним на прогулянку до Царського саду**, то він і там не гаяв марно часу, а вчив співати. Те саме було і під час літнього відпочинку [...].

Тепер особа покійного Мишуги здається нам якимсь дивним явищем. Це була людина з фанатичною любов'ю до мистецтва [...], людина ідеї. Тому він захоплював душі всіх, з ким працював.

Треба згадати і про те, що О. Мишуга викладав у Києві українською мовою. Теперішнє молоде покоління не може собі навіть

* Голос закритий повинен стати голосом відкритим.

** Тепер парк ім. Ватутіна в Києві.

18 квіт. 88.

Балъ Купеческаго Собранія.

Въ Помѣщеніи 28-го Феврала
вечеромъ въ 8 часовъ

КОНЦЕРТЪ ТЕНОРА ФИЛИППИ-МЫШУГА

съ участіемъ
Г-на КАРРІ Г-на АННИНО и ПИУМАНЪ.

ПРОГРАММА

1. Милосъ, Рубинъ. — Огненьки.
2. Ари-а-ри-а. — Казенко.
3. а) Дитя. — Милосъ.
б) Дитя. — Милосъ.
4. а) Дитя. — Милосъ.
б) Дитя. — Милосъ.
5. Дитя. — Милосъ.
6. Дитя. — Милосъ.
7. Дитя. — Милосъ.
8. Дитя. — Милосъ.
9. Дитя. — Милосъ.
10. Дитя. — Милосъ.

Артисты: Каррі, Аннини, Пиуманъ.

Концертный репертуаръ: Н. Вертополь и Силь.

ПІСНЯ ГРЕБІНЕЦЬКА

Ця пісня є збіркою пісень, які були зібрані в 1914 році в Києві, куди він приїхав, щоб зустрітись з кількома своїми учнями, з яких хотів створити квартет і об'їхати з ним весь світ. Потім поїхав за кордон, щоб лікувати свою руку. Мав повернутися до Києва, а після Нового року виїхати в турне по світу. Та нагала війна розбила ті плани, і я вже не бачила більше свого професора. Дістала від нього кілька листів з Рима, повних туги за рідним краєм...

Варіанти пісень: 1. 1-й варіант. 2. 2-й варіант. 3. 3-й варіант. 4. 4-й варіант. 5. 5-й варіант. 6. 6-й варіант. 7. 7-й варіант. 8. 8-й варіант. 9. 9-й варіант. 10. 10-й варіант.

Варіанти пісень: 1. 1-й варіант. 2. 2-й варіант. 3. 3-й варіант. 4. 4-й варіант. 5. 5-й варіант. 6. 6-й варіант. 7. 7-й варіант. 8. 8-й варіант. 9. 9-й варіант. 10. 10-й варіант.

Варіанти пісень: 1. 1-й варіант. 2. 2-й варіант. 3. 3-й варіант. 4. 4-й варіант. 5. 5-й варіант. 6. 6-й варіант. 7. 7-й варіант. 8. 8-й варіант. 9. 9-й варіант. 10. 10-й варіант.

уявити, яка це була подія на ті часи, коли він на публічних іспитах говорив про теорію співу по-українськи.

О. Мишуга був людиною високих ідеалів. Він не раз говорив нам про рівність народів, релігій і станів. А всіх своїх учнів учив бути на все життя приятелями і допомагати один одному, хоч би куди доля не кинула їх.

Діяльність О. Мишуги дуже гармоніювала з другим палаючим вогнем — нашим славним Миколою Віталійовичем Лисенком. Вони обидва приятеливали й обидва жили для мистецтва. І тільки Лисенкові треба завдячувати, що Мишугу вдалося перетягнути до Києва.

Як на наші обставини, то маестро був багатою людиною, але сам жив надзвичайно скромно, весь свій маєток роздавав на народні цілі, допомагав своїм учням. Одним з його вихованців є Михайло Микиша, що тепр співає з великим успіхом на Україні та в Росії.

Не раз вечорами говорив нам маестро про минуле України [...], просив співати наші старовинні пісні [...].

Останній раз бачила я його в 1914 році в Києві, куди він приїхав, щоб зустрітись з кількома своїми учнями, з яких хотів створити квартет і об'їхати з ним весь світ. Потім поїхав за кордон, щоб лікувати свою руку. Мав повернутися до Києва, а після Нового року виїхати в турне по світу. Та нагала війна розбила ті плани, і я вже не бачила більше свого професора. Дістала від нього кілька листів з Рима, повних туги за рідним краєм...

Марія Гребінецька,
оперна співачка

1931.

ПРИВЕТ АЛЕКСАНДРУ ФИЛИППИ-МЫШУГЕ ОТ КИЕВЛЯН

Прилетел под небо юга
Дивных песен чародей —
Несравненный наш Мышуга,
Наш залетный соловей!

Звуки песни зазвенели,
Песни скорби и любви,
И, внимая его трели,
Замолчали соловьи.

Трель волшебная, живая
Засверкала, как алмаз...
Ты, сегодня улетаешь,
Нам поешь в последний раз.

Шлем привет тебе, как другу,
Наших чувств мы не тая!
Мы приветствуем Мышугу
Виртуоза-соловья*.

Киев, 28 октября 1898 года.

* Цей вірш знайдено в підручній папці О. Мишуги. Хто його склав і передав артистові — невідомо. Він надрукований на аркуші паперу листового формату з видами Києва.

СПОМИН

Н

авесні 1915 року в Римі я вперше зустрілась з професором Олександром Філіппі-Мишугою. Тоді я вчилася в оперній школі Джемми Белінчіоні. Ця школа була на той час дуже відома, в ній студіювало багато співаків та співачок з різних країн. І всі ми були в меншій чи більшій мірі

початкуючими студентами, що дбали головню про правильну постановку голосу. Але одна учениця з невеличким голосовим матеріалом, що не міг навіть рівнятися з пишним металічним блиском голосу її товаришів, все-таки чудувала такою м'якістю і легкістю в орудуванні голосом, які можливі тільки при допомозі якогось правильного методу володіння ним. Вона захопила мою увагу вже тоді, коли я почула її вперше. Я запитала, хто був її вчителем. А тоді вона почала розповідати про маестро Мишугу, в якого саме вчилася, та про те, як він учив. І ось я знала тепер, що знайшла, нарешті, вчителя, за яким шукала.

І справді, вже перша година співу в професора Мишуги була для мене чимсь незвичайним. За весь час свого навчання досі я мала нагоду пізнати, може, аж надто багато теорій та фахових висловів, але ніхто дотепер не зумів мені показати рівночасно такого їх практичного застосування, як це зробив маестро Мишуга. Його чистий, об'ємистий і прегарний голос зберігся в нього мов наперекір його старшому вікові — таким, яким був колись. Легко, з молодечею силою маестро співав ліричні партії, наприклад, в операх «Лючія ді Ламмермур», «Ріголетто» і «Травіата». Разом з тим він чудово виконував арії Радамеса, Рауля. У драматичних партіях його тенор звучав як високий баритон — так прекрасно

* Переклад з німецької.

Енріко Карузо

Олександр Мишуга. 1921 р. Стокгольм.

маестро умів володіти голосом і надати йому барви такої, якої саме вимагав характер ролі.

Як учитель він був суворий і вимогливий. Повний невичерпної терпеливості, він не тільки цікаво будував свої лекції, але й проробляв з учнями вправу за вправою, в яких умів дошукувати ся живішого вислову і краси. І дуже багато можна б сказати про його спосіб навчання, зокрема ж, наприклад, про його хист добувати тони, але тому, що про це, як зачуваю, думають писати інші учні маестро, не хочу торкатись цієї цікавої теми, а краще розкажу дещо про його мистецьку індивідуальність та про останні роки його життя.

У січні 1916 року довелось мені покинути Італію.

Три роки минуло з того часу, коли в місцевості Раміола, у Північній Італії, я побачилась з маестро знову. Прибула я туди зі своїм чоловіком, щоб відвідати його та відсвіжити свій спів у нього. На здоров'я маестро не нарікав тоді, зате він дуже тужив за рідним краєм та чекав кінця, коли зможе виїхати з Італії, хоч там було йому і непогано. По кількох місяцях ми збирались до Швеції. Ми попросили його їхати до нас і там дожити кращих часів у краю. Він погодився на це. Полагодивши нелегку справу паспорта, потрібного йому на виїзд, ми вирушили до Стокгольма. Нова для маестро країна зробила на нього велике враження і дуже його зацікавила [...]. Було у нього й живе зацікавлення громадськими справами. Він радо відвідував лікарні та інші заклади, слідкував за новинами в медицині та в суспільних науках. Схвалював наші закони щодо заборони вживання алкоголю і високо цінив їх творця, лікаря Й. Братта, з яким він теж у нас познайомився.

Та головну увагу присвячував маестро музичному життю. Ми часто ходили з ним слухати опери й концерти. І треба назвати щасливим випадком те, що він пізнав Стокгольм саме в тих роках, коли музичне життя плило тут бистрим потоком. Наша країна не воювала, в нас були гроші, і найбільші митці Європи знали тоді добре, що ген там, на півночі, чекає їх вдячна та повна захоплення публіка. Ще нині пригадую гаразд, яким захопленням горів маестро, коли Баттістіні давав у нас свій перший концерт. Про цього великого артиста висловився маестро так: «Можна співати краще, як Баттістіні, але голосового матеріалу, гарнішого од його, немає». А після концерту в кімнаті артистів обидва великі співаки міцно обнялися, причому маестро заявив, що Баттістіні досягнув неабиякої артистичної зрілості, зробив за той час, як вони не бачилися, велетенські успіхи.

Якось прибув до Стокгольма квартет Бемера. Два його члени знали маестро з давніх літ, бо грали в оперних оркестрах театрів,

в яких він співав. Це були Герольд і Зук. Побачення з ними було дуже сердечне. Вітаючись, вони сказали маестро, що пам'ятають і ніколи не забудуть його спів. Маестро відповів: «Я був би щасливим, якби зміг своїм співом добувати такі гарні тони, як це вичаровуєте ви зі своїх інструментів...»

А трохи пізніше, 2 листопада 1921 року, до Стокгольма приїхав квартет Шефціка, і ми з маестро влаштували з ним спільний концерт у тій лікарні, де мій чоловік був директором. Це був, певно, один з останніх, а може, взагалі останній прилюдний виступ маестро. Його голос виявляв все ще молодечу свіжість, він ще й тоді співав з розмахом і питомою йому силою інтерпретації.

Висловлювання маестро про спів і музику були самостійні й тверді. Ніякий розголос у світі не зміг силою сугестії так вплинути на нього, щоб він визнав добрим те, що не було добрим на його думку.

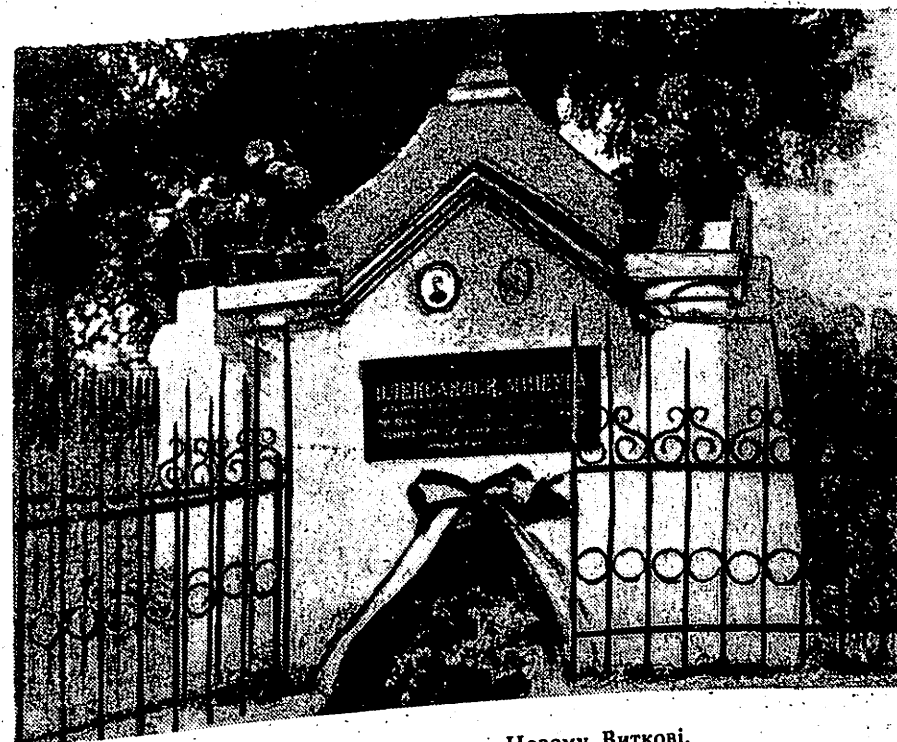
У нього був дар інтуїції, хист добувати з даного твору завжди все суттєве. Це виявлялось особливо при підготовці старих, загальноно відомих і часто співаних оперних партій та романсів. Він обминав усе, що у трактовці було шаблоном та закоренілою недбалістю, умів надати кожному творові свіжої принади та нового змісту. І дивувала теж його всесторонність. Бо хоч він співав, як відомо, головним чином партії ліричного характеру, зміг усе-таки в силу глибокого чуття стилю і стильових ліній майстерно відтворювати й інші класичні речі. Ніколи не забуду, як вельми гармонійно й величаво виходили в його відтворенні Гендель і Бетховен. А навіть і модерна пісенна література не була йому чужа. Він заглиблювався так би мовити з героїчною самопосвятою в нову пісенну літературу Швеції і гаряче радив мені співати твори сучасних, живих композиторів, хоч модерний стиль не завжди надто вдячний і доступний нашому розумінню.

Отак прийшов 1922 рік, з початком якого маестро не почував себе вже так добре. Через те, що мій чоловік був перевтомлений, ми утрюх задумали виїхати відпочити на південь. Поїхали ми до Німеччини в околиці Шварцвальда, де зупинилися в одній лікувальної місцевості близько Фрайбурга. Спершу ми гуляли тут серед чудової природи, надіючись, що зміна повітря буде благотворна для нас усіх. Але стан маестро не кращав. Лікарі встановили в нього важку хворобу — рак. Маестро мусив піддатися операції, яка, на жаль, не дала позитивних наслідків, і він після трижневої недуги, 9 березня 1922 року, упокоївся тихо і погідно навіки. На кілька годин перед смертю сказав мені, що кінець його наближається, і передав свою останню волю, після чого промовив ще такими словами по-італійськи:

— Будь жрицею мистецтва, щоб його ширити у світі!
Живи для краси співу!
Помагай моїм учням, а якщо і справді існує душа, яка живе по смерті, то я буду з вами, щоб помагати вам. Амінь.

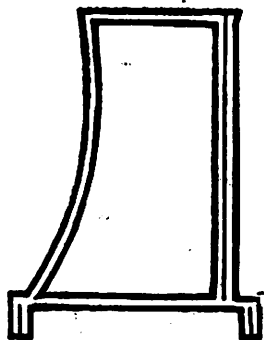
Майя Кінберг,
шведська співачка.

Стокгольм, 1933.

Могила О. Мишуги в Новому Виткові.

ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ

ійшла до нас сумна вістка із Швеції про смерть Олександра Мишуги.

Яке було його значення для музичного світу, знають всі ті, що були свідками його блискучої співацької кар'єри. Доля була для покійного рогом Амалтеї і не поскупилась нічим для нього на

землі. До нього зверталися очі і серця всього музикального світу — всі нагороджували безмежним ентузіазмом кожний його виступ. Мишуга був явищем, яке й на століття ледве чи повторюється, — не тільки як митець, але і як людина.

Загальновідомий раціоналістичний погляд, що, мовляв, нема нікого на світі, кого не можна б заступити кимось іншим, — тут нестійкий. Хоч шляхами Мишуги пішли вже інші українські артисти, а все ж таки другого Олександра Мишуги ми не маємо і, мабуть, не так скоро будемо мати.

Було це в 1914 році, коли він востаннє виступав на шевченківському святі у Львові.

Слухаючи пісні Лисенка в його інтерпретації, я мимохіть сягнула пам'яттю в ті часи, коли молоденькою дівчиною була свідком його великих триумфів у Львові.

Розгортаючи присипані часом враження з молодості, я почала нагадувати собі все, і поява О. Мишуги стала живо перед моїми очима. І як у калейдоскопі, пересуваються передо мною образи Рауля, Ліонеля, Йонтека, Трубадура, Вільгельма та ін. Ожила в моїй пам'яті вся сила, гнучкість і глибокий та сердечний тембр його голосу, пластика дикції і м'якість у фразуванні та стилізуванні контрастів. Технікою віддиху та легкістю в емісії голосу, зокрема в градації окремих фраз, здобував він нечувані звукові ефекти. Взагалі можна відрізнити два головні чинники, що творили суть мистецтва О. Мишуги: високу й тонку культуру, яка

дозволяла йому опановувати всі елементи вокального мистецтва, і вразливу, вільну від всякої пози й ефектації артистичну душу. О. Мишуга належав до тих вибраних митців, які не тільки відтворюють, але й переживають свої ролі. Ця безпосередність у переживанні переносилася великою силою на слухачів, викликала в них сльози на очах та зворушувала до глибини серця. Ледве чи котрий з теперішніх наших артистів щодо духовного контакту з публікою може рівнятися з Мишугою; наші артисти звертають значно більшу увагу на зовнішні ефекти, ніж на психологічний аналіз твору.

О. Мишуга підлягав імпульсові настроїв, які піддавали йому все нові акценти і все нові засоби при відтворюванні поодиноких ролей. Завдяки цим прикметам мав він усюди, де появлявся, надзвичайні успіхи — у своїй країні і за кордоном. Ці триумфи пливли безпосередньо з самих успіхів незабутнього артиста, не підтримувані ніякою штучною рекламою, ніякими критиками на замовлення.

Відійшовши зі сцени, О. Мишуга почав гуртувати навколо себе щораз ширші кола молодих артистів, віддаючи їм усі свої знання і весь свій артистичний досвід. І не один з них — визначивсь бель канто — стоїть тепер у жалі над домовиною свого провідника-друга.

Ідейність, якою керувався О. Мишуга як жрець мистецтва, залишила глибокий слід на всьому його житті.

Артистові, який у триумфальному поході здобув собі серця й уми чужинців, нелегко вберегти себе перед космополітизмом, та ще тяжче зберегти гарячу вразливість до всього рідного. Мишуга ні на хвилинку не забував, що він — син України, що вийшов з української убогої сім'ї та що заходами своїх земляків мав змогу стати тим, ким був.

При кожній нагоді спішив він з допомогою всім установам, дуже уважно слідкував за розвитком нашого національного життя. І до кінця, на еміграції, не пропускав ні однієї нагоди, щоб не дати доказу своєї глибоко відчутій гуманності. Плачуть над свіжою могилою блаженної пам'яті О. Мишуги не тільки ті, котрих в'яжуть з ним згадки сонячних хвилин артистичних вражень; плачуть не тільки учні, для котрих покійник був завжди ласкавим добродієм. Плаче не один з тих, гірку сльозу нужди якого перепинила щедрa рука шляхетного мецената.

Софія Дністрянська,
піаністка

В

мер на непривітній чужині, далеко від родинного гнізда, довкола якого ціле життя думки його літали...

Олександр Мишуга народився у Новім Виткові, містечку Радехівського повіту. Його колиску серед передміських городів та садів пестили вітри, що докочувались туди з волинської тихої сторони, а в місячні ясні ночі шумів йому срібний Буг величну горду думу про ліру і меч...

Спогади про красу, смуток і тугу радехівської рівнини поніс він із собою в світ та ніколи з ними не розлучався. З-під сонячного італійського неба, з розспіваного Мілана, із задуманого «вічного міста» — Рима, з розшумілої надсекванської столиці, з безжурно розсміяного Відня, з розгуляної Варшави все линує думками у родинні сторони.

Незадовго перед смертю у «Венеції півночі» — в чудовому Стокгольмі жалівся в листі, що доля судила йому «жити на чужині, й на ній треба буде вмирати, а не там, під липами, у нашій Виткові...»

[...] Мистецька дорога, яку вибрав собі майбутній король ліричних тенорів, не була встелена квітами. Там, під південним лазуровим небом, не раз холод і голод заглядали у його стіни. Не раз згадував сам, серед яких важких, злиднених умов доводилось йому проходити студії, скільки труду мусив він понести, поки здобув те, що було задатком і основою пізнішої його блискучої слави. Писав сам, коли вже був знаменитістю великих світових сцен, що, аби стати славним співаком, треба розуму, гарячого серця, залізної волі та — голосу...

Мишуга пройшов у молодих роках тверду життєву школу. Він глибоко розумів співацьке мистецтво. Уже після великих успіхів на сцені він їхав до Парижа, щоб і там трохи повчитися. Ніколи

не вважав себе вибранцем долі, якого природа так щедро обдарувала, а вірив лише в успіх широкій, сумлінній, невтомній праці...

Пливуть літа. Мишуга співає на великих сценах у Мілані, Палермо, Римі, Відні, Варшаві, Львові, Парижі, Лондоні та золотіверхім Києві. З промінною зорею проходить довгий шлях слави. Як співак і як актор всюди збирає оплески й лаври. Кожним своїм виступом, кожним образом розбуджує захоплення.

Майстерне фразування, чудове ведення кантилени, глибокий ліризм, великі засоби вокальної культури, багато чуття і понад усе нечувано гарна й благородна барва голосу — ось прикмети, що у підсумку склалися на атракційну силу його імені.

Сказав колись великий російський критик Белінський, що трагедія сценічного митця полягає в тому, що «завіса опускається, і митця більше немає». Не конче воно так. За Мишугою хоча давно упала полотняна занавіса на сцені, а металева — на дошці, осталась світла пам'ять та легенда про митця-співака, що на сцені жив життям правдивого плачу. Досить пригадати хоч би аріозо з «Паяців», арію під хрестом з «Фаворитки» або останні слова з 4-ї дії «Гальки».

Минається покоління, що бачило його і чуло.

«Хто з нас, тодішніх молодих любителів опери, не знав, — згадує визначний критик В. Носковський, — що Мишуга співає середницію надто «біло», а гору «придушує», а Бандровський «стискає горло?» Та хто з нас ще сьогодні не пам'ятає як всіх потрясав Мишуга-Каніо, або як носив попід небеса Лоенгрін-Бандровський? Митці цієї міри мають дещо важливіше для роботи, як давати звук для звука, силу для сили та барву для барви за прикладом тих каботинів співу, що безнастанно випинають своє «упривілейоване горло», так як би не було на світі ні композитора, ні тексту, ні партії, ні людської душі, ні почувань, які її ворушать, а є лише вони та їх глупе *sii naturale* чи *fil di voce*. Глядач не може думати лише про виконавця, бо тоді йому і в гадку не прийде, що Ріголетто страждає, а Каніо є не лише ярмарочним бродягою, але живою людиною з душею, повною складностей».

Мишуга був співаком з божої ласки. Коли Карузо заливав блиском сили й металу, то Мишуга — чарував, а враження, яке викликала його гра, то була тайна експресії, настрою, переконуючої сили, гіпнозу і дечого, що виривалося з-під всякого аналізу. В ньому було щось, про що говорив великий Еверарді: «Не звук співає — співає душа!» Публіка дрижить лише тоді гармонійним ритмом зворушення, коли її пройме струм великого мистецтва. Зі Львовом в'язали Мишугу довгі літа праці на міській сцені,

що з більшими чи меншими перервами тривали від часу дирекції Івана Добрянського до Людвіга Гелера (вже в новому театрі). Уперше став Мишуга на сцені Львівського міського театру в 1880 році. Між іншим, уривки зі «Страшного двора» С. Монюшка відспівали тоді Олександр Мишуга та Іван Концевич.

З опер, у яких виступав Мишуга, досить згадати такі: «Галька» та «Страшний двір» Монюшка, «Травіата», «Трубадур» та «Аїда» Верді, «Янек» Желенського, «Марта» Флотова, «Фаворитка» «Лючія ді Ламмермур» Доніцетті, «Жидівка» Галеві, «Гугеноти» Мейєрбера, «Фауст» Гуно, «Паяци» Леонкавалло, «Сільська честь» Масканьї.

У пісенному репертуарі Мишуги були: Лисенка «Мені однаково», Матюка «Цвітка дрібная», Вахнянина «Помарніла наша доля» та «Стоїть явір над водою» (на музику Монюшкова «Козака»).

Пам'ятаю, як на одному концерті він співав низку польських пісень Пінінського на слова Гейне. Крім українських пісень любив дуже Тості і найчастіше співав «Vogrei mourir» [...].

Окрема згадка належить йому як учителеві співу у Варшаві та в Лисенковій школі у Києві.

Картина була б неповна, якби не згадати про Мишугу як людину, громадянина та сина українського народу.

У житті був завжди скромний, тихий, вразливий. Пережив дві трагедії, яких слід носив у душі, мабуть, до самої смерті. В долі і недолі, на вершинах успіхів та слави чи в днях важких почував себе завжди сином свого поневоленого народу. А за сучарі Ставропігійської бурси відплачував князівською щедрістю. Допомігав матеріально, і то дуже багато Українській ремісничо-промисловій бурсі, Музичному товариству ім. Лисенка, «Літературно-науковому віснику», київській «Раді» [...], посилав гроші на погорільців рідного села, допоміг Івану Франкові видати «Зів'яле листя», і хто годен вичислити ті щедрі дари, що їх довгі роки складав на різні народні цілі «безіменний жертводавець»?

По роках скитання на далекій чужині вернувся на свою рідну землю, до своїх лип у Виткові. Вернувся — але в домовині...

Тепер на його могилу прилітають вітри з волинської сторони, а задуманий Буг в місячні ясні ночі шумить йому свої величні, горді думи...

Степан Чарнецький,
поет, історик українського
галицького театру.

[1938].

ВІН СПІВОМ ЧАРУВАВ*

Громадськість України широко відзначає 110-і роковини з дня народження славного українського оперного співака Олександра Мишуги. Республіканська преса опублікувала ряд статей і спогадів про артиста-патріота, у Києві відбувся присвячений митцеві великий вечір, на якому з доповіддю виступив поет-академік М. Рильський. Незабаром у Львівському книжково-журнальному видавництві вийде книга спогадів про О. Мишугу.

Урочисто відзначають ці роковини трудящі Львівщини. В селі Новому Виткові Сокальського району, де народився співак, відбулося велике свято. Тут були представники мистецької громадськості Львова — композитори, музиканти, вокалісти, педагоги, студенти вузів, а також колгоспники, робітники і трудова інтелігенція району. На могилу артиста покладено багато вінків, живих квітів.

На святі виступили ректор Львівської консерваторії заслужений діяч мистецтв УРСР, професор М. Колесса, аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР О. Йовса, заступник голови Сокальського райвиконкому П. Єловський, директор місцевої школи Ю. Савченко, внучка співака Д. Мишуга та інші.

З великою радістю сприйняли присутні повідомлення про присвоєння Нововитківській середній школі імені О. Мишуги.

Силами педагогів і студентів консерваторії був даний великий концерт[...].

* Уривок із статті, надрукованої у газеті «Вільна Україна» (Львів) від 5 липня 1963 року.

СПІВАКОВА СЛАВА*

Пам'яті Олександра Мишуги

В столицях
багатьох країн
У небо проросли
Дерев'яні вуха,
Щоб чути ще не чутий перепліск
Семи чуттів —

семи тонів
Мишуги!

Сім барв —
неначе райдуга стоїть
Над вимученим серцем співаковим.
І схрещено мечі —
Ненависті й любові —
Над прірвою

захоплених століть.
В столицях

багатьох країн
Долонями дерева проросли,
Щоб, вщерт'я напівшись чарівних мелодій,
Аплодувати синові шевця,
Мелодій українських
Владареві...
І, зсунувши могутчою рукою
З-над себе

віко гробове,
Встає Бетховен,
б'є в долоні,

* Передруковано з книжки: В. Лучук. Полум'я мене звіює. Київ, 1963.

Аж глухнуть вуха у дерев!
За переплюскотом долонь —
Карузо заздрить,

І — крона в затишку —
принишкла слава...
За переплюскотом долонь —
на Україні —

Вже Соломія* підроста!
І хай дерева
всіх столиць
З гілок
вінки плетуть
Для кучугури слави, —
Вінки зів'януть, впавши ниць,
Як всіх столиць
Забави...
Сім кольорів лопоче на душі...
А слава що?

Одні жалі!
Неславою та слава буде,
Як груди

рідної землі
Не упадуть
на мертві груди!

Володимир Лучук.

* Соломія Крушельницька (1873—1952).

СИН НАРОДУ*

М'я Олександра Мишуги, видатного українського співака та педагога, як і ім'я Соломії Крушельницької, належить до імен світової слави, воно сяє в тому чудовому сузір'ї, де блищать імена Карузо, Тітта Руффо, Баттістіні, Шаляпіна, Собінова, Алчевського, Нежданової... Образи, створені Мишугою на оперній сцені в «Фаусті», «Ріголетто», «Трубадури», «Аїді», «Сільській честі», «Проданій нареченій», «Травіаті», «Гугенотах», «Євгенії Онегіні», «Гальці», належать до найвищих досягнень оперного мистецтва. Всі, хто бачив і чув його, одностайно кажуть, що в його особі було гармонійне поєднання тонкої артистичної гри, позначеної рисами благородного реалізму, з високою вокальною вмілістю. Маючи від природи прекрасний голос (тенор), Мишуга удосконалив його пильною роботою над собою і створив власну систему викладання співу і постановки голосу. Не маючи змоги виступати на українській оперній сцені, бо такої до його часів і не було, Мишуга співав у польському театрі і тріумфально гастролював по всіх столицях та великих містах Європи. Польське суспільство вважало, що опера Монюшка «Галька» успіхом своїм значною мірою завдячувала виконанню в ній Мишугою партії бідолоашного сільського хлопця Йонтека.

Доля його за дитинства та юності — це теж доля бідолоашного сільського хлопця. Народився Олександр Пилипович Мишуга (на сцені він виступав під «італізованим» прізвиськом Філіппі-Мишуга) 7 червня 1853 року в селі Новий Витків, в бідній сім'ї. і

* Передруковано з газети «Радянська культура» (Київ) від 9 червня 1963 року із сторінки «Дивних пісень чародій», присвяченої 110-річчю з дня народження О. П. Мишуги.

тільки завдяки власній невсипущій енергії та увазі добрих людей, що помітили незвичайну його обдарованість, здобув — син сільського шевця, хорист львівської церкви святого Юра, скромний народний учитель — вищу консерваторську освіту, яку поглибив у прославленій «батьківщині співців» — Італії.

Слава і хвала супроводжували Мишугу під час його виступів у Відні, Берліні, Лондоні, Парижі, Петербурзі, Києві, Харкові, у рідному Львові, куди він раз у раз повертався [...]. Подібно як і Соломія Крушельницька, Мишуга скрізь, де тільки міг, популяризував українську музику — головним чином Лисенка, — українську народну пісню. «Філіппі» користувався кожною нагодою, щоб слухачі його почули і лисенківські шедеври, з яких особливо любив артист «Мені однаково» — на геніальні Шевченкові слова, — і твори галицьких, за тодішнього термінологією, композиторів, і наддніпрянські та наддністрянські співанки. З великою силою лунали в концертному виконанні Мишуги і твори російських композиторів «Я помню чудное мгновенье» Глінки, «Средь шумного бала» Чайковського.

Це був не тільки співак, не тільки артист, це був патріот-громадянин. Міцна дружба єднала його з великим Франком. Варто відзначити, що тільки завдяки коштам, які передав — із артистичних своїх заробітків — Мишуга Франкові, могла з'явитися друком така окраса української поезії, як збірка «Зів'яле листя». Взагалі Олександр Пилипович значну частину своїх гонорарів віддавав на громадсько-культурні справи, на допомогу талановитій молоді і т. ін. В останні хвилини свого життя він заповідав усе, що надбав за життя, Музичному інституту ім. М. Лисенка у Львові...

Приянь та спільність громадських і естетичних поглядів лучили його із автором музики до «Кобзаря» і «Тараса Бульби». Саме тому погодився Мишуга переїхати 1906 року до Києва на посаду професора співу у музично-драматичній школі Лисенка, єдиній на всю царську Росію школі, де лунало українське слово, де був клас української драми і клас гри на бандурі...

Перебування Мишуги в Києві тривало до 1911 року. За цей час виховав він чимало талановитих співаків, серед яких був і наш славетний Михайло Микиша, який у великій праці, що все ще чекає видавця, виклав, з додатком власних спостережень та узагальнень, теорію вокального мистецтва, створену Мишугою.

Останні роки життя перебував Мишуга у Варшаві та Стокгольмі, але ніколи не поривав зв'язків із рідною землею, залюбки приїздив до Львова, до Києва на шевченківські та франківські концерти, гаряче і діяльно цікавився нашим громадським життям...

Помер Мишуга 1922 року в німецькому місті Фрейбурзі, але прах його перевезено до рідного села, де й поховано...

Я за своєї юності чув раз-у концерті Олександра Мишугу. У мене склалося враження, що спів Мишуги — це взірць бездоганного, повного володіння своїм голосом, поєднаного з глибиною мистецької думки та почуття. Але й сам Мишуга був взірцем митця-громадянина, вірного сина народу, який з непохитною вірою співав пісню Наталя Вахнянина з такими промовистими рядками:

А вже скоро прийде час
Долі луччої для нас...

Той час прийшов, і в сійві його ми згадуємо добрим і вдячним словом незабутнього Олександра Мишугу.

Максим Рильський,
поет-академік.

ЗМІСТ

Книга про співака і патріота. Максим Рильський . . .	3
Великий митець і громадянин. Іван Деркач . . .	5
Олександр Мишуга про себе . . .	26
Митець-патріот. Євген Кротевич . . .	31
Артист і педагог. Станіслав Людкевич . . .	35
Про славного українського співака. Олександр Кошиць . . .	44
Співак, педагог, громадянин. Максим Рильський . . .	50
Коли Краків аплодував Мишугі. Юзеф Райсс . . .	52
З віденських гастролей. Остап Грицай . . .	56
Володар публіки. Антін Манастирський . . .	67
Do Myszugi. Stan L. . .	69
У весняні дні. Марія Ростовська-Ковалевська . . .	70
Меценат робітничої молоді. Ярослав Стирянський . . .	74
Обставини запрошення Олександра Мишуги на посаду викладача музично-драматичної школи Миколи Лисенка. . .	77
Сівач краси і добра. Михайло Микиша . . .	82
Іспит учнів Олександра Мишуги в Києві . . .	87
Людина великого серця. Софія Мирович . . .	91
Мій незабутній учитель. Олександра Любич-Парахоняк . . .	94
Листок до вінка. Марія Донець-Тессейр . . .	99
Фанатик мистецтва. Марія Гребінецька . . .	100
Привет Александру Филиппи-Мышуге от киевлян . . .	103
Спомин. Майя Кінберг . . .	104
Пам'яті Олександра Мишуги. Софія Дністрянська . . .	108
Дороге ім'я. Степан Чарнецький . . .	110
Він співом чарував . . .	113
Співакова слава. Володимир Лучук . . .	114
Син народу. Максим Рильський . . .	116

Редактор І. Деркач
Художник М. Курилич.
Художній редактор І. Плєскалко
Технічний редактор С. Недовіз
Коректор Р. Фукс

Выдающийся певец. Воспоминания об
Александре Филипповиче Мышуге.
(На украинском языке)

Підписано до друку 8/IV-1964 р. Формат 70×80¹/₁₆. Папер. арк. 3,75.
Друк. арк. фіз. 7,5. Друк. арк. прив. 8,77. Видавн. арк. 5,84—20 вклейок
БГ 00242. Зам. 2037. Тираж 6100. Ціна 33.
Видавництво «Каменяр», Львів, Підвальна, 3.
Обласна друкарня, Львів, Спартак, 10.